

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

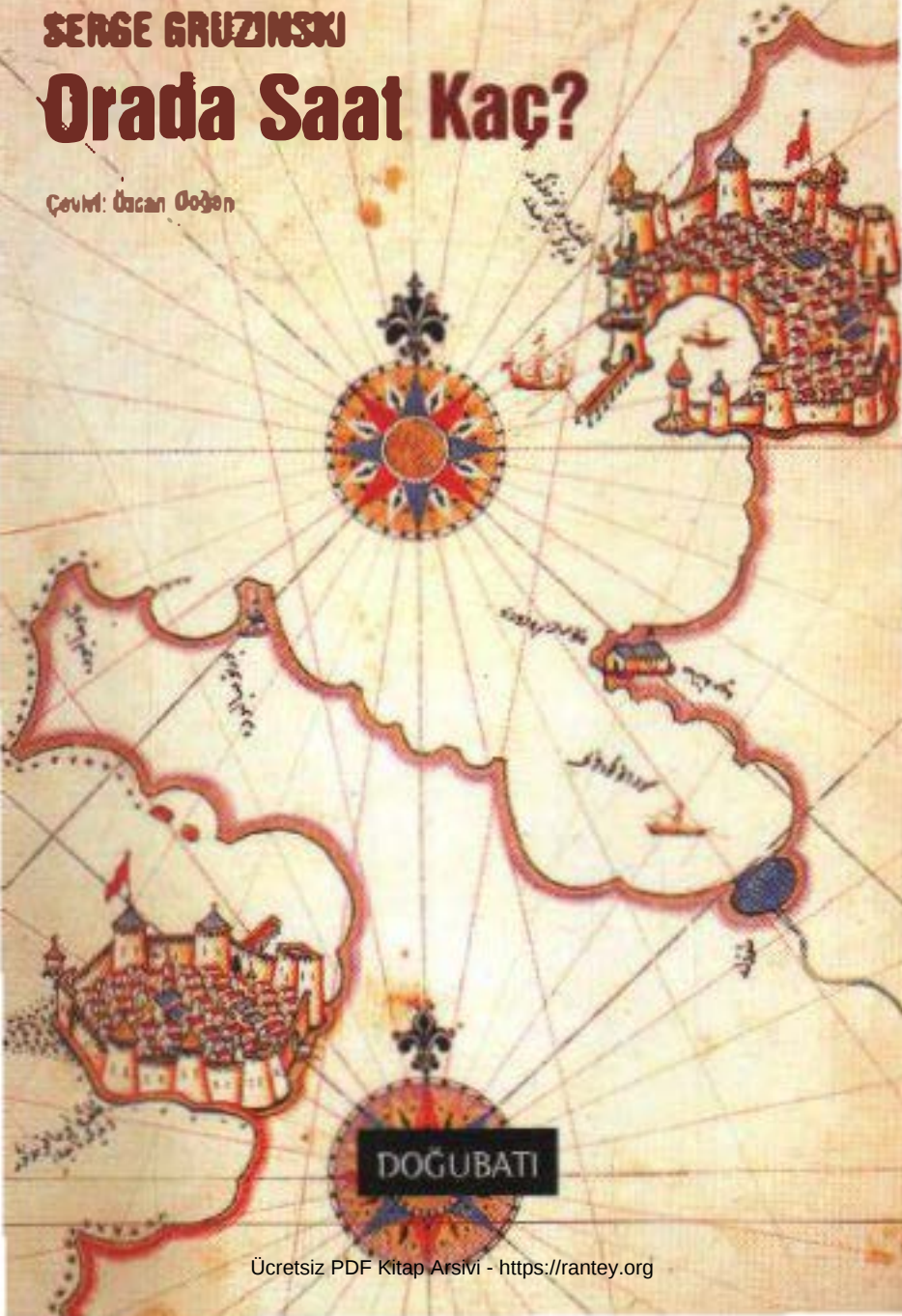
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SERGE GRUZINSKI

Orada Saat Kaç?

Çeviri: Özgür Özgen

DOĞUBATI

Serge Gruzinski

Orada Saat Kaç?

Serge Gruzinski

Orada Saat Kaç?

Çeviren: Özcan Doğan

DOĞUBATI

Ücretsiz e-kitap indirmek için: <https://rantey.org>

SERGE GRUZINSKI

Fransa Bilimsel Araştırmalar Merkezi'nde araştırma yöneticisi. Latin Amerika ve Asya'nın sömürge tarihi konusunda uzman. “Yeni Dünya Tarihi”, “Meksiko Tarihi”, “Melez Düşünce”, “Dünyanın Dört Bucağı” gibi birçok kitabın yazarı.

  Doğu Batı Yayınları,

Telif Hakları Seul Yayınlarından alınmıştır.

Fransızca  zg n Metin

Quelle heure est-il l -bas?

Fransızca'dan  eviren

 zcan Doğan

Yayına Hazırlayan

Taşkın Takış

Kapak Fotoğrafı:

Pir  Reis, *Dünya Haritası*, Detay.

Kapak Tasarımı

Aziz Tuna

Baskı

Cantekin Matbaacılık

şubat, 2010

Doğu Batı Yayınları

Selanik Cad. 23/8 Kızılay- Ankara

Tel: 0 312 425 68 64 - 425 68 65

www.dogubati.com

dogubati@dogubati.com

ISBN: 978-975-8717-56-9

Sertifika No: 15036

Doğu Batı Yayınları: 50 - Tarih : 10

İÇİNDEKİLER

Çevirenin Önsözü.	7
Teşekkür.	9
Giriş	10

I - İstanbul / Meksiko: Bilgelerin Gözüyle	14
İstanbul'dan Meksiko'ya.	15
Meksiko'dan İstanbul'a.	21
Ayna Etkisi.	29
Kaynaklar Meselesi	31

II - “Peki Orada Saat Kaç?”	35
“İnsan Dolu” Bir dünya	36
Dünya'ya Duyulan Merak	40
Dünyayı Yükümlülük Altına Almak	45
Çok Yönlü Bir Bakış	49
Kayıtsızlık Günahı	52
Modernite ve Moderniteler	53
Monopol Bir Bakış.	56
Dünyayı Düşünmek	58

III - Kozmografların Enternasyonalı	60
Kralın Kozmografı ile Sultanın Astronomu.	61
Paylaşılan Bir Kozmografya	66
“Taze Haberler”	68
Dünyanın Yedi İklimi.	72
Dünyanın Dört Bucağı.	76

IV - Anvers, İskenderiye'nin Kızı	80
“Coğrafyacıların Prensi”	81
Arap Batlamyus ile Avrupalı Batlamyus	83
Flandralılar'ın Batlamyusu	86
Meksiko'dan Dünyaya	92
Bakış Açısını Değiştirmek	96
Farklı Bakış Açıları	98
İstanbul'a Dönüş	100
 V- Dünya Tarihi ve Yeni Dünya'nın Tarihi	103
Türkler'in Amerika Tarihi	104
Keşifler ve Fetihler	107
Meksikalılar'ın Osmanlı Tarihine Bakışı	110
Meksika'dan Dünyaya Bakış	114
Amerika ve Meksika Tarihi	119
İstanbul'dan Dünya Tarihine Bakış	121
Meksika'da Meksiko İstanbul'da İberya	122
 VI - Dünya Tarihi Göklerde Yazılıdır	125
Kâfirlere Karşı Savaş	126
Astronomiden Astrolojiye	128
Kaçınılmaz Bir Yazgı	131
Astrolojik ve Astronomik Bir Dünya Görüşü	139
Aztekler Haklıydı	143
Global Tarih ve Global Dünyanın Sonu	146

VII - Monarşinin Kalbindeki İslâm	149
<i>Al-Andalus'un Hatırası</i>	150
<i>Conquista ve Reconquista</i> Fetih ve Yeniden Fetih.	156
Batman İslâm'a Karşı	163
Yıkım ve Yeniden İnşa.	168
Meksiko'ya Dönüş	171
VIII - Yeni Dünya'da İslâmiyet.	173
Peyzajdaki Mağripliler.	174
Sierra'da Haçlı Savaşı	179
Amerika'nın İmdadına Yetişen Türkler	185
Rönesans Üçgeni	188
IX - Dünyayı Düşünmek.	192
Yeni Bir Dünya İmgesi.	193
Gerçek mi Yoksa Gizil mi?	195
Geleceğin Barındırdığı Gizemler.	200
Dünyaya Bakış	205
Sonuç: Orada Saat Kaç?	208
Kaynakça	212

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

*Çalışmalarında beni destekleyen aileme
ve Senem Kaynar'a sonsuz teşekkürlerle*

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan biri Amerika'nın keşfi konusunda ne düşünüyordu? Peki Yeni Dünya'da yaşayan biri Osmanlı hakkında ne düşünüyordu? *Orada saat kaç?* uzak coğrafyalarda, farklı tarihsel ve toplumsal yapılar içerisinde yaşayan fakat aynı dünyayı paylaştıklarının farkında olan iki insanın, Meksikolu Heinrich Martin ve İstanbullu isimsiz bir yazarın birbirlerini *anlama çabalarını anlamaya* çalışan bir kitap. Serge Gruzinski, başka dünyalara ve başka insanlara karşı duyulan merak duygusundan hareketle, bu iki yazarın ötekiyi tanıma çabalarına odaklanıyor.

Amerika kıtasının keşfinin ardından bu Yeni Dünya'nın siyasal, ekonomik ve askerî açıdan kazandığı önem İstanbul'da yaşayan yazarın merak duygusunun merkezinde yer alır. Yeni Dünya'nın başkenti Meksiko'ya yerleşen Alman kökenli yazar ise Eski Dünya'nın hâkim gücü olan Osmanlı İmparatorluğu'nun ve onunla özdeşleşen İslâmiyet'in geleceğine, daha doğrusu ne zaman yıkılacağı meselesine ve dolayısıyla Hristiyanlığın gelecekteki dünya hâkimiyetine odaklanır. Ancak Gruzinski'nin de belirttiği gibi, bu iki yazarın merak duygusunu uyandıran tek şey, ilgi duydukları uzak dünyaların siyasal veya dinsel açıdan oynadıkları rol veya sahip oldukları avantajlar değildir. Bunlar her şeyden önce, bilgiye ulaşmanın en temel ko-

şulu olan bilme arzusunu derinden hisseden insanlardır. Eğitimli ve bilgili bir çevreye dâhildirler ve yaptıkları işin her şeyden önce entelektüel bir yükümlülük içerdiğinin farkındadırlar. Dönemin koşulları düşünüldüğünde, bu durum gayet anlaşılır hale gelir. Zira Rönesans'ı, Reform'u ve büyük keşifler dönemini yaşamış ve yaşamakta olan yani siyasal, dinsel ve bilimsel açıdan büyük değişim ve dönüşümlerin gerçekleştiği bir dünya söz konusudur. Böyle bir dönemde, başka dünyaların ve oralarda yaşayan başka insanların nasıl olduğunu, nasıl yaşadıklarını ve neler yaptıklarını bilme isteği entelektüelleri, kâşifleri, gezginleri ve maceracıları harekete geçirir kaçınılmaz olarak. Heinrich Martin ve İstanbullu anonim yazar ise bilginler, kâşifler ve gezginler tarafından başka dünyalar üzerine yazılıp anlatılanlardan hareketle, bilimsel bir kaygıyla birlikte yürüyen bilme arzusunu tatmin etmeye çalışırlar. İşte *Orada saat kaç?* Sorusu bu doyumsuz arzunun en somut ifadesi olarak karşımıza çıkıyor. Gruzinski'nin çalışması, bu sorunun o dönemdeki insanlar için ne anlama geldiğini ve ne şekilde tezahür ettiğini anlamamıza yardımcı oluyor. Coğrafyadan tarih bilimine, astronomiden astrolojiye kadar geniş bir çerçevede sayısız kitabın ve elyazmalarının elden ele gezdiği, gezginlerin başka dünyalara dair maceralarını anlattığı bir ortamda dünyayı keşfetme duygusunun yarattığı heyecanı hayal etmek zor olmasa gerek.

Bu kitapta, birbirlerinin varlığından habersiz bir şekilde birbirlerinin yaşadığı dünyaları tanımak isteyen iki *meraklı* insanın kimi zaman bilimsel gerçeklere, kimi zaman söylencelere, astrolojik tahminlere ve kehânetlere dayanan bilgiler üzerinden, yaşadıkları dünyayı tanıma ve anlama yönündeki arayışlarına tanık olacaksınız. Ve XVI. yüzyılda olduğu gibi, iletişim araçlarının böylesine geliştiği günümüzde de bilme arzusunun ne denli güçlü olduğunu göreceksiniz bir kez daha.

Özcan Doğan, İstanbul, 2010

Line'e ve Jean-Michel'e

TEŞEKKÜR

Çalışmalarımın çıkış noktasını oluşturan Türk tarihçinin eseri-ne dikkatimi çeken kişi Sanjay Subrahmanyam'dır. Benim pek az bildiğim Doğu dünyasına yönelmemi sağlamıştır kendisi. Gilles Veinstein çalışmanın henüz olgunlaşmamış halini okuyup eksiklikleri ve hataları belirtmiştir. Osmanlı dünyasına dair bakış açısını benimle paylaşmıştır.

Sosyal Bilim Araştırmaları Yüksek Okulu'nda verdiğim se-minerlere katılan öğrenciler, meslektaşlar ve arkadaşlar bu çalışmanın önemli bir bölümü üzerine tartışmalar yapmıştır.

Agnès Fontaine, sabırlı bir editoryal çalışmayla, yazınsal metinlerle ilgili bilgi ve becerisini birleştirerek, yazdığım metinlerin bir kitap haline gelmesine katkıda bulunmuştur. Son olarak, Monique Labrune bu kitabı yönettiği diziye dâhil etmeyi kabul etmiştir.

Herkese teşekkürlerimi ve minnettarlığımı sunuyorum.

GİRİŞ

Bazı bölgelerde gündüzken, diğer bölgelerde gece olur;
bir bölgede güneş doğarken, başka bir bölgede gece
başlar; öyle ki, Meksiko'da öğle vakti yaşanırken,
bizimkine zıt yerlerde, ayaklarımızın
tam dibine yaşayanlar için gece yarısıdır;
burada güneş doğarken, orada batar.

Heinrich Martin,
Repertorio de Los Tiempos, s.103.

Peki orada saat kaç? Birbirlerini hiç görmeden birbiriyle eşleşen farklı dünyaların hikâyesidir bu. 2001 yılında sinemalarda oynayan bir Tsai Ming-liang filmi bu adı taşır. Geride bıraktığımız yüzyılın sonlarından bu yana, Asya kökenli sinemacılar bıkıp usanmadan dünyada ve insanların imgeleminde yaşanan dönüşümleri keşfetmeye çalışırlar. Kore, Tayvan, Çin, Japonya, Hindistan ya da Taylandlı sinemacıların yaptığı filmler dünyanın büyük bir bölümünü oluşturan bu bölgede yaşanan küreselleşmenin etkilerini izler ya da bu etkilere dair öngörülerde bulunurlar. *Peki orada saat kaç?*, yayımlandıktan sonra izleyicilerin zihnini kurcalayan eserlerden biridir. Bu eserler oldukça basit ve neredeyse sıradan diyebileceğimiz bir içeriğe sahiptir. Taipei'de genç bir kız saat satan bir satıcıya ait standın önünde durur ve satıcıyı kolundaki saati kendisine vermesi için ikna etmeye çalışır. Çinli kız Paris saatiyle Taipei saatini aynı anda gösteren bir saat almak ister. Satıcı genç kızın ertesi gün Fransa'ya gideceğini öğrenir. Müşterisinden etkilenen genç adam bir şekilde kızla yakınlaşmaya ve Taipei ile Paris arasındaki mesafe ve zamanı ortadan kaldırmaya çalışır. Taipei'deki yerel

saati Fransa saatine göre ayarlar ve ardından bu Işıklar Şehriyle ilgili imgeler bulmaya girişir. İzlediği *Dört Yüz Darbe* (1959) adlı film genç adamı başka bir dünyaya taşır. Taipei'deki küçük saat satıcısı "orada" olmayı hayâl ederken, Çinli kız ise kafeler, metrolar ve mezarlıklar şehri Paris'te dolaşır durur ve bir tesadüf sonucu, Truffaut'nun filminin unutulmaz kahramanı olan Jean-Pierre Léaud ile karşılaşır.

Peki orada saat kaç?, saat farklarını ortadan kaldırarak ve olmak istenilen mekânın yerine geçen çeşitli araçlar yaratarak zaman ve mekân engelini aşma yönündeki engellenemez arzu-yu ortaya koyar. Filmdeki plan sekanslar birbirine bağlanmaksızın art arda gelir ve Taipei ile Paris arasında ikiye bölünen bir evrendeki kırılmaya işaret eder. Sonuçsuz kalan karşılaşmalar, yarını olmayan rastlantılar, acı ve tatlı duygular arasında geçen bölümler, iki genci birbirine bağlayabilecek imgesel bir coğrafya yaratarak ikisinin yaşadığı yalnızlığa bir son vermeye çalışır sürekli olarak.

Neden böyle bir filmle başlama gereği duyduk? Herhangi bir arşivde yer almak için gereğinden fazla kişisel veya fazla bayağı bir hikâye etrafında dönen, az sözle çok şey anlatma sanatında mükemmelliği hedefleyen bir film... *Peki orada saat kaç?* bu çalışmamızda ortaya koyduğumuz sorgulamalar için bir çıkış noktası olmuştur. Bu filmde aniden ortaya çıkan başka evrenleri, başka dünyalara duyulan merakı, mesafelerin bir anda kılınmasını, farklı dünyalar arasındaki karşılaşmaları ve aynı zamanda zamansallık olgusundaki indirgenemezliği, geçmiş yaşantıların ve anıların kalıcılığını keşfederiz. Sanıldığından çok daha uzun bir süreden beridir, *Peki orada saat kaç?* Şeklindeki soru, yeni şeyler öğrenmeye ve kendini zenginleştirmeye dair benzersiz perspektifler sunmuş ve ayrıca sayısız insan ve uygarlık eskitmiştir. Tsai Ming-liang'ın filmlerinde, farklı dünyaların birbirine eklemlenmesi ve üst üste binmesiyle yalnızlık durumlarındaki bocalamaların ve şiddetlenmelerin birbirleriyle aynı düzlemde yer alması tesadüf değildir. Fakat ileti-

şimsizlik yalnızca kişisel bir sorun değil, aynı zamanda toplumsal bir sorundur.

Küreselleşme paradoksal bir deneyimdir. Bizleri içinden çıkılmaz bir biçimde birbirimize bağlayan tüketim alışkanlıklarına, eğlence biçimlerine ve imgelemlere sürükler. Sinema, radyo, televizyon, cep telefonları ve internet bizleri dünyanın dört bir yanına yayılan kesintisiz bir bilgi ağına dâhil eder. Öyle ki, dünyada olup bitenlerle ilgili haberlerden kendi payımıza düşeni almadığımızda hemen bir eksiklik hissine kapılırız; sanki başka diyarlarda yaşanan ve başka insanların yaşadığı şeyleri bilmezlik edemezmişiz gibi bir izlenim ediniriz. Bununla birlikte, her an her şeyi bilme ve her yerde bulunma biçimindeki bu kesintisiz duygu çoğu zaman bir yanılsamadan başka bir şey değildir.

Dünyayla olan ilişkilerimizin giderek arttığı bu süreç, sürekli olarak eski duyumsama ve algılama biçimleriyle karşı karşıya kalır. Küresel ölçekte, günden güne yeni tartışma alanları ortaya çıkmakta ve bunlar sayısız kurmaca ve imgelemi sürekli yenden gündeme getirerek “dünya bilincinin” ilerleyişine gemurmaktadır. Terörizmin gölgesi, İslâm’a karşı duyulan temelsiz korkular, Amerika İmparatorluğu’nun hayaleti, her türden köktenci saplantılar, ekolojik sorunlar, bulaşıcı hastalıklar ve kıyamet için çalan alarmlar; bütün bunlar dünyaya dair yaklaşımlarımızı zehirleyen ve tıkayan önemli birer faktördür. Ve bu konuda oldukça başarılı olduklarını söylemeliyiz; zira başka dünyalara ait imgelerin durmaksızın medyatize edilmesi onları insanların gözünde daha bilindik ve daha yakın kılmaktan uzaktır. Haftadan haftaya sinemalara gelen yeni filmler bizlere bunu hatırlatır. *Babil* filmine karşılık (González Iñárritu, 2006), *Apokalipto* (Mel Gibson, 2007) ya da *300 Spartalı* (Frank Miller, 2006) gibi birçok film, bizleri Öteki’ye ve öteki dünyalara dair korkunç imgelere boğar.

“*Orada Saat Kaç?*” Elimizdeki bu kitap, burada değindiğimiz başka dünyalara dair sorgulamaların temeline inmeyi ve bu sorgulamaların yalnızca yakın dönemdeki iletişim teknolojileri-

nin yarattığı etkilerle sınırlı olmadığını göstermeyi amaçlıyor. Zira tarihsel analizlerin ortaya koyduğu bilgiler, uzak geçmişte de benzer durumların yaşandığını göstermiştir. Ötekiye ve öteki dünyalara dair sorgulamalar, uzun bir dönem boyunca ülke, millet, din, ırk ve aile gibi alanlarda kök salan, somut veya soyut nitelikte birbirinden kopuk evrenlerin giderek dışarıya açılmalarının bir ürünüdür. Sınırları yıkmaya yönelik bu girişimler modern zamanların başlangıcında büyük bir atılım yaratmıştır. Burada uzun uzadıya ele alacağımız iki ayrı tanıklık bunu göstermektedir. Bu tanıklıklar bizleri, 11 Eylül 2001’de yaşananlara dair imgelerin zihinlerimizi işgal etmesinden çok uzun bir süre önce geçen bir zaman diliminde Amerika ile İslâm dünyası arasında yolculuğa davet ediyor.

Belém de Pará, Ağustos 2005 – Paris, Ağustos 2007

I

İSTANBUL / MEKSİKO: BİLGELERİN GÖZÜYLE

Bilgenin gözünde, dünyanın yedi bölgesi gerçek birer hazinedir; ama eğer yakından bakılırsa, yedi başlı bir yılan olduğu görülür.

Tarih-i Hind-i Garbî, s. 74

Orada saat kaç? Müslüman Doğu, Amerika'yla ilgilenmek için XXI. yüzyılı beklememiştir. 1580'lere doğru, Boğazın kıyılarındaki, zihinler Yeni Dünya ile meşguldü ve bu bir ilk sayılmazdı: “Yeni bir dünyanın keşfedildiği haberi insanlar arasında yayıldı; büyüklüğü ve genişliğiyle dünyada insanların yaşadığı yerler kadardı ve oralarda yaşayan insanlar dünyanın geri kalanı kadar kalabalık olmasa bile, pek az da sayılmazdı. Bugüne kadar aramızdan hiç kimse bu yeni memleketi ziyaret etmiş değil; nasıl olduğu ve neye benzediği konusunda da herhangi bir bilgi yok. Bu yüzden, “yenilikleri takdir etmesini bilelim” sözünden esinlenerek, ruhumuz bu bilgi deryasına doğru aktı. Ve düşünce gemisi bu deryaya demir attı¹.”

---

¹ Thomas D. Goodrich, *The Ottoman Turks and the New World. A Study of Tarih-i Hind-i Garbî and Sixteenth Century Ottoman America*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1990, s. 74. Burada yaptığımız a-

İSTANBUL'DAN MEKSİKO'YA

1580'lere doğru, İstanbul'da bu satırlar yazılırken, iktidar altı yıldan beridir Sultan III. Murat'ın elindeydi. 1577 yılındaki kuyruklu yıldız vakası ve iki yıl sonra yaşanan Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa suikastı nedeniyle çalkantılı dönemlere girilse de, Osmanlı İmparatorluğu hâlâ büyüklüğünü muhafaza ediyordu. 1576'tan beri, Osmanlılar Doğu'daki rakipleri olan İran'a karşı savaşmaktaydı. Bu cephede kazanılan ve büyük yankı uyandıran zaferler Gürcistan ve Azerbaycan'ın ilhakıyla sonuçlanacaktı. Bunun yanında Osmanlı donanmasının Hazar Denizi üzerine yürüdüğü görülüyordu². Batı'da ise Fashılar Kasr-al-Kebir savaşında (1578) Kral Sebastiyân hâkimiyetindeki Portekizlileri yenilgiye uğratmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nu sevindiren Lizbon zaferi dünya düzenini sarsmakta gecikmeyecektir; zira iki yıl sonra, Kral II. Philippe'in İspanyol ve Portekiz İmparatorluklarını tek çatı altında toplamasına olanak verecektir.

İşte bu güç koşullar içerisinde, bilinmeyen bir el, Yeni Dünya ile ilgili, farklı şekillerde adlandırılan uzun bir tarihî metin kaleme alır: "Yeni Havadis", "Yeni Dünya Hakkında Bir Kitap"³, "Yeni Dünyanın İlk Zuhuru", "Yeni Dünyanın Gelişiminin İlânı"⁴. Bu metni, editörü olan Thomas Goodrich ile birlikte *Tarih-i Hind-i Garbî* olarak adlandıracağız (Batı Hindistan Ta-

---

nalizler Thomas D. Goodrich'in (bundan böyle A. olarak anılacaktır) İngilizce çevirisine dayanmaktadır.

² Robert Mantran (ed.), *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, Fayard, 1989, s. 156-157; Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, s. 137-188.

³ "Dünya haritasında ve coğrafi haritalarda, ekvatora paralel iki daire arasında bulunan alan" iklim olarak adlandırılır (Littre).

⁴ A, p. 19.

rihi⁵). Kitabın yazarı İstanbul'da, eski Konstantinopolis'te yaşıyor; "böylesine güzel ve huzurlu olan, kusursuzluğu ve doğal güzelliğiyle dünya imparatorluğunun başkenti olmaya lâyık" olan bir şehirde." Yazar hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmiyor. Sokollu Mehmet Paşa'nın korumasında olan ve III. Murat adına yapılan büyük gözlemevinin yapımında bulunan astronomlardan biri olabilir mi? 1580 yılında gözlemevini yıkan dinî otoritelerin dikkatini çekmemek için bilerek karanlıkta kalmayı tercih etmiş olabilir mi?

Öyle görünüyor ki, adı sanı bilinmeyen bu tarihçi sadrazamın çevresinde bulunuyordu ve onun yayılmacı hedeflerini paylaşıyordu. Sokollu Mehmet Paşa özellikle Hint Okyanusuna yönelik oldukça tutkulu bir dış politikanın öncüsü olmuştu ve bu sayede Asya'nın⁶ bu bölümünde gizli ama sağlam bir Osmanlı varlığı tesis etmeyi amaçlamıştı. Bu bölgede padişahın adına saygı duyuluyordu ve evrensel monarşi iddiası giderek daha fazla kabul görüyordu –Babür İmparatorluğu'nun tavrı dahi bu yönde olmuştur⁷. *Tarih-i Hind-i Garbî*'nin yazarı büyük

---

⁵ Yazar hakkında, bkz. A, s. 19. Anonim Türk yazarı eserini *Hadis-i Nev* olarak adlandırdığını belirtiyor; Goodrich, 1990, s. 75.

⁶ Alexandra Merle, *Le Miroir ottoman. Une image politique des hommes dans la littérature géographique espagnole et française (XVI.-XVII. siècle)*, Paris, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2003, s. 100, 1573 yılında şehri keşfeden Fransız gezgin Philippe Du Fresno-Canaye'le ilgili alıntı.

⁷ Diogo do Couto, *Diogo do Couto e a década 8a da Asia*, Maria Augusta Lima Cruz (ed.), Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos, Lisbonne, Imprensa Nacional, 1994, s. 205-207 ; Gian Carlo Casale, *The Ottoman Age of Exploration : Spices, Maps and Conquest in the Sixteenth Century Indian Ocean*, Ph.D., Harvard University, 2004 ; id., "A Caliph, a Canal and Twenty Thousands Cannibals : Global Politics in the 1580s," s. 10-11 (www.usc.edu/schools/college/crcc/private/ierc/Caliph_Canal_Cannibals.pdf), ve "His Majesty's Servant Lutfi:" The Career of a Previously Unknown Sixteenth-Century Ottoman Envoy to Sumatra, Based

ihtimalle bilgili ve eğitimli bir çevreye dâhildi; Arapça ve Farsça'ya yabancı olmayan ve aynı zamanda İtalyanca, İspanyolca ve Portekizce yazılmış kitaplara ve belgelere ulaşma imkânı olan bir çevre⁸. Bu insanların, İber Yarımadası ve Batı Akdeniz yoluyla Amerika'dan gelen kaçaklarla veya esir düşen denizcilerle ve aynı zamanda İspanya veya Selanik'ten gelen göçmen Marranolar'la temasta olduklarını söyleyebiliriz. Grenada'nın ele geçirilmesi nedeniyle (1492) İspanya'dan sürülmelerinden sonra, "birçok Yahudi İstanbul'a sığındı ve orada Sultan II. Beyazıt tarafından sıcak bir şekilde karşılandılar; hattâ İspanya hükümdarlarının maddi yönden böylesine faydalı olan bu insanları topraklarından sürmeleri şaşkınlıkla karşılandı⁹." İspanyalı Moriskolar'ın topraklarından sürülmelerinden kısa süre önce, XVII. yüzyılın ilk yıllarında Meksiko'da söylenenler ve yazılanlar böyleydi en azından. İstanbul aynı zamanda çok sayıda İtalyan, Cenevizli, Venedikli ve Floransalı göçmen ve bunların yanında Avrupalı tüccar, büyükelçi ve sanatçı barındırıyordu. Hattâ sayıları öylesine kalabalıktı ki, adsız tarihçimiz görüştüğü kişiler arasından seçim yapmak zorunda kalıyordu¹⁰. Acaba kendisi de İberyalı veya İtalyan kökenli bir göçmen olabilir miydi?

Osmanlı İmparatorluğu dünyanın bütün bölgeleriyle ilgili kitapların basılıp okunduğu bir İspanya ya da bir Hristiyan Av-

---

on an Account of his Travels from the Topkapi Palace Archives," *Turcica. Revue d'études turques*, s. XXXVII (2005), s. 43-81.

⁸ Naimur Rahman Farooqi, *Mughal-Ottoman Relations: a Study of Political and Diplomatic Relations Between Mughal India and the Ottoman Empire, 1556-1749*, Delhi, Idarah-i Adabiyat-i Deli, 1989, s. 17.

⁹ Emir Mehmed bin Emir Hasan es-Sudi'nin olduğu bir çevre ki, kendisi *Tarih-i Hind-i Garbî*'nin yazarı olmasa bile, eserin Sultan'a verilen kopyasını düzenleyen kişidir. Kardeşi Seyid Ebu Mehmed Mustafa evrensel bir tarih çalışmasının yazarıdır.

¹⁰ Bernard Lewis, *Islam and the West*, Oxford, Oxford University Press, 1993, s. 77-78.

rupa değildir¹¹. Bu nedenle, *Tarih-i Hind-i Garbî* yayımlanmak için 1730 yılına kadar bekleyecektir. Bu kitap, Arapça harflerle basılma onuruna kavuşan dördüncü kitap olacaktır; zira Gutenberg'in matbaası İstanbul'a ancak XVIII. yüzyılda gelecektir. Her halükarda, yüz elli yıllık bir gecikmeyle de olsa, İbrahim Müteferrika'nın bu kitabı yayımlamayı tercih etmesi, Amerika'yla ilgili bilgilerin o dönemde güncelliğini koruduğunu gösteriyor. Doğrusu şu ki, 1580 yılından beri çok sayıda el yazması mevcuttu ve bunlardan en az dört tanesi XVI. yüzyılın sonlarına doğru orijinal metinden alınmıştı.

Tarih-i Hind-i Garbî'de anlatılanlar Amerika'daki İspanyol tarihçilerin anlatılarıyla öylesine uyuşmaktadır ki, İstanbul'daki bir okurun Yeni Dünya'yı, yani anonim yazarın deyimiyle "Yeni Hindistan"'ı keşfetmek için kendini *conquistadores*'in yerine koyması yeterlidir. Kristof Kolomb'un seyâhatleri, Karaibler'in fethedilmesi, Meksika'nın ve Peru'nun istila edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun İspanya ve Atlantik'e sırtını döndüğünü saan birisini şaşırtacak zenginlikte detaylarla anlatılmıştır¹². Hernan Cortés tarafından fethedilen bir kent olan Meksiko, altmış yıl öncesinde Kastilyalı istilacıları büyülediği gibi İstanbullu bilginlerin merakını cezbedecek nitelikte şaşırtıcı bir kenttir. İspanyollar'ın anlattıklarını en ince ayrıntısına kadar okuyan Avrupalılar'ın ardından, anonim yazarımız okuyucularını Montezuma'nın saraylarını keşfetmeye çağırır. Okurlar, sayıları yüzleri bulan salonları, odaları ve banyoları zihinlerinde canlandırabilir, yüzlerce kadının bulunduğu haremi ziyaret edebilir, güzel kokulu çiçeklerle, kuş kafesleriyle ve havuzlarla dolu bah-

¹¹ Merle (2003), İspanya konusunda bkz. Albert Mas'ın klasik eseri, *Les Turcs dans la Littérature espagnole du Siècle d'or: recherches sur l'évolution d'un thème littéraire*, Paris, Centre de recherches hispaniques, c. 2, 1967.

¹² A, s. 9-16. Burada özellikle amiral Pîri Reis'in dünya haritasından (1513) ve Akdeniz dünyası ile Yeni Dünya üzerine kaleme aldığı 1521 tarihli çalışması *Kitab-ı Bahriye*'den bahsedebiliriz.

çelerde dolaşabilir, vahşi “kaplanlar, aslanlar, leoparlar [...] ve ejderha-yılanlarla” dolu kafesleri görebilir ya da ağzına kadar kılıçlar, yaylar ve oklarla dolu silah depolarında gezebilirler. *Tarih-i Hind-i Garbî*’ni okuyanlar Meksiko şehrinin benzersiz bir mekânda kurulduğunu görürler: “Meksiko şehri yaklaşık doksan bin metre çapındaki büyük bir gölün ortasına kurulmuştur. Bu gölün yarısı tuzludur [...], deniz canlıları burada yaşar. Gölün diğer yarısı tatlı suyla doludur ve içinde sayısız balık yaşar [...]. Şehir iki bölgeye ayrılmıştır. Bunlardan biri gölün tuzlu kısmı üzerinde bulunur ve Montezuma burada ikamet eder; bu bölgeye Tlatelolco denir. Şehrin diğer bölümü gölün tatlı su bulunan kısmı üzerindedir; buranın adı Meksiko’dur. Bu iki bölge arasında büyük köprüler ve çeşitli yapılar mevcuttur. Gölün çevresinde elli şehir bulunur; bunların bazılarında on bin, bazılarındaysa on beş bin tane fener vardır.”

Kitabın bölümleri boyunca, onca egzotik şey arasında okurlar *nopa*’nın (bir yemek) faydalarını ve Avrupalılar’ın barbar inciri dedikleri *nochtli*’nin tadını keşfederler (hintinciri): “Bu meyvenin rengi sarıdır; tadı armudun tadına benzer; bir diğeri beyazdır ve üzüm tadı verir. Bir başkası saf zincifre rengindedir; diğerlerinden önce olgunlaşır ama tadı pek iyi değildir, ayrıca elbisenizde ve cildinizde leke yapar hemen.”

Merak uyandıran tek şey Meksiko değildir. Güney yarımküreye doğru indiğinde, İstanbullu okuyucu İnkalar’ın İmparatorluğu’nu keşfeder. Orada And Dağları’nda bulunan maden şehri Potosi çıkar karşısına; Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan insanlar bu maden şehrinin zengin gümüş yataklarına karşı ilgisiz kalmaz ve Amerikan madenleriyle adeta büyülenir. Pasifik Okyanusu’na açılan deniz yollarına karşı ilgi daha da büyük olur¹³: “Melun Franklar’ın yazdığı tarih kitaplarından birinde, Yeni Dünya’da bulunan Meksiko şehrini yöneten bir adamın bu şehri 1564’te terk ettiği ve ardından dünya turuna çıktığı anlatılır; bu adam Çin topraklarına ve Hindistan’a yakın

¹³ A, s. 238, 240-246, 61.

olan Baharat Adalarına ulaşır ve bu adaların bir kısmına ege-men olur. Adalardan birinin adı Lukan'dır (Luçon)¹⁴.” Burada verilen bilgiler yanlış olmakla birlikte, gayet açık bir şekilde, Filipinler (Luçon) ile Meksika kıyıları arasındaki ilk düzenli bağlantıyı kuran Lopez de Legazpi'nin yaptığı keşiflere gönderme yapar.

Bu açıdan bakıldığında, Atlantik Okyanusu yani Türkler'in deyimiyle *Bahr-i Ahzer* (Yeşil Deniz), eski Ulemanın, yani İslâm Hukuku uzmanlarının bahsettiği gibi dipsiz ve uçsuz bucaksız bir derya değildir artık. Aynı zamanda yeni bir kıta söz konusudur ve bu yeni kıta, Kuzeyde *Yeni İspanya* ve Güneyde *Peru* olmak üzere, Hristiyanlar tarafından fethedilen ve sömürgeleştirilen zengin krallıklar barındırmaktadır. *Tarih-i Hind-i Garbîye* ait farklı kopyalarda çeşitli minyatürler vardır. Bu minyatürler, Yeni Dünya'nın, Türkler de dâhil olmak üzere Eski Dünya'da yaşayanlar için ilginç olabilecek yönlerini sergiler. Avrupalı sanatçıların eserlerinden doğan egzotizmin etkisiyle, Osmanlılar'daki egzotizm ilgisi Amerikan coğrafyasındaki en özgün hayvan ve bitki türlerine yönelir; manatiler, tapirler, hindiler, bizonlar, jaguarlar, avokadolar, papayalar, vs. Potosi şehri, İstanbullu sanatçıların o dönemde “Yeni Hindistan” ahalisini nasıl tasavvur ettiğini gösteren bir takım minyatürlere esin kaynağı olur¹⁵. Osmanlı elyazmalarının çoğunluğunda, maden şehri Potosi alabildiğine güçlendirilmiş bir şehir görünümündedir; Cieza de León'a ait tarihî yazmaların İtalyan versiyonunda tanık olduğumuz (Roma, 1555), bir dağın eteklerine kurulmuş köy görüntüsünden hayli farklıdır. İstanbullu minyatürcüler Amerika gerçeğiyle birlikte oldukça özgür bir karakter kazanırlar; tıpkı Avrupalı sanatçıların Rönesans'la birlikte özgürleşmeleri gibi.

¹⁴ A.g.e., s. 366.

¹⁵ Katolik Ferdinand'ın Kristof Kolomb'a yönelik hitabıyla ilgili minyatür gibi bazı minyatürler anonim yazarın metniyle uyuşmamaktadır (Bayezid elyazması, n. 2).

MEKSİKO'DAN İSTANBUL'A

Orada saat kaç? Meksiko'da, XVII. yüzyılın başlarında gözler Osmanlı İmparatorluğu'na çevrilir. Heinrich Martin adlı yayıncı, bir *Tarih Dizelgesi* yayımlayarak Yeni İspanya'daki okurların merakını tatmin etmeye çalışır (1606). Bu yapıtta yer alan iki bölüm Osmanlı tarihiyle ilgilidir. Birinci bölüm oldukça tutkulu bir biçimde “bir takım tahminler, kehânetler ve doğal nedenlerden yola çıkılarak Türk imparatorluğunun ve monarşisinin düşüşünün ve yıkılışının ne şekilde olacağını inceler.” İkinci bölüm ise görece daha ılımlıdır ve “Türkler'in imparatorluğunun kökenlerini, ondaki büyüklük iddiasını ve bugün sahip olduğu güce nasıl ulaştığını inceler¹⁶.” Türkler'le ilgili bu tarih anlatısında, okuyucunun hayal gücünü canlandırabilecek herhangi bir illüstrasyon yoktur; bu durumda okuyucu, Mağripliler'in ve Türkler'in boy gösterdiği yerel etkinliklerden akıllarda kalanlarla yetinmek zorunda kalır. *Tarih Dizelgesi*'nin yayımlanmasından birkaç yıl önce, yeni kraliyet naibi Comte de Monterrey'in göreve gelişini kutlamak amacıyla, kentin ileri gelenleri Morisko modasına uygun “mavi bayraklar taşıyan” Türk şövalyeleri kılığına bürünürler ve başkentin sınırındaki bir lagünde o gün için özel olarak yapılmış derme çatma bir şatoyu istila ederler¹⁷. Yine İspanyollar'ın canlandığı Maltalı şövalyeler beklenen bir başarıyla pozisyonlarını savunurlar. Bugün insanlar o döneme özgü kostümleri merak edebilirler; fakat o an yapılanların izleyiciler ve savaşçı kılığındaki oyuncular üzerinde yarattığı etkiyi tahmin etmeleri hiç de zor olmasa gerek.

İstanbul'daki anonim yazarın aksine, Heinrich Martin'in tarihî kariyeri hakkında daha fazla bilgiye sahibiz. Tarihçilerin

---

¹⁶ HM, s. 224, 229.

¹⁷ Nicolás Rangel, *Historia del toreo en México*, Editorial Cosmos, 1980, s. 34; Max Harris, *Aztecs, Moors and Christians. Festivals of Reconquest in Mexico and Spain*, Austin, University of Texas Press, 2000, s. 150-151.

gözünde Martin, Endülüslü bir İspanyol, Ayamonte'li bir Portekizli, bir Flaman, bir Fransız ve hattâ Meksiko'da doğan Avrupa kökenli bir sömürgecidir. Aslında kendisi Almanya doğumludur. 1560'lara doğru Hamburg'da doğmuştur¹⁸. Kuzey'deki bu büyük liman kenti otuz yıldan beri Reform hareketinin taraftarı olmuştur ve Heinrich ailesinin Lutherci olma ihtimali yüksektir. Her halükârda, yazarımız sekiz yaşındayken Sevilla'ya, Martin adını taşıyan ve matbaacılık yapan bir Alman ailenin yanına gönderilir. Heinrich çocukluk ve gençlik yıllarını matbaacılık mesleğini öğrenmek amacıyla Guadalquivir yakınlarında geçirir. On dokuz yaşlarına doğru yeniden Hamburg'a döner ve orada bir buçuk yıl kalır: "Merakından dolayı, hepsi Lutherci heretiklere ait olan kiliseleri ziyaret eder [...]; bu ziyaretlerini Pazar günleri paskalya vesilesiyle yapar, çünkü paskalya o dönemde tanık olunan yegâne dinî bayramdır¹⁹." İlginç bir merak söz konusudur, zira âyin sırasında Şeytan tapınaklarını ziyaret eder; kırk yıl sonrasına gelindiğinde, elde edilen bilgilere bakıldığında, bu merakın Meksiko Engizisyonunu pek de rahatsız etmediği görülür.

Heinrich Martin, yirmi yaşına geldiğinde Avrupa'yı gezmeye başlar; Kurlandiya'ya ve muhtemelen Polonya'ya gitmeden önce Paris'te matematik eğitimi alır. 1570'li yıllardan beri Polonya, her türden heretik grupların, Kalvenistlerin, Luthercilerin, "Polonyalı Kardeşlerin", anabaptist eğilimli teslis karşıtlarının ve İsa'ya tapmayı reddedenlerin sığındığı bir liman haline gel-

---

¹⁸ Francisco de la Maza, *Enrico Martínez, cosmógrafo e impresor de Nueva España*, Mexico, SEP, 1943, ve UNAM, 1991. Willard F. King'e göre, 1554-1560 tarihleri arasında doğan *Juan Ruiz de Alarcón, letrado y dramaturgo. Su mundo mexicano y español*, Mexico, El Colegio de México, 1989, s. 76; Valerie R. Mathes, "Enrico Martínez of New Spain," *Americas*, c. 33, 1 Temmuz 1976, s. 62-77; Luisa Schell Hoberman, "Enrico Martínez, Printer and Engineer," in David Sweet& Gary Nash (ed.), *Struggle and Survival*, Berkeley, University of California Press, 1981, s. 331-346.

¹⁹ Maza (1991), s. 18.

miştir²⁰. Polonya'daki tapınakların genç Martin'in merakını cezbedtiğini söylemek pek de yanlış olmaz. Aynı dönemde, kral Stefan Batori Cizvitleri destekler ve ülkesini Reform Karşıtlığı için bir deneme sahasına çevirir. Hattâ ülkesini Türkler'e karşı bir kale haline getirmeye çalışır. Eski Transilvanya voyvodası olan Batori, Moskoflara karşı giriştiği başarılı savaşımın (1579-1581) İstanbul'a karşı büyük bir saldırı yapmasına yardımcı olacağını bekler. Batori projelerini hayata geçiremeden 1586 yılında ölür. Hiç kuşkusuz, Heinrich Martin bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu gücün ve oluşturduğu tehlikenin bilincine varır²¹.

Peki Heinrich Martin çocukluk yıllarına hâkim olan Luther-cilikle Hamburg'da yeniden temasa geçtikten sonra Avrupa'da ne yapabirdi? Büyük Hansa limanında tüccarlık işine mi girecekti? Krakov veya Königsberg üniversitelerinde matematik ve astronomi eğitimine devam mı edecekti? Wilno ya da Krakov'daki bir matbaada mı çalışacaktı? Kral Batori'nin özellikle Litvanya ve Livonya için istediği harita²² çalışmalarına mı katılacaktı? Bir şeyler yapmak için birçok neden var, ama kesin bir

---

²⁰ 1579 yılında Polonya'ya ulaşan, aynı zamanda Socin adıyla bilinen (1539-1604) Floransalı Fausto Sozzini Rakow'dan başlayarak entelektüel ve tinsel bir etki yaratan bir kilise kurmuştur. Bkz. Emile G. Léonard, *Histoire Générale du Protestantisme*, Paris, PUF, 1961, cilt II, s. 47.

²¹ Heinrich Martin evrensel kronolojisinde Polonya'dan bir kez bahseder –1573'te: “*En este mismo año por orden de Selim, emperador de Turcos, entró en el reino de Polonia grandísimo ejército de Tártaros, talando y robando la tierra, y vinieron a batalla campal con los Polacos, en la cual fueron los Tártaros vencidos y muertos 40 000 de ellos, que fue notable pérdida para el Turco*” (HM, s. 266).

²² Michael J. Mikos, “Monarchs and Magnates: Maps of Poland in the Sixteenth and Eighteenth Centuries,” in David Buisseret (ed.), *Monarchs, Ministers and Maps, The Emergence of Cartography as a Tool of Government in Early Modern Europe*, Chicago ve Londra, University of Chicago Press, 1992, s. 170-171.

şey yok. Kurlandiya'ya karşı duyduğu ilginin nedeni de oldukça gizemli. Bu kayıp ülkede bulunduğunu gösteren tek şey, Riga'ya yaptığı bir iş gezisidir²³. Daha sonra Meksiko'da yaptığı gibi bir matbaa açmak amacıyla gitmiş olabilir mi? Kitap ticareti Almanya ile Baltık ülkelerinde giderek önem kazanıyordu; din rüzgârlarının estiği bir dönemde oldukça iştah kabartıcı ve aynı zamanda tehlikeli bir ticaret alanıydı²⁴. Katolik Martin Cizvit Possevino'nun yayıncılık işlerine yardımcı oluyordu; Lutherci Martin ise Protestan yayıncılarla işbirliği yapabiliyordu²⁵.

Kurlandiya'da kaldığı döneme ilişkin olarak, Meksiko'da *Tarih Dizelgesi* için kaleme aldığı etnografik diyebileceğimiz bazı gözlemlerden başka bir şey yok. "Kurlandiya vilayetinde Yeni İspanya'daki yerlilerle aynı görünüme, aynı karaktere ve aynı yaşam koşullarına sahip insanlar yaşamaktadır; tek farkları

---

²³ Göl ve bataklıklardan oluşan Kurlandiya, kuzeydoğuda Livonie'den ayrıldığı Dvina ile çevrilidir; güneyde ise Doğu Prusya sınırlarına dayanır. Riga körfezi Kurlandiya'nın kuzey sınırlarını oluşturur. Batı kıyıları Baltık ile çevrilidir.

²⁴ Riga'da yayımlanan kitabın hikâyesi 1580'li yıllarla başlar. 1582 yılında Papa'nın elçisi olan Cizvit Antonio Possevino Baltık ülkelerini tinsel olarak yeniden keşfetmeye girişmiş ve Roma'dan Canisius'un Katolikler için hazırladığı din kitabının bir örneğinin kendisine gönderilmesini istemiştir. Alman bir din adamı kitabı Letonca'ya çevirir ve 1585 yılında kitap 1000 adet olarak yayımlanır. 1586 yılında, Luther'in küçük din kitabının çevirisiyle kendisine hemen cevap verilir. 1588 yılında Riga Şehir Konseyi tarafından davet edilen Hollandalı Nicolaus Mollyn yönetiminde büyük bir matbaa açılır. Dört yıl sonra Mollyn *Astrological prognosis* başlıklı bir çalışma yayımlar; daha sonra Heinrich Martin Meksiko'da özel olarak bu yazın türü üzerine eğilecektir. Bkz. Nicholas Viksnins, "The Early History of Latvian Books," *Lituanus, Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*, vol. 19, n. 3, Fall 1973 (<http://lituanus.org/1973/73302.htm>).

²⁵ Meksiko'da bulunan Heinrich Martin geçmişte İsa Derneği'yle yapılan işbirliğinden söz etmekten geri kalmayacaktır kuşkusuz.

şu ki, bunlar Şişimekler gibi iri yarıdırlar ve komşu ülkelerdeki insanların kullandığından farklı bir dil konuşurlar. Komşu vilayetlerde yaşayan halklar beyaz tenli, kızıl sarı saçlı ve savaşçı ruhlu oldukları halde, Kurlandiya'daki insanların esmer tenli ve son derece uysal olmaları şaşırtıcıdır. Bu nedenle, Yeni İspanya'da yaşayanlarla Kurlandiya'da yaşayan insanların aynı milletin fertleri olduğunu düşünüyorum; beni böyle düşünmeye iten en önemli neden, bulunduğumuz noktadan bakıldığında, buradaki bölgelerle (Meksika) Asya ve Avrupa'daki bölgeler arasındaki mesafenin çok az olmasıdır²⁶."

Avrupa'da yaptığı gezilerden sonra, Heinrich Martin İspanya'ya döner ve birkaç yıl boyunca Madrid, Toledo ve Sevilla arasında gidip gelir. Başkentte bir takım tipografik materyaller edinir, fakat Kastilya'da bir matbaa açtığını gösteren hiçbir iz yoktur. 1589 yılında, otuzlu yaşlarına doğru, Meksika'nın yeni valisi olan Luis de Velasco'nun donanmasıyla birlikte Yeni Dünya'ya doğru yola çıkar. Valilerin Yeni Dünya'ya yaptıkları düzenli seyahatler, deniz yolculuğuna çıkmaya aday olan herkes için kaçırılmaz bir fırsattır; zira yolculuğa katılmak için, valiliğe atanan şanslı kişinin korumasını elde etmek yeterlidir²⁷. Yeni vali olan Luis de Velasco'nun babası Yeni İspanya'da hüküm sürmüştü ve Velasco ailesi Meksika'nın ileri gelenleriyle sıkı ilişkiler kurmuştu. Bu durumda, Luis de Velasco'nun desteğini almak son derece önemli bir avantajdı. Bununla birlikte, Heinrich Martin'in bu önemli çevreye nasıl dâhil olduğu bilin-

---

²⁶ HM, s. 121. Asyalılara özgü nitelikler taşıyan bu topluluklar Livalılar ya da Livonyalılar'la özdeşleştirilebilir mi? Bir yıl sonra, İspanya'da Gregorio Garcia, *Origen de los Indios del Nuevo Mundo* adlı çalışmasında bu bilgiyi yeniden gündeme getirecektir, Valencia, Pedro Patricio Mey, 1607.

²⁷ Yeni İspanya'nın ikinci valisinin oğlu olan Luis de Velasco 1595 yılına kadar ilk vekâletini kullanacak ve Yeni Dünya Konseyi'nin başkanlığına atanmadan önce, 1607-1611 yılları arasında aynı görevi yerine getirecektir.

miyor; nitekim bu çevreyle kurduğu ilişki onu Amerika'ya gitmeye ve orada kalmaya itmiştir.

Heinrich Martin'in birçok olanağa sahip olduğu aşikârdır. Erken yaşlarda Sevilla'da ve İspanya'nın diğer şehirlerinde matbaacılık mesleğini öğrenen Martin, öyle görünüyor ki, Yeni Dünya'da bir matbaa atölyesi kurmak için gerekli olan materyalleri yanına alarak Amerika'ya gitmiştir. Fakat bu atölyeyi ancak 1599 yılında yani Amerika'ya varışından yaklaşık on yıl sonra açacaktır²⁸. Martin aynı zamanda kraliyet kozmografi unvanına sahiptir ve büyük ihtimalle bu unvanı Paris'te ya da diğer Avrupa şehirlerinde aldığı matematik eğitimi sayesinde elde etmiştir²⁹. Martin, 1598 yılından itibaren Meksiko'da Saint-Office'in yani Engizisyonun gayretli bir işbirlikçisi haline gelir³⁰. Bu durum, Lutherci olma şüphesiyle Engizisyon tarafından tutuklanan Hollandalı bir matbaacının mallarını koruma

---

²⁸ Heinrich Martin'in kitaplarının amblemi leylek kuşunu sembolize eder; leylek sembolü aynı zamanda Sevilleli matbaacı Montes de Oca'nın ve 1589 tarihine kadar faaliyette kalan Madridli matbaacı Guillermo Drouy'un kitaplarını süsleyen bir amblemdir. Heinrich Martin bu tarihlere doğru Drouy'un matbaa malzemelerini satın alır; bu malzemeleri Meksiko'da satmayı ya da bunlarla kendi işini kurmayı düşünür. XVII. yüzyılın başlarında, Meksiko'da dört matbaa atölyesi faaliyet halindedir: Melchor de Ocharte, Pedro Balli, Diego Lopez Davalos ve Heinrich Martin'e ait matbaalar (La Maza, 1991, s. 14). Martin, Meksiko yakınlarında bulunan Cuautitlan'da bir matbaa kurmayı düşünen Adrianus Cornelius Cesar için matbaa harfleri üretmekle işe başlar. 1599 yılında Heinrich Martin tarafından yayımlanan ilk kitap Nahuatl dilinde yazılmış bir metindir: *Compendio de las excelencias de la Bulla de la Santa Cruzada en lengua mexicana compuesto por el padre Fray Elias de San Juan*. XVI. yüzyılda Meksika'da yayımlanan son ürün olan bu kitap, "Meksika'daki yayıncılığın ilk dönemleri" denilen süreci sonlandırır.

²⁹ Meksiko'daki bilimsel ve teknik ortam konusunda, bkz. Maria Luisa Rodriguez-Sala, *Letrados y técnicos de los siglos XVI y XVII*, Meksiko, UNAM & Miguel Angel Porrúa, 2002.

³⁰ AGN (Mexico), *Inquisición*, Real fisco, c. 29, f. 269r°/v°.

görevini üstlenmesini ve daha sonra heretik olmakla suçlanan sanığın basın materyallerini elde etmesini sağlayacaktır. Dil konusundaki bilgi ve becerisini Engizisyonun hizmetinde kullanan Martin, “Saint-Office’in Flaman ve Cermen Dilleri Tercümanı³¹” şeklindeki tumturaklı bir unvan elde eder; bu unvanla birlikte her türlü “lütuf, muafiyet, ayrıcalık ve özgürlüğe” sahip olur. Gece ve gündüz silah taşıma hakkı da bunlardan biridir, ki bu durum Engizisyonla yaptığı işbirliğinin oldukça riskli olduğunu gösterir.

Bir yayıncı olarak Heinrich Martin için Reform Karşıtlığına verdiği desteği göstermenin bin türlü yolu vardır: Dinî çalışmalar ve kasvetli söylevler yayımlar; Meksiko Üniversitesiyle, Dominikanlarla ve Cizvitlerle yakın işbirliği yapar; Antonio Rubio ve Antonio Arias gibi isimlerin bulunduğu entelektüel çevrelerle ilişki kurar³². Meksika’nın başkentindeki eğitimli çevreler, İsa Derneği’nin hocaları ve öğrencileri için seçme metinler yayımlayan Heinrich Martin’i aralarına kabul ederler. 1605’te *Institutions poetiques*’i, Latin şiirinin gizlerine açılan bu önemli çalışmayı yayımlayan da yine odur. Onun kurduğu bu başarılı ilişkiler, kendisini benimseyen topluluğa acımasız bir gözle bakmasına engel değildir: “Burada, hepimizin bildiği gibi, kazanma hırsı öylesine baskındır ki buna kuşkuyla bakılması dahi kabul edilmez, zira merak ve tamahkârlık birbirine tamamen karışt iki şeydir³³.”

³¹ Francisco Fernández del Castillo, *Libros y libreros en el siglo xvi*, Mexico, FCE, 1982, s. 522-532.

³² Martin tez savunmaları için davetiyeler yayımlar; Basklı ressam Baltasar de Echave Orío’nun (1607) kaleminden çıkan *Discurso de la antigüedad de la lingua cantabra* adlı çalışma ile Pedro Arenas tarafından yazılan (1611) İspanyolca/Nahuatl konuşma kılavuzunu yayımlayarak dil meseleleriyle ilgilenir.

³³ *Poeticarum Institutionum Liber [...] collectore eiusdem Societatis sacerdote qui eidem presidet congregationi Antonio Rubio praefecto*, Mexico, Heinrich Martin, 1605; HM, s. XXXVII.

Heinrich Martin'in kendisi de bilimsel bir çalışmanın sahibidir. 1606 yılında kendi matbaasında *Repertorio de los Tiempos*'u yayımladığında, Yeni İspanya'daki yüksek otoriteler ona destek verirler: Kraliyet naibi Marki de Montesclaros, “bütün ülkeye ve özellikle çiftçilere yararlı olacak” “böylesine ilginç ve faydalı” bir çalışmanın sahip olduğu “etkileyici üslubu ve Hristiyanlara özgü alçakgönüllülüğü” takdir eder. Teoloji doktoru Hernando Franco Risueño ile Meksiko başpiskoposu García de Mendoza y Zuñiga böyle bir çalışmada “böylesine ilgi çekici ve Yeni Dünya'da mutlaka bilinmesi gereken şeylerle” karşılaştıkları için fazlasıyla mutludurlar. Bu tarihten iki yıl önce, Heinrich Martin daha mütevazı bir eser olan fakat yine onun kaleminden çıkan, *Jüpiter ve Satürn Gezegenlerinin Kavuşumu Üzerine Söylev* adlı çalışmayı yayımlamıştır. Biri Yeni İspanya'daki tarım üzerine ve diğeri fizyonomi üzerine olan iki önemli çalışma ise proje aşamasında ya da el yazmaları olarak kalacaktır³⁴.

Heinrich Martin *Dizelge*'yi yayımladıktan sonra, hayatının yirmi yılından fazlasını verdiği çok büyük ve önemli bir görevle karşı karşıya gelir: Meksiko vadisinin kurutulma çalışmalarının yönetimi. Böylece Martin, büyük bir sivil mühendislik operasyonuna angaje olan ve geç Rönesans'ı yaşayan Avrupalılar'dan biri olur. Bu durum, dramaturg Ruiz de Alarcón'un hayranlığını kazanır ve Alarcón İspanyol ahalisi önünde sergilediği en güzel piyeslerinden birinde ona olan övgüsünü dile getirir: “Böylesine büyük bir mucizeyi/ Hakkıyla övüyoruz elbet/ Dünyanın biricik mucizesi gibi³⁵.” Böylesine ağır bir görev Heinrich

---

³⁴ Heinrich Martin, tarımın “*temporamento y clima de esta Nueva España*”ya göre uyarlanmasını sağlayan araçlar üzerine okurlarına açıklamalar yapmayı amaçlar. *Fisionomia de rostros* şeklindeki bir başka çalışmaysa, çocukların davranışlarına ve yüz hatlarına verilen anlamlar üzerine düşünmeye davet eder (HM, s. 270-271).

³⁵ *El semejante a sí mismo*, La Maza'da alıntılanmıştır (1991), s. 114-115, 117.

Martin'in hayatında büyük bir sarsıntı yaratacak ve yaşadığı sıkıntılar muhtemelen sonunu hızlandıracaktır. Martin çağdaşlarının nefretini kazanmış biri olarak hayata veda eder; bu kişiler, sorumluluğunu aldığı büyük çalışmaların sulara kapılıp gitmesinden ziyade, Meksiko'nun sular altında kalmasına neden olduğu için ona karşı öfkeli dirler.

AYNA ETKİSİ

Henüz farkında olmadığımız birçok boyutu bulunan küreselleşmenin bir ürünü olan internet ve cep telefonlarının her yere yayıldığı günümüzde, dört yüz yıl önce Meksiko'da yaşayan insanların sadece İspanya veya Peru'yla değil, aynı zamanda Türkiye'yle de ilgilenmesi bizleri şaşırtıyor. Doğrusunu söylemek gerekirse, o dönemde yaklaşık 400.000 kişilik bir nüfusu³⁶ olan İstanbul Avrupa'nın en büyük şehriyken, Meksiko da Yeni Dünya'nın merkezidir. Meksiko'da 100.000'i aşkın insan, bir kraliyet sarayı, bir üniversite, çeşitli eğitim kurumları, devasa manastırlar, iyi organize olmuş bir ruhban sınıfı ve zengin tüccarlar bulunuyordu. 1580 yılından beri İspanyol ve Portekiz İmparatorluklarını bir araya getiren en önemli Katolik monarşilerden biridir söz konusu olan. Fakat İstanbul'da yaşayan bir insanın Yeni Dünya'nın keşfedilmesi, fethedilmesi ve "Franklar" tarafından sömürgeleştirilmesiyle ilgili en küçük ayrıntıları dahi öğrenmeye çalışması ve bunu dönemin en iyi tarihçilerine başvurarak yapması daha da şaşırtıcıdır. Bunlar, Yeni Dünya'yı Rönesans Avrupa'sına tanıtan İtalyan Pierre Martyr d'Anghiera, Kastilyalı Gonzalo Fernández de Oviedo, Francisco Lopez Gomara ve Agustin de Zarate gibi isimlerdir³⁷. Öyle

³⁶ Jean Delumeau, *La Civilisation de la Renaissance*, Paris, Arthaud, 1967, s. 293; Robert Mantran, *Histoire d'Istanbul*, Paris, Fayard, 1996.

³⁷ Francisco Lopez de Gomara, *Hisrotia General de las Indias* adlı tarihsel çalışmanın yazarıdır; çalışmanın ikinci bölümü *Historia de la conquista de México*dur [1555]; 1552-1555 yılları arasında İspanyol-

ki, Amerika'yı ve büyük keşifleri öğrenmeye çalışan Hollandalılar da aynı kaynaklardan yararlanırlar. Ayrıca, İstanbul'daki anonim yazarımız yaptığı işin ne denli önemli olduğunu açıkça ifade eder: "Eski metinler ve kitaplar Yeni Dünya'ya dair hiçbir şey söylemezler ve hiçbir yorumda bulunmazlar; tarih konusunda otorite haline gelen en büyük uzmanlar bile bu konuya hiç değinmezler. Bu yüzden, bütün güvenilir kaynakları bir araya getirmeye çalıştım; bunlarla ilgili herhangi bir özet kaleme almadan önce bu çalışmalarını dilimize tercüme ettim ve ardından yorumladım³⁸."

İstanbul-Meksiko: Gösterişli iki başkent üzerinde kurulan bu iki kentin burada ele alınması nedensiz değildir. İspanyollar'ın Meksiko'su 1521 yılından itibaren Aztekler'in başkenti üzerinde gelişmeye başlamıştır; Osmanlılar'ın İstanbul'u ise 1453 yılında Bizans'ın yerini almıştır. Bununla birlikte, Batı Avrupa'dan bakıldığında, bu iki metropol genellikle "egzotik periferi" olarak görünmektedir. Bunlardan biri yıkılmış bir im-

---

ca olarak yayımlanan on üç baskı; 1556-1576 yılları arasında İtalyanca yapılan on beş baskı; 1568-1588 arasında Fransızca yapılan dokuz baskı ve 1578-1596 yılları arasında İngilizce olarak yapılan iki baskı mevcuttur. 1526 yılında, Gonzalo Fernandez de Oviedo Toledo'da *Sumario* ya da *De la Natural Hystoria de las Indias* adlı eserini yayımlar. 1534-1565 yılları arasında bu eser İtalyanca olarak dört baskı yapacaktır. Pierre Martyr d'Aghiera, Amerika'nın Kristof Kolomb tarafından keşfiyle Meksika'nın Cortés tarafından fethini Avrupalılara anlatan ilk eserler arasında yer alan *Decades*'in yazarıdır. *Historia del Descubrimiento y Conquista del Peru* adını taşıyan ve ilk baskısı 1555 yılında yapılan çalışmayı Agustín de Zarate'ye borçluyuz. Eserin Fransızca, Hollandaca, İngilizce ve İtalyanca versiyonları daha sonra yayımlanacaktır.

³⁸ A, s. 75. Asyalılar'ın XVI. ve XVII. yüzyıllarda Avrupa'ya nasıl baktıklarını görmek için, bkz. Sanjay Subrahmanyam, "Taking Stock of the Franks: South Asians Views of European and Europe, 1500-1800," *The Indian Economic and Social History Review*, Yeni Delhi, 42, 1, 2005, s. 69-100.

paratorluk üzerinde gelişen İspanyol sömürge hareketinden doğmuştur, diğeri ise güçlü ve büyüleyici Doğu'nun ileri karakolu niteliğindedir. Ancak bu durum, Rönesans kırsalında ortaya çıkan bu iki yeni aktörün çeşitli dünya merkezlerini buluşturan ayrıcalıklı bir konumda olduklarını unutmak anlamına gelir. Bu merkezler Meksiko açısından Amerikan, İberyalı ve Asyalıdır; İstanbul içinse Avrupalı, Afrikalı ve Asyalıdır. Meksiko İberya kökenli sömürgeleştirme hareketinin Amerika atılımını temsil ederken, İstanbul Müslüman toplumların dünya çapındaki dinamizminin bir sentezidir. Batı'da olduğu gibi Doğu'da da, Meksiko ve İstanbul birbirinden uzak ve son derece farklı toplumlar arasında birer geçiş noktası ve aracı rolü oynamaktadır. Bu toplumlar tarihçilerin hakkında çok az şey söylediği bir coğrafyayı betimler; bunun nedeni, tarihçilerin tarihsel olayları, imparatorlukları ve kültürel alanları birbirinden ayırmakla fazla meşgul olmalarıdır.

KAYNAKLAR MESELESİ

Tarih yazma yöntemlerimiz bizi geçmişle ilgili öylesine dar, bölük pörçük ve sorunlu bir vizyon içerisine sokuyor ki, bugün bile Türk ve Meksika kaynaklarını bir araya getirmek bizleri ip cambazlarına ya da hokkabazlara dönüştürüyor. Bununla birlikte söz konusu kaynaklar yakinen bilinen, çevrilmiş ve yayımlanmış kaynaklardır³⁹. Dolayısıyla bunlara kolaylıkla ulaşılabilir; Türk tarihçilerine ait el yazmaları Batı'da BNF gibi birçok kütüphanede bulunmaktadır; diğer taraftan, *Tarih Di-*

³⁹ C. Adler ve Thomas D. Goodrich'e ait İngilizce versiyonların dışında, söz konusu eserin bir bölümü XVIII. Yüzyılda Fransızca'ya ve takip eden yüzyılda İtalyanca'ya çevrilmiştir. Bkz. Goodrich (1990), s. 30.

zelgesi XX. yüzyılın ikinci yarısında Meksiko’da üç kez yayımlanmıştır⁴⁰.

Fakat tarihçinin görevi Türk ve Meksika tarihini gün ışığına çıkarmak ve bunları tarihsel birer sapma veya ilginç birer egzotizm vakası olarak sunmakla sınırlandırılmaz. Türkler’in Amerika’yı bugünkü birçok oryantalistten bile daha iyi tanıyabilme nedenlerini ve Meksiko’daki okurların Osmanlılar hakkında Amerikanistlerin bile aklına gelmeyen sorular sorabilme nedenlerini açıklamak gerekir. Bu iki dünya arasında doğrudan herhangi bir temas yoktu. Türkler’in XVI. yüzyılda Yeni İspanya’yı ziyaret etmeleri veya Meksiko’da yaşayan insanların İstanbul’la doğrudan temas halinde olmaları pek mümkün görünmüyor. Burada ele aldığımız her iki çalışmanın da birbiriyle bağlantısı yoktur. Bu çalışmaların her biri içinde oldukları dünyanın ortaya koyduğu birer izlenimdir ve her bir izlenim betimlediği dünyaya dair imgeler barındırır. İşte bizleri bu iki çalışmayı karşılaştırmaya iten şey bu kesişme ve paralelliktir; fakat bunu yaparken, bizleri yanlışla sürükleyecek birebir karşılaştırmalardan uzak duracağız. Peki, Türkler’in Meksikalılar hakkında Meksikalılar’ın Türkler hakkında bildiğinden daha fazla şey bilip bilmediklerini sormak ne gibi bir anlam ifade ediyor? Meksiko’daki yazarımızın İstanbul’dakinden daha “açık” ve dolayısıyla daha “modern” olması veya çikolatanın kahveden daha lezzetli olması ne anlama geliyor⁴¹? Meksika’da yazılan *Dizelge*’nin kaynakları *Tarih-i Hind-i Garbi*’nin kaynaklarından daha mı güvenlidir? Meksiko ile İstanbul arasında Batı Avrupa’yı es geçen doğrudan bir diyalog yaşandığını hayâl etmek oldukça ilgi çekici olurdu; fakat böyle bir alışverişin hiçbir zaman olmadığı gayet açıktır. Bununla birlikte, İtalya’daki Rönesans basını ve Ariosto’nun dili bir tür kıtalararası “rezonans kutusu” rolü

⁴⁰ Secretaria de Educacion Publica tarafından 1958 yılında; tıpkıbasım olarak Condumex tarafından 1981 yılında ve Conaculta tarafından 1991 yılında yayımlanmıştır.

⁴¹ Lewis (1993), s. 79.

oynamıştır. Hümanistlerin, bilginlerin ve yayıncıların İtalya'sı olmadan, ne *Tarih-i Hind-i Garbî* ne de *Tarih Dizelgesi* olabilir⁴².

Doğrusunu söylemek gerekirse, iki çalışmayı yan yana koyduğumuzda, Tsai Mingliang'ın bir filmindeki plan-sekansları çağrıştıır ister istemez: Meksiko/İstanbul... Paris/Taipei... Metinlerdeki anlatılar bağımsızdır, fakat birbirine olan yakınlıkları çok şey düşündürür. Öyle ki, iki ayrı bakış açısının sahip olduğu karşılıklı özellikleri daha belirgin kılmak için metinleri birbirine "sürtmek" isteriz. Böylelikle *Tarih-i Hind-i Garbî* de bulunan taraflı yönlerin *Dizelge*'yi oluşturan bölümleri daha iyi anlamamızı sağlamasını ve buna karşılık olarak, *Dizelge*'deki bölümlerin Türkçe metindeki zikzakları ve dolambaçları daha iyi görmemize olanak vermesini bekleriz. Bu iki evreni birbirinden ayıran farklılıkları görmek için her iki metni tıpkı Tayvanlı sinemacının yaptığı gibi "montajlamak" veya birbirinden ayrıldıkları noktalara odaklanmak bize kalmıştır; Rönesans'ın son dönemlerinde "dünyayı düşünmek" de bunu ifade ediyordu muhtemelen. Eisenstein'ın formülüne dayanarak, "iki sahnenin yan yana getirilmesiyle, [okurun] algısında ve duygularında, işlenen temaya dair bütünlüklü bir imge yaratılabileceğini"⁴³ umut edebiliriz. Peki bu durumda, iki ayrı metnin bir araya getirilmesi, denizlerin, bölgelerin, tarihin ve anıların, kısacası her şeyin *a priori* olarak birbirinden ayırdığı şehirler, toplumlar ve

⁴² Bu metinler Amerika'dan Asya'ya ve İtalya üzerinden Asya'dan Amerika'ya dolaşım halindedir; *Tarih-i Hind-i Garbî* açısından Yeni Dünya'daki büyük tarihsel çalışmaların İtalyanca çevirileri, *Dizelge* açısından ise İberya Yarımadası'nda kaleme alınan tarihsel çalışmalar önemli bir rol oynamıştır. Thomas D. Goodrich, İstanbul'daki yazarın başvurduğu bazı çevirmenlerin kim olduğunu ortaya çıkarmayı başarmıştır: Agustín de Zarate'nin eserini Alfonso Ulloa, López de Gomara'nın *Historia* adlı eserini ise Agostino de Cravaliz ve Lucio Mauro çevirmiştir (s. 34).

⁴³ Sergei Eisenstein, *O sentido do filme*, Rio de Janeiro, Jorge Zahar, 1990, s. 18 (*The Film Sense*, Harcourt Brace Jovanovich, 1942).

bilgeler hakkında bize ne öğretebilir? Dahası, İslâm dünyasıyla Amerika'yı birleştiren bağlar hakkında bize ne söyleyebilir?

II

“PEKİ ORADA SAAT KAÇ?”

Artık kuşku yoktur ki, Ekvator ile kutuplar arasında,
dünyanın diğer bütün bölgelerinde
yaşayanlar kadar farklı insanlar yaşıyor.

Giovanni Battista Ramusio, *Discorso sopra il terzo
volume delle navigationi et viaggi*, Venedik, 1556

Bugüne kadar istisnasız bütün insanları *doğaları itibariyle* karakterize eden şey, herhangi bir art niyet taşımamakla birlikte, kendi etnik topluluklarının dışında yaşayan insanların büyük çoğunluğunu görmezlikten gelme yönündeki evrensel eğilim ve kapasitedir.

Peter Sloterdijk, *Esferas II*, s. 851-852.

Bugün medyanın evrenselliği, dünyada yaşanan bütün olaylara tanık olduğumuz yanılsamasına neden olmaktadır. Peki XVI. Yüzyılın sonlarında bu durum nasıldı? Meksiko’daki okurlar, İspanyol elitler, birbirine karışan melez ve yerli çevreler Osmanlı İmparatorluğu’nun kaderi konusunda meraklanırken ve İstanbul’daki eğitilmiş çevreler “Frenkler’in” (İspanyollar’ın) boyunduruğu altına giren “Yeni Hindistan’ın” kaderi konusunda endişelenirken, bunların hepsinin aynı dünyanın parçası olmaya ve aynı ufkı paylaşmaya başladıkları gayet açıktır. Bakış açılarının farklı olması veya yaptıkları analizlerin tamamen karşıt sonuçlara varması pek de önemli değildir. *Tarih-i Hind-i Garbî*’nin kopyalarının çoğaltılması ve Meksiko’da –bir kitap yayımlamanın Amerika’da nadiren görülen masraflı ve iyi düşünülmeli gereken bir girişim olduğu bir dönemde– *Repertorio de los Tiempos*’un yayımlanması oldukça anlamlı birer girişim-

dir. Bu girişimler eski ve haklı bir merak duygusunu ifade eder; basit bir moda olgusu veya ateşli bir egzotizm meselesi değildir.

“İNSAN DOLU” BİR DÜNYA

“Yeryüzünün her yerinde mucizevî bir şekilde insanların yaşadığını, hiçbir toprak parçasının insanlardan yoksun olmadığını, ne sıcaklığın ne de soğukun buna engel olmadığını gayet açık anlıyoruz⁴⁴.” XVI. yüzyılın ortalarında, seyâhatnâmeler yayımlayan Venedikli bir yayımcı, büyük keşiflerin insanların ufkunu ne denli genişlettiğini bu sözlerle ifade ediyor. Hangi kıtada yaşarsa yaşasın, insanlar aynı gökyüzünü paylaşıyorlar; tıpkı Peru’lu bir Cizvit’in And Dağlarının eteklerine yerleşen ve İspanya göklerini özlemle anan İspanyollar’a anlattığı gibi⁴⁵.

Denizciliğin sağladığı olanaklar insanlar arasındaki iletişimi tamamen değiştirmiştir. Bunun bilincinde olanlar sadece Portekizliler, İspanyollar ve İtalyanlar değildir. Her hangi bir zamanda Avrupalılar’la karşı karşıya gelen bütün insanlar bunu katı bir şekilde deneyimlemişlerdir. İslâm dünyasında yaşayanlar, Portekizliler’in Hint Okyanusu ve Güney Doğu Asya’ya yönelik akınları karşısında son derece ihtiyatlı olmuşlardır. Osmanlıların tepkisi fazla gecikmemiştir; yapacakları fetihlerin hangi güzergâhta olacağını düşünmeksizin. XVI. yüzyılın başlangıcından itibaren, Osmanlı donanması Hint Okyanusu’nda varlık göstermeye başlar. 1560’lı yıllarda, Muhteşem Süleyman, Sumatra adasının güneyinde hareketlilik gösteren bir krallık olan Aceh Sultam’yla bir ittifak kurar ve Lizbon’un dünyanın bu bölgesindeki hak iddialarına karşı ona yardım etmeyi amaçlar⁴⁶. Asya’daki hâkim güçler ve topluluklar kendi kıyılarında

⁴⁴ Giovanni Battista Ramusio, “Tommaso Giunti alli lettori”, *Navigazioni et Viaggi*, I, Venice, 1563.

⁴⁵ José de Acosta, *Historia natural y moral de las Indias*, Mexico, FCE, 1979, s. 24-25.

⁴⁶ Jorge Manuel dos Santos Alves, *O domínio do norte de Samatra. A história dos sultanatos de Samudera-Pacém e de Achém, e das suas*

dolaşan Portekizliler'le karşı karşıya gelirler art arda. Ne Çin, ne Japonya, ne Siam ne de Kamboçya bu istilacı komşulara karşı kayıtsız kalmaz.

XVI. yüzyıl boyunca Doğu'ya, Yeni Dünya'dan gelen İspanyol gemilerinin varlık gösterdiği büyük okyanusun ötesine yayılan yeni bir ufuk noktası eklenir bütün bunlara. Macellan'ın Dünya turundan beri (1521), Pasifik Okyanusu (*Deria-i Sur, Bahr-i Muhit-i Sur*⁴⁷) Amerika'yı Asya'ya bağlayan bir güzergâh olma yolundadır. Fakat Amerika Asya'ya açılmadan evvel, Asya Yeni Dünya'nın ufkunda kendini göstermeye başlamıştır. Başlı başına bir kıta olarak kabul edilen Amerika, İberya Avrupası tarafından sömürgeleştirilmek üzere, dünyanın geri kalanından yalıtılmış bir bölge olmaktan çıkar; kölelerin ülkesi olan Afrika'ya, Manila ve Filipinler üzerinden de Japonya ve Çine bağlanır. Büyük keşiflerden önce, "yeryüzündeki toprakların tamamen bilinmesi ve insanların birbirleriyle iletişim kurması mümkün değildi"⁴⁸. Bu durum sonsuza dek değişmiştir artık.

İnsanlar nerede olursa olsun, denizcilik sayesinde kurulan ilişkiler büyük bir önem kazanmaktadır. İstanbul'daki anonim yazar Macellan'ın⁴⁹ yaptığı dünya turuyla olduğu kadar, Kızıldeniz'le Akdeniz arasında bir kanal açılmasıyla da yakından ilgilenir; ki kanal projesi onun dâhil olduğu politik çevreyi besler. Bu anonim yazarın bakış açısında sıradan veya önemsiz hiçbir şey yoktur. Macellan'ın seyâhatini anlatırken bunun coğrafi ve politik sonuçlarını göz önüne alır: "Portekiz topraklarından Macellan adında bir korsan türemiştir; bilginler ona Batı okyanusu üzerinden Maluku adalarına yani Baharat Adalarına gidilebileceğini öğretmiştir." Bu yeni güzergâh Osmanlılar'dan

---

relações com os Portugueses (1500-1580), Lisbonne, Sociedade histórica da Independência de Portugal, 1999, s. 168.

⁴⁷ A. s. 183, 408.

⁴⁸ Antônio Galvão, *Tratado dos descobrimentos*, Lisbonne, 1563 (Barcelos, Livraria Civilização Editora, 1987, s. 51).

⁴⁹ A, s. 206-209 ve s. 195, n. 572.

uzak kalsa da, Akdeniz’i Hint Okyanusu’na bağlama olanakları vardır. Pers İmparatorluğu’nu geriden kuşatmak, Mekke’yi korumak ve Hint Okyanusu’nu temizlemek dışında, “Kulzüm Denizi’ne” yani Kızıldeniz’e doğru bir kanal açmanın başka ne amacı olabilir? “Ondan sonra, sıkı bir şekilde korunan Konstantinopol’dan, refahın hüküm sürdüğü ve Sultan’ın ikamet ettiği yerden, Kutsal Toprakları korumaları amacıyla Kulzüm denizine gemiler ve tayfalar göndereceğiz. Kısa sürede [...] Sind ve Hindistan’daki limanların çoğunu ele geçirecek ve kâfirleri bu ülkelerden kovacaklar⁵⁰.” Eğer böyle bir program Amerika’yla ilgili bir eserde yer alıyorsa, bu durum yazarın, Yeni Dünya’nın Asya’ya açılan bir liman haline geldiğinin ve dolayısıyla bu bölgedeki İslâm dünyası için bir tehdit oluşturduğunun bilincinde olduğunu gösterir.

Meksiko da bu konularda geride kalmayacaktır. Geçmişte sahip olduğu büyüklük bir kenara bırakılırsa, İstanbul ile karşılaştırılması pek mümkün olmayan Meksiko, yerleşik Amerika’nın kalbine gömülmüş halde bulunan bir uç beyliği de değildir. Bir İspanyol sarayı, bir üniversite, bir başpiskoposluk barındıran ve batıdaki yerlilerin en kalabalık olduğu kent olan Meksiko dünyanın merkezinde olma arzusundadır. Her yönüyle İberya metropolünün egemenliği altında olan Yeni İspanya’nın başkenti, Karayipler’le, Ekvator Afrika’sıyla, Orta Amerika’yla ve Peru’yla düzenli ilişkiler kurar. Fakat diğer yandan Batı dünyası ve misyonerlerin, tâcirlerin ve fetihçilerin Asyası da Meksiko’yu kendine çekmeye devam eder⁵¹. Peki İspanya’nın Meksiko’da yaşayan çocukları Doğu’nun zenginliklerine hâkim olmayı hayal etmez mi? Şair Bernardo de Balbuena’nın *Grandeza mexicana* adlı şiirindeki şu dizelerde biraz Haçlı havası yok mu?

⁵⁰ A, s. 100.

⁵¹ Serge Gruzinski, *Les Quatre Parties du monde. Histoire d’une mondialisation*, Paris, La Martinière, 2004; *Histoire de Mexico*, Paris, Fayard, 1996.

*Ey İspanya! Kıymetli ve muzaffer [...]
Doğu'daki şu alayları bir gözle
Hindistan, Malabar, Japonya ve Çin'de
Dalgalsın muzaffer bayrağın;
Ve atların içsin
Köpüklü billur suyundan
İndus'un ve Ganj'ın,
Ve eğilsin büyüklüğün önünde İmabo dağ³².*

İstanbul'da yaşayanlar Boğazın renkli kıyılarından bakıp Montezuma'nın şehrini hayal ederken, Meksiko'da yaşayanlar oradaki sarayların ve manastırların gölgesinde Konstantinopol'ün büyüklüğü ve yıkıntıları konusunda kafa yorarlardı. Ve hepsi de Doğu'yu hayâl eder. Bir şehirden diğerine, şairlerin ve onları okuyanların imgelemi masalsı ülkelerde kendini kaybeder, bilinmeyen kıyılarda ve dipsiz okyanuslarda kendinden geçer. Meksiko'daki İspanyollar Camões'in *Lusiades* şiirinden devşirirler hayâllerini; *Lusiades*'in yankısı Balbuena'nın dizelerine nüfuz eder ve Meksiko Goa'nın aynasında kendini seyreder.

Ama hayâllere bir son verelim artık. İstanbul'da olduğu gibi Meksiko'da da, sınırsız ufuklara sahip kompleksiz bir emperyalizmle bütünleşmek için insanlar giderek daha fazla güvenilir bilgilere sahip olmaya başlar. Her iki tarafta da, sağlam olan veya sağlam olduğuna inanılan kaynaklara başvurulur, çizimler, ölçümler ve rakamlar bir araya getirilir, coğrafi analizler sıralanır, canlılar, hayvanlar ve bitkilerle ilgili araştırmalar yapılır. İster Hristiyan olsun ister Müslüman, insanların uzaktaki zenginliklerin çekiciliğine karşı direnmeleri mümkün müdür? "Sind ve Hindistan'daki hoş ve benzersiz şeyler, Etiyopya ve Sudan'daki nadir güzellikler [...], Bahreyn ve Aden'in incileri" İstanbul'daki isimsiz yazarı büyülediği gibi, "Hindistan'daki

³² Bernardo de Balbuena, *La grandeza mexicana y compendio apoloético en alabanza de la poesía*, Luis Adolfo Domínguez (ed.), Mexico, Porrúa, 1990, s. 122.

elmaslar, Malabar’daki amberler, Hidaspe’deki inciler ve Mısır’da yetiştirilen afyonlar⁵³ Meksiko’lu şairi ve okurlarını heyecanlandırır. Böylesine güçlü arzular ve doyumsuz istekler, farklı dünyaların birbirleriyle ilişki kurmasının geçmişteki çatışmaları ve nefreti yok etmediğini gösterir. Gücü elinde bulunduranların tutkuları evrensel bir temele sahip olup birbirleriyle benzeştiği sürece, bu doyumsuz tutkular yeryüzünde hâkim olan emperyalizm hareketlerinin –gerçek veya gizil– itici gücü haline gelir.

DÜNYA’YA DUYULAN MERAK

Altına ve gümüşe hücum, değerli taşlara ve kıymetli baharatlara hücum... XVI. yüzyılda, yeni bir profil sergileyen Avrupalılar bayağı derecede materyalist görünen saiklerle dünya üzerine kafa yorarlardı. Bu insanlar için yayılmacı saplantılara ya da çok daha kaygı verici atılımlara kapılmış kişiler demekten özellikle kaçındık, zira Mesihçiliğin ve milenarizmin* sesini yükselttiği bir dönem söz konusudur aynı zamanda. Bu konuya daha sonra tekrar döneceğiz⁵⁴. Peki bu türden saikler bu insanların uzaklarda olan bitenlere yönelik artan merakını açıklamak için yeterli midir? Bu tür eğilimlerde etnolojik gözlemlere dair bir takım izler veya kültürel farklılığı yakalamaya yönelik doğuştan gelen bir yönelim olduğunu da düşünebiliriz. Az önce ortaya koyduğumuz teşhisin içerdiği yüksek düzeydeki Avrupa-merkezcilik konusuna değinmeden, bu yöndeki açıklamalar bizleri

⁵³ A, s. 100; Balbuena (1990), s. 77-78.

* *Milenarizm*: Kötülüğün, sapkının ve yozlaşmanın dünyaya hâkim olmasından sonra büyük bir değişim yaşanacağına, o andan sonra kötü olan her şeyin son bulacağına ve bin yıl sürecek bir Tanrı Krallığı’nın kurulacağına dair inanç. Bu düşünceye göre Mesih gelecek, Decal’ı yenecek ve Tanrı krallığını kuracak. (çn.)

⁵⁴ Portekiz konusunda, bkz. Luis Felipe F. Tomaz ve Jorge Santos Alves, “Da cruzada ao quinto império,” *A Memória da nação*, Lizbon, Sa da Costa Editora, 1991, s. 81-165.

tatmin edebilir mi⁵⁵? Bir temeli olsun veya olmasın, bütün bu açıklamalar bize göre bütününü indirgeyicidir. Geçmiş aklamaya veya mahkûm etmeye yönelik istekler, bu konuların özgün yönünü oluşturan noktayı ve belki bizim için sahip olduğu önemi gözden kaçırmamıza neden olmaktadır.

O dönemde yaşayan ve olup bitenleri anlama konusunda en az bizim kadar sorunlu bir konumda bulunan insanlar, bir parçası oldukları dünyaya açılma olgusunu anlamlandırmak için oldukça şaşırtıcı formüller bulmuşlardır. 1552 yılında, Doğu Hindistan tarihçisi Francisco López de Gómara şöyle yazıyor: “Dünya öylesine büyük ve güzel ki, birbirinden farklı öyle çok şey barındırıyor ki, onun hakkında düşünen ve onu gözlemleyen herkesi şaşırtır. Dünyanın sunduğu güzelliklere ve mucizelere kayıtsız kalabilen hiç kimse yoktur –hayvanlar gibi yaşamıyorlarsa tabi– zira bilme ve öğrenme isteği herkesin doğasında olan bir şeydir. Bununla birlikte, bazı insanlar bu isteği diğerlerinden daha güçlü hissederler; doğalarındaki eğilime yeteneklerini ve çabalarını eklerler. Ve bu insanlar doğanın yarattığı şeylerin sırlarını ve nedenlerini daha iyi kavrarlar⁵⁶.”

Deseo de saber “bilme arzusu”: Bu ifade biraz eskimiş görünebilir, ama söz konusu metinlerde karşımıza çıkar. Bu arzu sınır tanımayan bir dünyaya açılma düşüncesini besler. Buna eklenen bir başka arzu vardır; mutlak bir “özgürlük⁵⁷” adına “dünyayı görme” arzusu. Hiçbir toprak parçası “*deseo de saber*”den kaçamaz; Seneca’nın *Medea*’sında bilinen dünyanın son sınırı olarak karşımıza çıkan uzak ülke Tule bile.

⁵⁵ Joan-Pau Rubiés, *Travel and Ethnology in the Renaissance: South India Through European Eyes, 1250-1625*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

⁵⁶ Francisco López de Gómara, *La Historia de las Indias y conquista de México*, Saragosse, Agustín Millán, fol° III.

⁵⁷ “Desejoso de ver mundo,” Galvão (1987), s. 142; “os que mais provincias & terras viram por suas livres vontades” (A.g.e., s. 142).

Bu merak duygusu Latin Hıristiyanlığı’nda ne zaman ortaya çıktı? En kötü ihtimalle XIII. yüzyılda, Moğollar’ın yaşadığı Asya’dan devşirilen hikâyeler Avrupalılar’da bu yönde bir eğilim yarattığı veya varolan bir eğilimi yeniden uyandırdığı zaman⁵⁸. Yolculuk hikâyelerinde yaşanan patlama, Latin Hıristiyanlığın ilk kez dünyaya açılışını takip etmiştir. Fakat bu dönemde fethetme amacı içeren bir açılım henüz söz konusu olmamakla birlikte, misyonerlik veya ticari amaçlı bir açılım söz konusudur; zira Hıristiyan dünyası o dönemde Moğol devi karşısında güçsüzlüğün neden olduğu bir hareketsizlik yaşamaktadır. İşte bu bağlam içerisinde Marco Polo ve onunla birlikte olanlar, Orta Asya’dan Hitay’a ve masalsi ülke Japonya’ya kadar, Asya dünyasının karmaşıklığını Avrupalılara anlatmaya çalışırlar.

Gözlerini ilk açanlar sadece İtalyanlar ve Fransızlar değildir. Bunlar Akdeniz’in diğer ucunda bulunmalarına ve Mağripliler’le savaşmakla meşgul olmalarına rağmen, İberyaya yarımadasındaki Hıristiyanlar da Asya’da olup bitenlerle yakından ilgilenebilirler. XV. yüzyılın başlarında, Moğol Timurlenk’in yanında bulunan Kastilyah bir elçi istisnai bir canlılık ve keskin bir öngörü içeren bir çalışma ortaya koyar⁵⁹. Bu dönemden itibaren, sadece Afrika kıyılarını ziyaret eden Portekizliler değil, İberyalılar da uzak ülkeleri keşfedip oralarda olup bitenleri anlatmak için yeterince donanımlı olduklarını düşünürler. Kastilyalılar Meksika topraklarını arşınlamadan çok daha önce, Endülüslü bir hidalgo (asilzade) olan Pedro Tafur, merak dolu bakışlarını Yakın Doğu’ya çevirir. Zira Afrika’ya ve Hint Okyanusu’na

⁵⁸ Antikite konusunda, İskender’in yaptığı fetihlerin yarattığı atılım üzerinde düşünmek gerekir. Bkz. Federico Cordano, *La Geografia Delgi Antichi*, Bari, Laterza, 2006, s. 102. Moğollar konusunda bkz. Peter Jackson, *The Mongols and the West, 1221-1410*, Londra, Pearson Longman, 2005.

⁵⁹ Ruy González de Clavijo, *Embajada a Tamerlán*, Francisco López Estrada (éd.), Madrid, Editorial Castalia, 2004.

açılan yollarla ilgilenenler sadece Lizbonlu denizciler değildir. Kristof Kolomb'un izinden giderek, bir gözüyle baharatlar ülkesi olan Doğu'yu ve altın zengini Afrika'yı izleyerek Batı'ya fethe çıkılabilir artık. 1512'den itibaren, Amerika'nın keşfinden yirmi yıl sonra, Portekizliler'in Asya'da yaptığı keşif gezileri, İspanya'da "Pers Hindistanı'nın ve Arabistan'ın keşfine"⁶⁰ adanmış bir esere ilham kaynağı olur.

Ne var ki, Lizbonlu denizciler öncü rolünü oynayacaklardır. Portekizliler'in bilinmeyen topraklara doğru ilerleyişi, hiçbir insanın yaşayamayacağına inanılan toprakların aşılması –kavurucu sıcakların hâkim olduğu yerler ve uzak bölgeler– ve bitmek bilmeyen iniş-çıkışlarla dolu Afrika kıyılarının keşfedilmesi korkuları, bilinmezlikleri ve önyargıları yenmeye başlar. Bilinmeyen dünyalarda kim bilir ne tür canavarlar, yamyamlar ve şeytani tuzaklar vardır? Fiziksel, teknik ve iklimsel engeller saymakla bitmez. Yaşanılan toprakların sunduğu gerçekliğin dışına çıkıldığı andan itibaren, uzak dünyalara ve denizlere duyulan ilgi büyük riskler taşıyan bir girişim halini alır. Bununla birlikte, XVI. yüzyıl boyunca Avrupalılar'ın ve ister istemez onlara eşlik eden toplulukların kaydettiği benzersiz dönüşümlerle birlikte, uzak dünyalara ve denizlere duyulan ilgi artmaya devam eder: "Bugün insanlar okyanusları diledikleri gibi geçebiliyorlar ve bunu inanılmaz bir rahatlık ve sarahatle yapıyorlar"⁶¹. Yapılan her yeni keşif insanlar arasındaki ilişkileri daha da derinleştirmek için yeni bir vesile olarak görülür. 1587 yılında Meksiko'da denizcilik sanatı üzerine yayımlanan bir eserde şunları okuruz: "Zamanla birlikte, Macellan Boğazı sayesinde sayısız topraklar, adalar, ülkeler ve Güney Denizde (Pasifik'te) henüz tanımadığımız sayısız topluluklar Kuzey Denizindeki (At-

⁶⁰ *Conquista de las Indias de Persia e Arabia* (Salamanca, 1512), Martin Fernandez de Figueroa; Asya'daki Portekiz seferlerine katılan Salamancalı bir İspanyol.

⁶¹ Acosta (1979), s. 47.

lantik) insanlarla ilişki kurabilecekler⁶².” Derlemelerden oluşan devasa bir eser olan *Seyrüseferler ve Yolculuklar*’ın yazarı Venedikli Ramusio’ya göre (1485-1557), “prenslerin, büyük şahsiyetlerin, bilgi ve zekâsıyla öne çıkan danışmanlarla çevrili olan ve Tanrı tarafından büyük sorumluluklar yüklenen kişilerin yaşamları boyunca yapabilecekleri en önemli ve en övülesi şeyin, bizim dünyamızda yaşayan insanlarla dünyanın geri kalanında yaşayan insanların *birbirlerini tanımasını* sağlamak olduğundan bihaber olması gerçekten çok şaşırtıcıdır; böyle bir şey yaptıklarında o insanların gözünde birer Tanrı olacaklardır; tıpkı geçmişte yaşamış insanların, tek yaptıkları Hindistan’a gitmek olan İskender’le Herakles’in yaptığı gibi. Böylesine benzersiz bir girişim Jul Sezar’ın ve herhangi bir Roma imparatorunun yaptığı her şeyden çok daha üstün olacaktır⁶³.”

Dünyayı keşfederek sadece saygınlık kazanabilirsiniz. İstanbul’dakiler de buna inanmıştır tamamıyla. Anonim yazar Yeni Dünya’nın keşfi konusunda geçmişteki Endülüs Arapları’na işaret ederken, bundaki amacı, Müslüman denizcilerde harekete geçme konusunda yaşanan gecikmeyi en aza indirgeyebilecek bütün yollara başvurmaktır. Öyle ki, İspanya’daki Müslümanların kendi dönemlerinde risk almayı bildiklerini ve deniz aşırı yolculukların imkânsız olduğunu iddia eden Eskileri umursamayarak keşif yarışına katıldıklarını imâ etmekten geri kalmaz⁶⁴.

“Bilme arzusu” çok yönlü bir şeydir. Portekizliler, İtalyanlar ve İspanyollar –ve daha küçük bir ölçüde olmak üzere İngiliz-

---

⁶² Burada sözü edilen Diego Garcia de Palacio’nun *Instruccion Nautica Para el Buen Uso y Regimiento de las Naos* adlı çalışmasıdır; Meksiko, Pedro Ocharte, 1587. Bkz. José Toribio Medina, *La Imprenta en México* (1539-1821), Meksiko, UNAM, 1989, cilt: I, s. 281.

⁶³ Giovanni Battista Ramusio, “Discours sur les épices,” *Navigazioni et Viaggi*, II, Venise, 1550.

⁶⁴ A, s. 144-145.

ler, Hollandalılar ve Fransızlar— bir yandan gidip gelmeye ya da sömürgeci olarak bulunmaya alışık oldukları yeni alanlarla meşgul olurlarken, diğer yandan Avrupalıları en çok tehdit eden ya da büyüleyen kara ve deniz gücünü yani Osmanlı İmparatorluğu’nu gözlemlemek amacıyla yine bu alanlardan yararlanırlar. Burada oldukça çarpıcı bir paralellik söz konusudur: Türk dünyasına yönelik artan merak, Portekizliler’in Asya’ya girmeleriyle ve Yeni Dünya’nın İspanyollar tarafından keşfedilmesiyle aynı döneme denk düşer. İlgi alanlarının Avrupa’daki ülkelere göre değiştiği doğrudur. İspanya ve Portekiz’de daha ziyade kendi imparatorlukları üzerine eserler yazılıp yayımlanırken, XVI. Yüzyılın Fransası’nda Yeni Dünya’dan ziyade Türkler’in ülkesi üzerine eserler yayımlanır. Buna karşın İtalya ve özellikle Venedik, bütün keşif planları ve istisnasız bütün gezginler için başvuru merkezi niteliğindedir⁶⁵.

DÜNYAYI YÜKÜMLÜLÜK ALTINA ALMAK

Evrensel ölçekte yayılan bu bilme istencinin doğmakta olan emperyalizme eşlik ettiği ya da uzak dünyalardaki zenginliklerin uyandırdığı açgözlülüğün bir ifadesi veya kılıfı olduğu gayet açıktır. Bilme arzusunun engellenemez bir devinimi beraberinde getiren bir risk duygusu barındırdığı, çok yönlü bir tanınmışlık ve saygınlık arzusu yarattığı artık hepimizin bildiği bir şeydir. Bu yöndeki girişimler İberyahılar’da, yerli toplulukları kendi yükümlülüğü altına almak şeklinde sürekli nükseden bir saplantıyı açığa çıkarırlar. “Barbarlar bizim yakınlarımızdır ve bu yüzden onlara iyilik yapmak zorundayız” diyor Francisco de Vitoria, Salamanca üzerine yazdığı notlarda (*Relectiones*, 1539)⁶⁶. Yeni dine katılan Amerikalı yerlilere gelince, bu insan-

⁶⁵ Merle (2003), s. 39; Geoffroy Atkinson, *Les Nouveaux Horizons de la Renaissance française*, Paris, Droz, 1935.

⁶⁶ Francisco de Vitoria, *Relectio de Indis. La questione degli Indios*, A. Lamacchia (ed.), Bari, Levante Editori, 1996; ayrıca, *De Jure belli*, Carlo Galli (ed.), Bari, Laterza, 2005; Paulo Suess (ed.), *A conquista*

ları tıpkı çocuklar gibi “sütle ve sindirimi kolay olup onların düşük kapasitelerine uygun hafif besinlerle ve Hristiyan inancı içerisinde⁶⁷” yetiştirmek gerekir. Bu durumu, çağdaş dünyada varolmaya devam eden paternalizm ve maternalizm kurumları çerçevesinde değerlendirebiliriz, ki bu kurumlar çağdaş dünyada çoğunlukla büyük uluslararası organizasyonların uyguladığı müdahalecilik şeklinde veya Sivil Toplum Kuruluşları biçiminde kendini gösterir.

Gönüllülük temeline dayanan bu eğilimler temelde dini kökenlere sahiptir. Vitoria şöyle der: “Tanrı yakınlarınızla ilgilenmemizi buyuruyor [...], onlar bizim akrabalarımız ve biz onların iyiliği için çalışmalıyız⁶⁸”. XVI. yüzyılda, dünya tarihinde ilk kez, Avrupa ile diğer kıtalar arasında kurulan ilişkilerin ani bir artış göstermesi, önceki yüzyılın ikinci yarısında Papahğın İbberya’daki egemen güçlere emanet ettiği evrensel misyonun yani dünyadaki halkları kim ve nerede olursa olsunlar kurtuluşa erdirmek amacıyla kendi yükümlülükleri altına alma yönündeki misyonun gerçekleştirilmesini mümkün kılar. “Büyük bir amaç ya da derin bir gizemle, en uzak ve en sevimsiz insan soyları bile İncil’in kanatları altındadır. [...] Şurası kesindir ki, Aziz Yuhanna Apokalips’te, Kuzu’nun peşinden giden bu mutlu yığınlar içinde, yeryüzünde varolan bütün halkları, bütün toplulukları ve bütün dilleri bizlere ifşa eder⁶⁹.”

Ötekiye yönelik bu ilgi –ki bunun sonuçları hedefteki özneler olan insanlar, hayvanlar, bitkiler ya da ekosistem açısından çoğunlukla zararlı olmuştur– birçok farklı biçimde kendini gösterir. Bu ilgi, Amerika kıtasındaki halkların kökeni ve statü-

---

espiritual da América espanhola. 200 documentos, século xvi, Petropolis, Vozes, 1992, s. 510.

⁶⁷ J. Llaguno, *La Personalidad jurídica del indio y el II Concilio Provincial Mexicano (1585)*, Mexico, Porrúa, 1963, s. 183-184.

⁶⁸ Suess (1992), s. 506, 510.

⁶⁹ José de Acosta, *De procuranda indorum salute*, I. I, böl. I, Madrid, CSIC, 1984, c. I, s. 76.

sünün yarattığı tartışmalarda olduğu gibi, Roma Katolisizminin görevlendirdiği kişiler tarafından yönetilen Hristiyanlaştırma girişimleri aracılığıyla alabildiğine yaygınlaşmıştır. XVI. yüzyıldaki hukukçular ve politikacılar Yerliler'in özgürlüğü ve onlara karşı verilen savaşın meşruluğu konusunda tartışırken, bu yöndeki tartışmalar, egemenlik altına alınan toplulukların "yükümlülük altına alınma" koşullarını belirleme noktasında toplanır. Yaklaşık yüz yıl öncesinde, ilk Portekiz keşiflerine eşlik etmek amacıyla ilân edilen *Romanus Pontifex*, "dünyadaki bütün topraklarla yakından ilgilenmenin"⁷⁰ papalık makamına ait bir görev olduğunu ileri sürer. Papalık bir tür ilham denilebilecek bir önseziyle İbery merkezli yayılcılık programını öngördüğü için, bugün papalık kurumu XVI. yüzyılda başlayan küreselleşme hareketinin "tasdik makamı" gibi görülür⁷¹.

Fakat Hristiyanlık sadece keşfedilen toplulukların bugünkü veya gelecekteki kaderiyle ilgilenmez; bu topluluklara ait geçmişin de dünya tarihinin bir parçası olmasını ister. Uzun yüzyıllar boyunca, Amerika yerlilerinin kökenleri meselesi –okullarda tartışılan ve bugün gündemden düşmüş gibi görünen bir konu– birbirinden farklı ve kimi zaman çok çılgınca görünen varsayımlara ilham kaynağı olmuştur; öyle ki, Avrupa'daki eğitimli kimseler, dünyanın bir bölümünde yaşanan tarihin çözülmesi imkânsız bilmeceler sunarak kendilerine direndiğine dair bir korku duyarlar: Atlantis'e dair çağrışımlar, İsrail'deki kayıp on kabilenin yeniden ortaya çıkması, Yeni Dünya'nın Kartacalılar tarafından sömürgeleştirilmesi; her şey tartışılabilir, yeter ki bütün gizemler ortadan kalsın⁷².

Avrupa'daki ilk bilimsel kuruluşların organizasyonunu, sözelimi 1570'li yıllarda bir hekim olan Francisco Hernandez'in üstlendiği ve Yeni Dünya'daki hayvanların, bitkilerin ve mine-

⁷⁰ Suess (1992), s. 225.

⁷¹ Sloterdijk, *Esferas II*, Madrid, Siruela, 2004, s. 829.

⁷² Gregorio García, *Origen de los Indios del Nuevo Mundo* [1607], Mexico, FCE, 1981.

rallerin dökümünü yapma gibi çalışmaları, başka topraklara karşı duyulan ve bütün koşulları zorlayan bu büyük ilgiye bağlamak gerekir. *Coğrafi Yazılar*’ın kaleme alınmasına vesile olan araştırmaları da bu bağlamda sayabiliriz. Bu araştırmalar Hispano-Amerikan topraklarındaki doğal kaynaklarla insan kaynaklarını belgeler; yerlilerin yaşam biçimlerini inceler; yerel tarihi kayda geçirir ve o dönemdeki İspanyol yönetiminin ihtiyacını ve kapasitesini fazlasıyla aşan her türden bilgiyi bir araya getirir. Zira inceledikleri bölgelerin coğrafi koordinatlarını saptamakla yetinmeyen araştırmacılar, bu bölgelerde yaşayan insanlarla ilgili her şeyi öğrenmeye çalışırlar⁷³.

Avrupa tarihinde muhtemelen ilk kez bilimsel, ekonomik ve politik gereksinimler kıta dışında böylesine yoğun bir faaliyeti hayata geçirir. Sicilya’da saatler akşamın dokuzunu gösterirken Cuzco’da saat kaçır? İspanyol bir astronom sadece üç saatlik bir yanılğı payıyla “saat öğle vaktini gösteriyor” diye cevap verir hiç tereddüt etmeden. İnsanlar boylam hesapları da yapabilmeyi isterler; fakat bu türden hesaplar dünyaya eş zamanlı olarak bakabilme kaygısının bir ifadesidir. İberyalı bilim insanları Avrupa, Amerika ve Asya’daki Ay tutulmalarını gözlemleyerek (özellikle 1577’de ve ardından 1584’te) ilk sonuçları elde etmeyi başarırlar ve özellikle dünyanın farklı noktalarında eşgüdümlü işlemler yapmaya çalışırlar⁷⁴.

---

⁷³ İberya Yarımadası bütünlüklü bir haritaya sahip ilk Avrupa bölgesi olmakla birlikte, deniz aşırı bölgelerde sahip olunan mülklerin listesi de göz ardı edilmez; bkz. Geoffrey Parker, “Maps and Ministres: The Spanish Habsburgs”, Buisseret (1992), s. 124-142.

⁷⁴ Geoffrey Parker, “David or Goliath? Philip II and his World in the 1580s” in Geoffrey Parker et Richard L. Kagan (éd.), *Spain, Europe and the Atlantic World. Essays in Honour of John H. Elliott*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, p. 246.

ÇOK YÖNLÜ BİR BAKIŞ

Başka dünyalara karşı duyulan ilgi, Avrupalılar'ın nüfuzuyla ve İberya merkezli küreselleşmedeki ilerlemelerle aynı paralelde artar ve genel bir nitelik kazanır. Henüz erken bir dönemde, uzaklara göz atanlar sadece Lizbon, Sevilla ve Roma Avrupası değildir artık; bunlarla birlikte, Hint Okyanusu'nun kıyılarında bulunan Afrika ve Asyalı topluluklar konusunda "endişelenen" Goalı Portekizliler ya da Pasifik adalarına, Maluku adalarına, Çin kıyılarına ve Japonya'ya göz diken Amerikalı İspanyollar da aynı eğilimi paylaşırlar. Bazı şeyler çok çabuk yön değiştirir ve zamanı geldiğinde Yeni Dünya da Eski Dünyayı merak etmeye başlar. Hernán Cortés Meksika'nın keşfiyle ilgili sayfayı kapattıktan sonra, İmparator Şarlken'e Türkler'e karşı destek sözü verir. Zira haberler ve söylentiler çoktandır dünyayı dolaşmaktadır büyük bir hızla:

"*Burada* siz majestelerinin Türkler'e karşı koymak ve onlara karşı direnmek amacıyla insanları bir araya getirdiğini duyuyoruz; zira Türkler'in büyük bir güçle ve kibirle üzerimize doğru geldiği söylenmektedir. Tanrı'nın böylesine yüksek bir Katolik karaktere sahip bir girişimin başarıya ulaşmasına yardımcı olacağını umuyoruz, tıpkı majesteleri tahta çıktığından beri yaşanan her şeyde olduğu gibi. *Bu topraklarda* yaşayan dindarlar geçmişte olduğu gibi bugün de bunun için dua etmekteler. *Burada* bütün Hristiyan kralların ve senyörlerin majesteleriyle ittifak halinde olduğu ve her şeyin çok iyi ayarlandığı söylenmektedir [...], öyle ki, Tanrı izin verirse yakında iyi ve sevindirici haberler duyacağız. Majestelerini temin ederim ki, dünyada en çok istediğim şey bu büyük davada kendilerine hizmet etmektir; ben-deniz bu amaçla bir araya gelen sadık hizmetkârlarınızdan biriyim⁷⁵."

⁷⁵ Hernán Cortés, *Cartas y documentos*, Mario Hernández Sánchez-Barba (ed.), Mexico, Porrúa, 1963, s. 508.

Meksiko’ dan başlayarak yapılan Haçlı hazırlıklarından bahsedilir; daha önce de Londra, Bruges ve Paris’ten başlayarak bu hazırlıklar takip edilirdi. Bundaki amaç güzel sözlerle ya da uzak yerlerden gelen destekle kendini rahatlatmak değildir. Yukarıda alıntılarladığımız mektuptan sekiz yıl ve Meksiko’nun düşüşünden yirmi yıl sonra, 1541 yılında, Cortés Cezayir seferinde Şariken’e eşlik edecektir. Ne Meksika’yla ilgili meseleler, ne Pasifik’in keşfedilmesi, ne de Asya’ya açılan yollar, yaşlı *conquistadoru* Akdeniz sahnesinden uzaklaştıramayacaktır.

Keşiflerin hızı azaldıkça, insanlar sabırsızlıktan duramazlar. San Lorenzo adası (Madagaskar) hakkında neler söylendiğine bakalım: “[Madagaskar] Kastilya ve Portekiz imparatorluğundan çok daha büyüktür; ılıman ikliminden ve insanların yaşamak için ihtiyaç duyabileceği her şeyin bolca bulunmasından dolayı nüfus bakımından çok kalabalıktır; yaşadığımız dönemde görebileğimiz en görkemli ve en kusursuz adadır. Bugüne kadar bu adanın sadece birkaç limanı keşfedilmiştir ve geriye kalan bütün bölgeler henüz keşfedilememiştir. Taprobane adasının büyük bir bölümü, büyük ve küçük Java adaları ve daha birçok ada için aynı durum geçerlidir⁷⁶.

Uzak dünyalara karşı duyulan bu ısrarlı ilgi, ölçsüz oluşu ve gerçeklikten kopukluğu nedeniyle bugün bizleri oldukça şaşırtmaktadır. Büyük bir dikkat, saplantı ve gerilim barındırdığı halde, okyanusların yarattığı engellerden ve aynı zamanda reel politığın en temel gereksinimlerinden bihaber niteliktedir. Dünyanın en büyük imparatorluğu olan Çin de dâhil olmak üzere, İberyalılar’ın gözünde hiçbir şey erişilmez değil gibi görünmektedir. İspanyalılar Manila’ya ve Filipinler’e sağlam bir şekilde yerleştikleri andan itibaren, misyonerler, piskoposlar, yargıçlar ve kraliyet temsilcileri Çin veya Japonya ile ilgili fetih planları yapmaya başlarlar. Manila piskoposu, Malakka piskoposu ve Filipinler’in yöneticileri ateşli bir biçimde askerî bir müdahale yapılmasını savunurlar. Bölgedeki takımadalar onla-

⁷⁶ Ramusio, « Discours sur les épices », *Navigazioni et Viaggi*, op. cit.

rın kafasında tıpkı Napoli ya da Flandra örneğinde olduğu gibi bir askerî üs niteliği kazanmaya başlar. Ve İspanyollar'ın elindeki Manila veya Portekizliler'in elindeki Malakka istila fikrinin öne çıktığı yegâne alanlar değildir⁷⁷. 1587 yılının ilkbaharında, Meksiko'da, dünyanın bir ucuna demir atmış olan topraklara savaş açılmasının getireceği avantajlar konusunda sıkı tartışmalar yaşanır⁷⁸. Şu veya bu ölçüde mantıklı gibi görünen bütün haklılık iddiaları ve nedenler askerî bir müdahaleyi haklı çıkarmak için başvurulan birer araç haline gelir: Çin'in Hristiyanlaştırılmasının aciliyet ve önemi, İberyalılar'ın dünyanın her yerinde elde etmeye çalıştıkları özgür dolaşım ve özgür ticaret hakkı⁷⁹, Papa'nın bütün insanlık üzerinde sahip olduğu dinî hak ve yetkiler, yönetici sınıfları dilediği gibi değiştirme gücü, vs. Güç kullanımından yana olanlara göre, Çin'in kapılarını yabancılar açmayı reddetmesi, "barışçıl amaçlarla gelmek isteyenler de dâhil olmak üzere bu ülkede başka hiçbir milleti kabul etmemeleri, başkalarıyla ilişki kurmayı ve ticaret yapmayı yasaklamaları" tartışılmaz bir *casus belli*'dir. Buna karşıt bir tavır geliştiren Cizvit José de Acosta her türlü savaşı haklı bir temele oturtmak için çaba sarf eder. Sonunda verdiği mücadeleyi kazandığında, yaptığı güçlü müdafaa, İspanyolları gerçekleştirmesi ve savunulması zor hedeflere yönelten hırs ve tutkunun daha belirsiz bir niteliğe bürünmesine neden olur.

Conversar, contratar, convertir, conquistar, yani "ziyaret etmek, ticaret yapmak, değiştirmek ve fethetmek": Trafik koruncu derecede yoğundur. Barışçıl nedenlerle bile olsa bir ülkenin Avrupa'nın etkinlik alanının dışında kalması düşüncesi tahammül edilemezdir. Bununla birlikte, İberyalılar kendilerini

⁷⁷ Parker (1995), s. 247-248.

⁷⁸ José de Acosta, "Parecer sobre la guerra de la China, México, 15 de marzo de 1587," *Obras completas*, Madrid, BAE, 1954, s. 331.

⁷⁹ "Los Españoles tienen derecho natural para peregrinar y contratar en todas las naciones extrañas del mundo, y quien les veda este trato y entrada les hace injuria." A.g.e., s. 332.

ne denli Avrupa kıtasından uzak görürlerse, dünyanın geri kalanıyla ilgili planlar onlar için o denli çekici hale gelir. Bu durum, zengin gümüş madenlerine hâkim olmak amacıyla Afrika'nın güneyini fethetme yolunda ilerleyen Goalı Portekizliler için olduğu gibi, Meksika'daki İspanyollar için de geçerlidir⁸⁰. Bu biraz paradoksal bir tepkidir; zira bunlar Katolik Monarşinin çevresine yerleşen ve böylesine gerçekçilikten uzak girişimlere yol açan ve bununla birlikte eğitim düzeyi en yüksek olan kimselerdir; buna karşın, Madrid veya Lizbon ise bilgeliği salık verirler.

KAYITSIZLIK GÜNAHI

İnsan bilmeme hakkına sahip midir? İstanbul'da, anonim tarihinin çevresinde, Amerika'nın varlığına nasıl kayıtsız kalınabildiğini anlamak oldukça güçtür. Antikite'de ve Arap dünyasında coğrafyayla ilgilenen insanların dünyayı anlatmak için gösterdikleri özen ve çaba düşünüldüğünde, bu durum oldukça şaşırtıcı bir hal almaktadır⁸¹. Katolik Monarşinin hâkim olduğu topraklarda, başka dünyalarla ilgilenmek kısa zamanda bir tür gereklilik halini almış ve neredeyse bir uygarlık kriteri haline gelmiştir. XVII. yüzyılın ilk yıllarında, Pasifik kıyılarında kaybolmuş bir Meksika yerleşimi olan San Miguel Culiacan'a dinsel amaçlı bir ziyaret gerçekleştiren İspanyol bir piskopos bu konuda alaycı davranmaktan çekinmez: “Bu köydeki insanları Adem ile onun çocuklarının oluşturduğu ilk aileye benzetebiliriz; zira dünyada kendilerinden başka insanlar olabileceğini düşünmez ve anlamazlar; bu yüzden tıpkı Nuño de Guzman ve ailesinin zamanında olduğu gibi giyinmeye devam ederler; yeni haberler almakla ilgilenmezler ve dünyada savaş mı yoksa barış mı olduğunu ya da denizlerde her şeyin normal olup olmadığı-

⁸⁰ Diogo do Couto, *O Soldado prático, Reis Brasil* (éd.), Lisbonne, Publicações Europa-América, 1988.

⁸¹ A, s. 143.

nı bilmeye çalışmakla dalga geçerler; noterle ilgili işler dışında köyde kimse kâğıt bile kullanmaz⁸².”

Kuşkusuz San Miguel “kimsenin pek ziyaret etmediği ve yabancıların uğramadığı bir yerdir” ve ticari ilişkiler kurmayı engelleyen uzun mesafeler bu bölgenin neden dünyanın geri kalanından yalıtılmış olduğunu büyük ölçüde açıklamaktadır. Bunun sonucunda ortaya çıkan yoksulluk, kaçınılmaz bir ekonomik sonuçtan ziyade, kendi içine kapanmanın insanlara verdiği bir ceza gibi görünmektedir. “Dünyada kendilerinden başka insanlar olabileceğini düşünmez ve anlamazlar.” İspanyol piskoposuna göre, bu cehalet ve bu geri kalmışlık neredeyse bir günah niteliğindedir. Buna karşın, başkentte yaşayan elitler Meksiko’nun dünya çapında bir mübadele merkezi olmasından büyük sevinç duyarlar ve toplumlar ile insanlar arasında iletişim kurulmasının getirdiği avantajları överler⁸³. Dünyanın öteki ucundaysa, Goah Portekizliler dünyanın “balkonunda” bulunmanın verdiği benzer duyguları ve hiçbir şey kaybetmeme kaygısını dile getirirler.

MODERNİTE VE MODERNİTELER

Bu tür tepkiler bizleri batı Avrupa’nın öne sürdüğü kanonik modernite kavramından ayrılan modernite biçimleriyle karşı karşıya getirir. Fransa, Hollanda, İngiltere ve Almanya dışında, İberya hâkimiyet alanlarının sınırlarında ortaya çıkan başka deneyimlerle karşılaşırız. Yalnızca “küresel ve konjonktürel⁸⁴” bir tarihin konusu olan bu moderniteler sınırsız riskler, öngörülemeyen ilişki biçimleri ve eşi benzeri görülmemiş çatışmalar pahasına, başka insan topluluklarıyla ve başka bilgi türleriyle ku-

⁸² Alonso de la Mota y Escobar, *Descripción geográfica de los reinos de Nueva Galicia, Nueva Galicia, Nuevo León y Nueva Viscaya*, Mexico, Pedro Robredo, 1940, s. 102.

⁸³ Balbuena (1990), s. 79, 78.

⁸⁴ Sanjay Subrahmanyam, “On World Historians in the Sixteenth Century,” *Representations*, 2005, n 91, s. 28.

ruhan ilişkiler neticesinde oluşurlar⁸⁵. Bu modernite biçimleri, hiçbir şey insanlar arasındaki iletişimi engelleyemez ve engellemelidir düşüncesine dayanırlar. İnsan haklarına ve doğal hukuka uygun olarak, her insanın dünya üzerinde dilediği gibi hareket edip dilediği yerlere yerleşebileceği düşüncesini içerirler⁸⁶. Ahlâki, hukuki ve felsefi açıdan, İberya’daki büyük üniversiteler bu konularda “yeşil ışık” yakmayı bir görev olarak görürler. Evet, aşılmaz denilebilecek hiçbir engel Avrupa’yı dünyanın geri kalanından ayıramaz. Evet, Eskilerin inandıklarının ve yazdıklarının aksine, kavurucu sıcaklıkların hâkim olduğu bölgeler insanlar için yaşanılabilir yerlerdir. Evet, insanlığın büyük çoğunluğunu oluşturan gayri Hıristiyan toplumlar –ki bu üzüntü kaynağı olabilmektedir– dinsel farklılıklara veya politik ve sosyal organizasyonlardaki fakhlıklara rağmen, her türden ilişki kurulabilecek siyasi topluluklardır. Evrensel nitelikte bir doğal hukukun varolduğuna duyulan kesin inanç, insanlar arasında iletişim kurmanın her yerde mümkün ve hattâ arzu edilebilir olduğunu kanıtlar.

Bu ilkeleri sadece kendi çıkarlarına göre yorumlayan İberyalılar bunları sürekli olarak amacından saptırsalar bile, bu durum söz konusu ilkelerin modern niteliğinden hiçbir şey götürmez. Çoğu zaman evrensel bir iyimserlikle taşınan maddi ve manevi sorumluluk duygusu, İberyalılar ve ardından Avrupalılar’da varolan, yalnızca insanlığın geri kalanının kaderine müdahale etmekle –bunun için seçilmiş olmalarına rağmen– yükümlü olmadıkları yönündeki inancı güçlendirmiştir. Özellikle Portekizli eğitilmiş çevreler, ister iyi ister kötü olsun, içinde yaşadıkları topluma ait olmalarının kendi iradeleriyle yapılmış bir seçim olmadığı yönündeki düşüncüyü öne çıkarmışlardır.

Avrupa’nın ötesinde ifade edildiği biçimiyle bilme arzusu basit bir entelektüel tasavvur değildir. Başka dünyalar karşısın-

⁸⁵ Serge Gruzinski, *La Pensée métisse*, Paris, Fayard, 1999.

⁸⁶ Suess (1992), s. 501 ; José de Acosta, *De procurandis Indorum salute, Obras completas*, Madrid, Atlas, BAE, 1954, s. 450.

da yaşanan deneyimlerle kendini var eder; onlarla birlikte veya onlara karşı. XVI. yüzyılda, yeni keşfedilen toplulukların doğası konusunda İspanyollar'ın yaptığı tartışmalarda olduğu gibi, Amerindiyen ve Asyalı büyük uygarlıklarla yaşanan fiziksel, maddi ve insani karşılaşmalar bu uygarlıkları kesin bir biçimde Avrupa'nın ilgi odağına yerleştirmiştir. Aristotelesçilik dünyanın herhangi bir noktasındaki sosyal ve politik bir oluşum üzerine düşünmek ve bütün insan topluluklarını sınıflandırmak için gerekli olan araçları temin etmiştir. Mevcut durumda, İberyalılar ve onların ev sahibi konumunda olanlar tam anlamıyla birbirlerini tanımak amacıyla sahaya çıkarlar. İnsanlar her yerde birbirlerinin değerini ölçmeyi, birbirlerini takdir etmeyi ya da birbirlerinden nefret etmeyi öğrenirler. Buna karşı direnen her şey ortadan kaldırılır ya da onunla uzlaşmaya çalışılır –başka türlü-sü mümkün değilse. Bu genellikle Afrika'da ve daha çok Asya'da bir kural niteliğindedir.

Önüne çıkan her şeyi silip süpüren *conquistadorun* gölgesini bütün dünyaya yaymaktan kaçınmak gerekir aslında: Yıkıcı salgın hastalıkları beraberlerinde taşıdıkları Amerika'da birer istilacı olan İberyalılar Asya'da *outsiders* rolünü oynarlar; tabi eğer Afrika kıyılarında ateşli hastalıkların veya kavurucu sıcakların kurbanı olmamışlarsa; ya da dünyanın farklı denizlerinde yaşanan sayısız fırtınaya kapılıp kaybolmamışlarsa. Sömürgeci, misyoner, yönetici, ticari ortak, sanatçı veya başka dünyalara geçen birer kaçak olan Avrupalılar karşılaştıkları insanlarla kısa sürede kaynaşırlar; Meksika ve And dağlarındaki yerlilerle, Afrika'daki köle ve aristokratlarla, Hindistan'daki Brahmanlar veya Müslümanlarla, Çinli korsanlarla, Japon samuraylarla, her renkten ve her kökenden melez insanlarla yakın ilişkiler kurarlar. Taşıdığı bütün tehlikelere ve gündelik sıradanlıklara rağmen dünyanın insana yaşattığı deneyimlere eklenen ve anı anı elde edilen yığınla bilgi, kayda değer sayıda metinlere ilham kaynağı olur; üstelik bu metinleri yazanlar Avrupalı değildir her zaman. Ayrıca, dünyanın bu yörelerinde ayakta kalan ya da yok olup giden varlıklar, onları zihnimizde canlandırmamıza olanak

veren metinlerden çok daha kalabalıktırlar. Tarihçiler bunların çoğundan haberdar bile değildir.

MONOPOL BİR BAKIŞ

XVI. yüzyıldaki Avrupalılar dünyanın geri kalan bölgeleriyle ilişkiler kurma ya da bu bölgelere seferler düzenleme ve onları dünya genelinde görünür hale getirme konusunda birinci sıradadırlar: Abraham Ortelius’un yarattığı atlas, *Dünya Sahnesi*, yalnızca Avrupa merkezli bir keşif olmakla kalmayıp aynı zamanda Çin ve Japonya’da olduğu gibi Amerika’da da takipçilerini bulan dünyaya dair bir sahneleme çabasıdır.

Dünyanın başka yerlerinden gelip de bunlarla karşılaştırılabilecek bir şey yoktur. Türkler XVI. yüzyılın Amerikası’na baktıklarında, bunu, bizzat gidip görme gibi bir çaba içerisine girmeden, doğrudan doğruya İtalyanca çevirilerin ışığında yaparlar. XVII. yüzyılın ilk yıllarında, Babürlü tarihçi Tahir Muhammed, Portekiz üzerine yazılar yazarken, Avrupa ile ilgili olarak verdiği bilgiler tahminidir; hatta Portekiz’i Lizbon şehriyle karıştırır⁸⁷. Böyle bir yanlışlık ikinci el bir belgeden ya da bu yöndeki merakın azalıyor olmasından kaynaklanıyor olabilir mi? O dönemde bir Hristiyan’ın Müslüman ya da pagan ülkelere se-yâhat etmesi bir Müslüman’ın kâfirlere ait topraklara gitmesinden daha kolaydır, diye cevap verilebilir⁸⁸. Ancak şu da doğrudur ki, Çinliler ya da Japonlar sadece istisnai durumlarda Amerika veya Avrupa gibi yerlere giderler. Ticaretle uğraşan ya da elçilik görevinde bulunan Japonlar Yeni İspanya ve Avrupa topraklarında bulunsalar da veya Çinliler Meksiko ve Lima’ya gidip gelseler de, bunlardan hiçbiri kayda değer bir tanıklık orta-

⁸⁷ Subrahmanyam (2005), s. 39.

⁸⁸ Bu durum, Muzaffar Alam ve Sanjay Subrahmanyam’ın çalışmalarında karşımıza çıkan, Hindistan’daki İranlı gezginler konusunda bir araya getirilen tanıklıkları yadsıyor gibi görünmektedir; *Indio-Persan Travellers in the Age of Discoveries 1400-1800*, Cambridge, Cambridge Universty Pres, 2007.

ya koymaz. Katolik Avrupa'yı baştanbaşa dolaşan Japon elçinin anlattıkları aslında İsa Derneği'nin inisiyatifıyla olmuş şeylerdir ve aktarılan her satırda genç Japonlar'ın kalemünde bıraktığı izleri görürüz⁸⁹.

İnsanlar, fikirler ve şeyler temelinde gerçekleşen bu türden dolaşımları önemsiz gibi gösteremeyiz; zira bunlar istisnai durumlardır. Sözgelimi, İspanyol Amerikası'nda yaşayan ve melez kökenlere sahip olan insanlar Avrupa'yı ziyaret ettiklerinde son derece önemli izler bırakırlar –Diego Valadés'in *Rhetorica christiana*'sını veya Inca Garcilaso de la Vega'nın eserlerini aklımıza getirebiliriz⁹⁰. Domingo Chimalpahin veya Guaman Poma de Ayala gibi Amerikalı yerliler Avrupa ve dünya tarihiyle ilgilenirler. Japon *daimioların** maniyerist resme ve Avrupa haritacılığına dikkat çekmesi, yaşadıkları mekânları süslemek için üretilmesini talep ettikleri gösterişli paravanlarla kendini gösterir. Bu kişilerin Meksika ve Yeni Dünya'ya karşı duydukları merakı anlatmaya gerek yoktur. XVII. yüzyılın başlarında, Büyük Babür sarayında Dürer'in gravür eserlerine karşı çok güçlü bir ilgi gösterilir; öyle ki büyük Alman ressamın Hindistan topraklarında yeniden hayata döndüğünden bahseder insanlar⁹¹. Türk, İran ve Asya arşivlerinin incelenmesinin bu yöndeki tespitlerimizi daha da zenginleştireceğine dair bahse girebiliriz. Ayrıca, böyle bir incelemeyle, Avrupa dışında yaşanan gidiş-geliş trafiğini ya da en azından, Katolik Monarşinin lîâkimiyet alanı dışında, Afrika ve Asya'da yani dünyanın yarısına denk

⁸⁹ Duarte de Sande, *Diálogo sobre a missão dos embaixadores japoneses à curia romana*, Américo da Costa Ramalho (éd.), Macao, Fundação Oriente [1590], 1997.

⁹⁰ Carmen Bernard, *Un Inca platonicien, Garcilaso de la Vega*, Paris, Fayard, 2006.

* 19. yüzyıla kadar Japonya'da iktidarda bulunan feodal hükümdarlara verilen soyluluk unvanı. (çn.)

⁹¹ Ebba Koch, *Mughal Art and Imperial Ideology. Collected Essays*, Oxford, Oxford University Press, 2001, s. 51, 57.

düşen bir bölgede, İslâm dünyasına ait alanlara canlılık katan trafiği daha iyi değerlendirebiliriz.

DÜNYAYI DÜŞÜNMEK

Başkalarını düşünmek –peki orada saat kaç?- dünyayı düşünmektir zaten. Dünyayı, büyük bir bölümü bilinmeyen ve hayali olarak kalan soyut bir küre olarak değil, artık ulaşılması mümkün olan toplumlar ve insanlar içeren bir küre olarak düşünmek –“sınırları, büyüklüğü ve yuvarlak yapısıyla eşsiz bir küre ya da kürecik⁹².” Buna birinci devrim diyebiliriz. Dünya üzerinde art arda karşılaşılacak toplumlar arasındaki farklılıkların ve sadece ticari veya sömürge merkezli değil fakat aynı zamanda kıtalararası düzeyde artmaya başlayan her türden ilişki biçimlerinin bilincinde olmak da ikinci devrimdir. Eşsiz bir meydan okuma söz konusudur: Dünyanın dört bir yanında erkekler, kadınlar, toplumlar, inançlar, fauna ve floralar ani ve gürültülü bir biçimde birbirleriyle temas kurmaya başlarlar. “Tarih organik bir bütün oluşturmaya ve yaşanan olaylar, tıpkı ilmekler halinde dokunmakta olan bir doku gibi iç içe geçmeye başlar⁹³.” Bütün dünyanın Roma İmparatorluğu halinde bir araya gelmesi karşısında tarihçi Polibus’un içten içe hissettiği bu küreselleşme süreci, Avrupa merkezli yayılımcılığın bir ürünü olarak XVI. Yüzyıl boyunca kendini kabul ettirmeye başlayan fiziksel, zihinsel ve varoluşsal bir devrimle somutlaşır. Bu andan itibaren, sayısız izlenimlerden ve bilgilerden oluşan bu *maelström*ün (akıntı), keşiflere ve karşılaşmalara göre değiştirilebilen ve üzerinde düşünmeye elverişli olan bir özdek haline getirilebilmesi için, dünya çapında oynanan oyunun yeni araçlarını düzene koymak gerekir. Peki bu durumda, Afrika’nın ilk kez Amerika’yla ve Amerika’nın ilk kez Asya’yla temas kurduğu bir zamanda, dünyanın dört bir yanında genelleşmeye başlayan bü-

⁹² Acosta (1979), s. 17.

⁹³ François Hartog’un *Polybius* için yazdığı giriş yazısı, Paris, Gallimard, 2003, s. 19.

tün bu bağınıtları bir bütün halinde⁹⁴ nasıl algılayabiliriz? Avrupa-lılar ağısından eşı benzeri olmayan, başka ufukları izlemeye alışkın olan Müslümanlar ağısından her şeyi alt üst eden bu evrensel dinamizmi nasıl yorumlayabiliriz? İstanbul ve Meksiko'da –bunlar merkez mi yoksa periferi mi?– insanlar bunun üzerine kafa yorarlal⁹⁵.

---

⁹⁴ François Hartog Yunanlı tarihçinin dünya tarihini evrensel bir tarihten ziyade “genel” veya global tarih olarak görmesi üzerine sorgulamalar yapar: “Nihayetinde Polybius genel olandan (*to katholou*) Katolik olana geçerek (*Historia katholikē*) kendi tarih anlayışına coğrafi bir nitelik kazandırır,” (a.g.e., s. 20-23).

⁹⁵ Rodrigo de Vivero, *Du Japon et du Bon Gouvernement de l'Espagne et des Indes* adlı çalışmasında mapa general kavramını kullanır; Juliette Montbeig (ed.), Paris, SEVPEN, 1972.

III

KOZMOGRAFLARIN ENTERNASYONALİ

Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?

Kuran, Zümer Suresi, 12. ayet.

Tarih-i Hind-i Garbî, s. 73

A priori olarak iki şehri ayırmaktadır her şey: İki arasındaki uzaklık, tarih, din, jeopolitik... İstanbul dünyanın en büyük güçlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetildiği yerdir; oysaki Meksiko, Kastilya tahtına bağlı olan bir Amerikan krallığının başkentidir yalnızca. Türkler, Bizans ve Roma İmparatorluğu'ndan bin yılı aşkın bir süreye yayılan bir tarihi miras olarak almışlardır; Yeni İspanya'da yaşayanlar ise yeni bir dünya kurmaya çalışmaktadır. Birinciler Müslümandır ve İslâm açısından sahip oldukları rol içlerine işlemiştir; ikinciler ise, dünyanın Hıristiyanlaştırılması sürecinde bir tür uç beylik olmaktan gurur duyan Hıristiyanlardır. Kısacası, dünyanın bu iki bölgesinde herhangi bir ortak yönü bulunmayan iki ayrı tarih yaşanmaktadır. Her şeye rağmen, her iki şehirde yaşayan bilginlerin kimi yönlerden ortak bir bakış açısına sahip olması mümkün müdür? İstanbul ve Meksiko'da aynı düşünce biçimlerinin hâkim olabilmesi açısından, yeterince ileri bir dünya birliğinden söz edilebilir mi?

KRALIN KOZMOGRAFI İLE SULTANIN ASTRONOMU

Tarih-i Hind-i Garbî'yi oluşturan referanslar ve akla yatkın varsayımlar İstanbul'daki anonim yazarı, yaşadığı dönemde olup bitenler konusunda oldukça bilgili bir kozmograf ve astronom haline getirir. Arap veya Fars bilimine ya da Antik döneme ait bilgilere aşina olduğu kadar, Amerika üzerine yazılan belli başlı Hristiyan kaynaklı metinlere de aşinadır. Bu bizleri şaşırtmalı mıdır? XV. yüzyılda, İstanbul'un alınmasından kısa bir süre sonra, Sultan II. Mehmed (1444-1481) Müslüman dünyasındaki bilginleri imparatorluğun başkentine çekmeye çalışır. 1471 yılında Semerkandlı büyük astronom Ali Kuşçu'yu yanına çağırır; Ali Kuşçu oldukça hacimli olan kütüphanesini beraberinde İstanbul'a taşır⁹⁶. Avrupa ve Asya'ya açılan yolların kavgasında bulunmaktan güç alan İstanbul, Araplar'ın, İranlılar'ın, Bizanslılar'ın ve Hristiyanlar'ın ürettiği her türlü bilgiden yararlanma olanağı sunar. Antik dönemlerden miras kalanları da unutmamak gerekir: Batlamyus'un eserleri üzerine eleştiriler yapılır ve yeniden çevrilir, onun çizdiği haritalar elden geçirilir veya İtalya'dan başka kaynaklar getirtilir –tabi eğer o kaynakları ellerinde bulunduranlar onları hediye etme cömertliğinde bulunmuyorlarsa. Böylelikle büyük tarihî eserler gün ışığına çıkar. Kısacası, Boğaz kıyıları kozmografik çalışmalar ve tarihî araştırmalar açısından son derece elverişli bir nitelik kazanır. Osmanlı tarihçimizin kaleme aldığı giriş yazısında yer alan bir pasaj bu entelektüel iklimi gözler önüne serer: “Uzun zamandan beridir, uzun bir dönem, oldukça güç dönemlerde acımasız insanların ellerinden, onların zalimce uygulamalarından kurtulan ben, hayatımı ve sağlığımı bir şeyler öğrenmeye, bir

⁹⁶ J. M. Rogers, “«The Gorgeous East»: Trade and Tribute in the Islamic Empires,” in Jay Levenson (ed.), *Circa 1492: Art in the Age of Exploration*, New Haven, 1991, s. 69-74; Jerry Brotton (1997), s. 99.

şeyler tanımaya ve bilimlere adadım...” Bu isimsiz yazarın, Muhteşem Süleyman’ın başkentinde geçirdiği formasyonun evrelerini takip edebilmek bile, çevresindeki insanlardan farklı olarak bu insanı Amerika’yla ilgilenmeye, “güvenilir kaynakları” ve son çizilen haritaları bir araya getirmeye iten nedenler hakkında herhangi bir bilgimiz yoktur⁹⁷. Her halükârda, Amerika’yla ilgilenen ilk Türk bilginlerin mirasını devralma isteği gibi bir neden söz konusu değildir; zira kendisi çalışmalarında o kişileri hiç anmamakta ve onlardan hiçbir şekilde yararlanmamaktadır. Dinî nedenler göz ardı edilemez belki, fakat bu nedenler, yazarın tamamen “Yeni Hindistan” konusuna odaklanmasını, böyle bir gerçeğin bütün dünya açısından taşıdığı anlam konusunda sahip olduğu derin bilinci, Hıristiyan kaynaklara dayan- sa bile içinde taşıdığı öğrenme arzusunu ve son olarak söylemek gerekirse, en büyük şahsiyetleri bile karşısına almaktan çekinmeyen eleştirel bir bilince sahip oluşunu açıklamak için yeterli midir?

Heinrich Martin konusunda kendimizi daha rahat hissedebiliriz⁹⁸. Alman yazarımız Meksiko’da kraliyet kozmografi unvanını taşır. Kastilya kraliyeti, “topraklar ve vilayetler hakkında, kalyonlarımızın, donanmalarımızın ve gemilerimizin gidip gelirken izlemesi gereken yollar ve yapılan yolculuklar hakkında” Doğu Hindistan meclisine rapor vermesi amacıyla kozmografya kurumunu inşa eder⁹⁹. Kozmografin görevi gökyüzündeki tutulma olaylarını ve gökcisimlerinin hareketlerini incelemektir; “toprakların, şehirlerin, köylerin, akarsuların ve dağların enlem ve boylamlarını ölçmektir. Ayrıca, üç yıllık bir program hazırlayarak matematik öğretmek de onun görevlerinden biridir: Jean

⁹⁷ A, s. 73, 75.

⁹⁸ Marco A. Moreno Corral, “La astronomía en el México del siglo XVII,” *Ciencias*, 54, Nisan-Haziran 1999, s. 52-59.

⁹⁹ María Luisa Rodríguez-Sala, *El eclipse de luna. Misión científica de Felipe II en Nueva España*, Huelva, Biblioteca Montañana, Universidad de Huelva, 1998.

de Sacrobosco'nun *Küre* adlı eseri üzerine yapılacak yorumlara ve Georg von Peurbach'ın¹⁰⁰ *Gezegeñler Teoris'i*'ne ayrılan bir yıllık bir eğitimin ardından, Euklides'in ilk altı kitabı ve Batlamyus'un *Almagest* adlı eserinin ele alınacağı ikinci eğitim yılı gelir. Üçüncü eğitim yılının programındaysa, kozmografyacılık ve denizcilikle ilgili konular ve usturlabın kullanımı yer alır. XVI. Yüzyılın ikinci yarısından beri Meksiko'da, dilencilerin uğrak yeri olan mekânlarda, üniversitede ve Cizvitler'de bu konulardaki her türlü bilgiye ulaşmak mümkündür. Birçok kütüphane, yayıncıların ve kitapçıların dışarıdan getirdiği ve aralarında Kopernik'in *Gökcisimlerinin Devinimi Üzerine*¹⁰¹ adlı eserinin de bulunduğu metinleri eğitilmiş kimselerin kullanımına sunar. Başkent Meksiko'da yayıncılığın gelişmesi de bunlara eklenir. 1557 yılından itibaren, Alonso de la Velacruz, Kopernik'in yaptığı katkıları göz ardı etmeden Aristoteles ve Batlamyus'un astronomi ve kozmolojiyle ilgili teorilerini temel yönleriyle yeniden ele alan *Physica speculatio* adlı eserini yayımlar¹⁰². 1556 yılında, Meksiko'da bir aritmetik el kitabı ve 1587 yılında kozmografya ve astronomi bilimlerine giriş niteliğinde bir çalışma

---

¹⁰⁰ Linz'de doğan Georg von Peurbach (1423-1461) astronomi ve matematik dersleri vermiştir. Regiomontanus'un Ustası olarak, gök-merkezli sistemi izleyenlerin yolunu hazırlamıştır.

¹⁰¹ Nyculao Copernico, *De rebołuciones celestes*, Moreno Corral (1999), s. 59.

¹⁰² Bkz. Bernabé Navarro, "La *Physica Speculatio* de fray Alonso de la Veracruz y la filosofía de la naturaleza o Cosmovisión Aristotélica en el Nuevo Mundo," in Mauricio Beuchot y Bernabé Navarro (ed.), *Dos homenajes: Alonso de la Veracruz y Francisco Xavier Clavigero*, México, Instituto de Investigaciones Filosóficas, Cuadernos, 57, UNAM, 1992, s. 13-24; ve Armando Barranón, "Copernico en la física de Alonso de la Veracruz," *Razón y palabra*, Ağustos-Eylül 2004 (razóny palabra.org.mx).

yayımlanır¹⁰³. Tekrar söylemek gerekir ki bunlar Amerika kıtasında yaşanan birer ilktir.

Alman kozmografımız Yeni İspanya'da bu mesleği icra eden ilk kişi değildir. Daha önce birçok kez, İspanya kraliyeti Atlantik ötesine uzmanlar göndererek yeni keşfedilen topraklar hakkında bildiklerini geliştirme iradesini göstermiştir. Viana kökenli Portekizli bir kozmograf olan Francisco Dominguez de Campo, Francisco Hernandez'in 1570–1577 yılları arasında sürdürdüğü botanik ve zooloji çalışmalarında kendisine yardım eder. 1580'li yılların ilk dönemlerinde, çok sayıdaki *Coğrafi Yazılar*, Yeni İspanya ve Peru'daki fizikî coğrafya, doğa tarihi, doğal kaynaklar ve insan kaynakları hakkındaki birçok bilgiyi bir araya getirir. 1584 yılında, Heinrich Martin'in Meksiko'ya gelişinden yaklaşık beş yıl önce, bilimsel bir çalışma çerçevesinde Meksiko'da bir Ay tutulması olayı gözlemlenir: Bu gözlem, Valencia'lı bir kozmograf olan Jaime Juan ve kraliyet silahçısı olan Cristobal Gudiel tarafından gerçekleştirilir. Bu ikisi Portekizli Dominguez de Ocampo'nun da yardımını alırlar. Dolayısıyla Heinrich Martin, Amerika'daki realite konusunda oldukça yetkin deneyimler kazanmış olan bilimsel bir çevreye dâhil olur.

Meksiko'ya yerleştikten sonra, Heinrich Martin, henüz keşfedilmeyen ve büyük zenginlikler barındırması muhtemel geniş toprakların bulunduğu kıtanın kuzey bölümüyle ilgili sömürgeleştirme çalışmalarına katılır. Quivira krallığında bir yerleşim alanı kurmak amacıyla Juan de Oñato'nun 1598 yılında çıktığı keşif gezisine katılıp katılmadığı bilinmiyor; fakat Yeni Meksika'ya ait ilk haritalardan birini çizen kişi Heinrich Martin'dir

---

¹⁰³ Juan Díez Freile, *Sumario compendioso de las quantas de plata*, Mexico, 1556. Yeni Dünya'da bilimin gelişimi konusunda, bkz. Jorge Cañizares-Esguerra, *Nature, Empire and Nation. Explorations of the History of Science in the Iberian World*, Stanford, Stanford University Press, 2006.

muhtemelen¹⁰⁴. Pasifik Okyanusu –“Güney Denizi” – o dönemde oldukça çekici bir perspektif sunmakta ve Avrupa’dan gelebilecek rakip akınlara karşı korunaklı olan kıyı bölgeleri barındırmaktadır. 1602 yılında, Sebastián Vizcaíno sömürgeleştirme hareketinin başındaki kişi olarak California kıyılarını keşfetmekle görevlendirilir; iki haritacı ve bir kozmograftan oluşan bir bilim ekibi bu keşif gezisine eşlik eder. Yolculuk başarıyla sonuçlanır ve Heinrich Martin Meksiko’da bu çalışmaya katkıda bulunmakla görevlendirilir: Martin, kozmograf Geronimo Martín Palacios tarafından oluşturulan (Kasım 1603), Meksika’nın Pasifik kıyılarını ve Mendocino Burnundaki Navidad’ı içeren otuz iki haritanın çoğaltılma çalışmasını üstlenir¹⁰⁵. Martin dünyanın bu bölümündeki coğrafi yapıyla ilgili önemli meselelerle karşı karşıyadır: Bugün Amerika Birleşik Devletleri’nin güneyini oluşturan bölgenin sömürgeleştirilmesi, Kuzey Batı Amerika’daki kıyıların tanınması ve Asya’ya geçiş yollarının araştırılması –örneğin Avrupalı bütün kozmografları fazlasıyla uğraştıran gizemli Anian Boğazı. Kuzey Avrupa’daki ve İberya yarımadasındaki topraklara aşina olan Heinrich Martin aynı zamanda Kuzey Amerika’yla ilgili önemli bir birikim edinmiş olur böylelikle.

---

¹⁰⁴ “Rasguño de las provincias de la Nueva México” in Valerie R. Mathes (1976), s. 62-77; “Mapa de Nuevo México por el cosmógrafo Enrico Martínez” [1600], Archivo General de Indias, Patronato 1-1, legajo 3/22, ramo 12.

¹⁰⁵ Heinrich Martin aynı zamanda “*Sobre las ventajas que podrían traer el descubrimiento, conquista y pacificación de las Californias*” başlıklı bir raporun yazarıdır (GI, Mexico, 372). Ayrıca bkz. “*Derrotero desde Acapulco al Cabo Mendocino por Gerónimo Martin Palacios con los diseños de la costa hechos por Enrico Martínez, 8 y 19 de Noviembre 1603*” (Real Academia de la Historia, M. 23), ainsi que «*Treinta y dos mapas o croquis de la costa y puertos descubiertos por Sebastian Vizcaino desde el Puerto de Navidad hasta el cabo Mendocino*», AGI, Gobierno, Audiencia de México, Legajo 372.

PAYLAŞILAN BİR KOZMOGRAFYA

İster Heinrich Martin gibi göçebe bir kozmograf olsun, ister İstanbul'daki anonim yazar gibi daha yerleşik olsun, her ikisinin dayandıkları tek nokta Batlamyus'tur. İster Meksiko'da olalım, ister Hicret'in bininci yılına yakın bir dönemde veya 1600'lerden kısa bir süre sonra İstanbul'da olalım, bütünsel bir çerçeve dışında veya Antik dönemdeki kozmografiya ve astronominin sunduğu "bilimsel" bir dayanak dışında dünyayı düşünmek söz konusu değildir. Hristiyanlığın ve Müslüman dünyanın bin yıldan fazla bir süreye yayılan bir geleneği paylaştıklarını nasıl unutabiliriz ki?

Meksiko ve İstanbul'daki eğitimli kimseler, çoğunlukla Endülüslü, Bizanslı veya Yakın Doğulu bilginlerce Latin Hristiyanlığına aktarılan ve antik dönemlerden kalan bilgileri ellerinde bulunduran kimselerdir. Bunun sonucu olarak, İstanbul ve Meksiko arasında sürekli bir yankılanma yaşanır ve hiçbir şaşırtıcılığı olmayan bir konsensüs ortaya çıkar. İstanbullu anonim yazarımızın anlattıklarına kulak verelim: "Astronominin ustalarına ve filozoflara" göre, evren iç içe geçen bir küreler birliğinden oluşur; bu küreler "tıpkı bir kitabın sayfaları gibi" üst üste yığılırdılar¹⁰⁶. "En büyük, en güzel ve en ihtişamlı küre" olan dokuzuncu küre, "Kur'an dilinde *Arş* denilen Atlas küresidir." "Atlas havayı ve mevsimleri düzenleyen en yüksek göktür [...], diğer bütün kürelere hâkimdir." Bu küre havaküreyi yani yıldızları ve on iki takımyıldızını barındıran "sekizinci göğü" içine alan küredir; Heinrich Martin'in ifadesiyle, "sabit konumdaki sayısız yıldızın bulunduğu yerdir"¹⁰⁷. Meksikolu Alman ile İstanbullu anonim yazar daha sonra birbirinden farklı küreleri sıralarlar; Yeryüzüne karşılık gelen ve her iki yazarın evrenin merkezi olarak gördüğü sonuncu küreye kadar. Mek-

¹⁰⁶ A, s. 77.

¹⁰⁷ HM, s. 5.

siko'da olduğu gibi İstanbul'da da yermerkezcilik (*geosant-rizm*) bir tür zorunluluk niteliğindedir her zaman.

Eski gelenek, dört element teorisi etrafında oluşturulan “bilimsel” bir söylemi geçerli kılar: Ateş, hava, su ve toprak. Bu teoriden, bizim içinde bulunduğumuz, toprak ve sudan oluştuğu bilinen sonuncu küreyi etkileyen göksel ve doğal fenomenlere ilişkin bir yorum sistemi ortaya çıkar. Dünyanın yuvarlaklığı konusunda da hemfikirlik söz konusudur. Heinrich Martin'e ve anonim yazara göre dünya yuvarlaktır ve bu durum, bir yolcunun sürekli olarak doğuya veya batıya gitmesi halinde başlangıç noktasına geri dönüşünü açıklar. Ayrıca, yeryüzü bir küre halinde olduğu içindir ki, İstanbul'daki anonim yazar dünyanın uç noktalarına götüren tüneller hayal eder: “Endülüs'ten başlayarak doğrusal bir delik açıldığını farz edersek, bu yolu izlediğimizde Sind bölgesine varırız¹⁰⁸.” Nihayetinde yeryüzü ölçülebilir ve bölünebilir bir cisimdir; bir Kuzey ve bir de Güney kutbu vardır; ekvatorla birbirinden ayrılan iki yarım küre arasında paylaşılmıştır¹⁰⁹. Yeryüzünün çapı ve çevresi hesaplanabilir. Enlem ve boylamı belirleyerek, dünya üzerindeki herhangi bir noktayı büyük bir kesinlikle saptayabiliriz; böylelikle “her bir toprak parçasıyla geri kalan diğer toprak parçaları arasındaki ilişki açık ve net hale gelir¹¹⁰.”

Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, “dünya denen makineyi” betimlemek için, Heinrich Martin ve onun doğulu meslektaşı bin yıl öncesine uzanan aynı dili kullanıyor ve Antik

¹⁰⁸ A. s. 79.

¹⁰⁹ Anonim yazar, refahın hüküm sürdüğü yer olan Kuzey yarımküreyi, “unknown and veiled or [...] entirely submerged by sea water” olan Güney yarımkürenin karşısına yerleştirir (A, s. 82). Bkz. Gottfried Hagen, *Ein osmanischer Geograph bei der Arbeit. Entstehung und Gedankenwelt von Katib Celebis Gihannüma, Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Türkvölker*, György Hazaiz (éd.), Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 2003, bkz. böl. II, s. 79-120.

¹¹⁰ A, s. 80, 86 ; HM, s. 118.

dönem bilgelerinden miras kalan aynı araçlardan yararlanıyorlar. Ayrıca İstanbullu anonim yazarın –ki kendisi Arap dünya-sındaki en saygın tarihçi ve coğrafyacılarından biri olan El Me-sûdi'den bahseder– sahip olduğu bilgiler Yunanlar'dan öncesi-ne uzanmaktadır; zira gökyüzü ve yıldızlara dair ilk betimleme-ler ilk kez Hindistan'da karşımıza çıkar¹¹¹. Aslında bu ortak bakış açısı, Yunanlar ve Romalılar tarafından başlatılan yayılmacı-lığı takiben Antik düşüncelerin yeni bir kıtada kendini göster-me biçimine kıyasla daha az şaşırtıcıdır. İberyaya merkezli küre-selleşmenin yayılması dünyaya dair betimlemelerden geçer; bu betimlemeler Arap bilimi tarafından etkin bir biçimde kullanıl-madan önce Doğu'da ve Antikite'de ortaya çıkmışlardır.

“TAZE HABERLER”

Eski bilgilerin ortaya koyduğu bazı sorunlar da vardır: Pagan kökenli bilgiler (Aristoteles, İskender, Batlamyus) İncil ve Ku-ran'da yer alan kutsal bilgilerle nasıl uzlaştırılabilir? Heinrich Martin, dünyanın yaratılışıyla ilgili düşüncelerini açıklamak a-macıyla Aristoteles ve Platon'dan bahsederken, bu düşüncele-rin karşısına kutsal metinleri koyarak onları reddetme zorunlu-luğu hissettiğini anlıyoruz. Ama asıl sorun başka yeredir. Yüz-yıllar boyunca tartışılmaz olarak kabul edilen birçok düşünceyi tartışmaya açan XVI. yüzyıldaki keşifleri dikkate almamak mümkün müdür? Uzak noktaların keşfi Antik dönemden kalan bilgilerin ne denli sınırlı olduğunu ortaya koyar; güney yarım-kürede ve sıcak bölgelerde her türlü yaşam olasılığını reddeden Kilise Babaları'nın sahip olduğu bilgiler de buna dâhildir. Bu-nunla birlikte eski düşüncelerin yıkılması hiç de kolay olmaya-caktır. XVI. yüzyılın sonlarında, yaklaşık yüz yıl boyunca bin-lerce gezginin ortaya koyduğu reddedilemez tanıklıklara rağ-

---

¹¹¹ A, s. 137. Bu bilgiler, 400'lü yıllara doğru Hindistan'da kaleme alı-nan astronomiyle ilgili bir çalışma olan *Sûrya Siddhânta* adlı eserde bir araya getirilmiştir. Anonim yazar, Hintli matematikçi ve astronom Aryabhata'nın çalışmalarıyla (476-550) *Almagesti* de bunlara bağlar.

men bu konuda hararetili tartışmalar yapılır. Heinrich Martin kendi çağdaşlarından biriyle ilişkilerini koparma ihtiyacı duyacaktır; buna karşın İstanbul'daki anonim yazarımız ağır basan bir takım gerçekleri hatırlatma sorumluluğunu hisseder: Kavurucu sıcakların hâkim olduğu bölge yaşamaya elverişli olduğu gibi, bu bölgenin güneyinde kış mevsiminin zorlu şartlarına boyun eğen soğuk bölgeler bulunmuştur –“Hristiyanlar keşfetmiştir” diye okuyabiliriz.

Anonim yazar daha hassas bir görev üstlenmiştir diyebiliriz; zira Antik bilgiler, Arap bilimi ve Fars biliminin oluşturduğu yığının boyutları öylesine büyüktür ki, geleneği tartışma konusu haline getiren her türlü girişim Müslüman bilginlerin saygınlığını ve inandırıcılığını etkiler, özellikle de “taze haberler” Hristiyan kaynaklıysa. Nihayetinde anonim yazarımızın referans aldığı tek kişi *Coğrafyacı* Batlamyus değildir; IX. ve XV. yüzyıllar arasında eski bilgilerin intikali ve bilimsel düşünce üzerinde etkili olan Arap ve Farslı bilginlere, “astronomiyle ilgilenen ve üstün bir bilgiye sahip olan” herkese göndermede bulunur. Bu bilginler arasında, “kadim ve kayracı bir tarih geleneğinin taşıyıcısı”¹¹² olan coğrafyacı ve tarihçi Bağdatlı El Mesûdi (ölüm: 956), Farslı astronom Nasir al-Din al-Tusi, Farslı kozmograf El Kazvî (ölüm: 1283), Mevlâna Nizam, Arap bilgini İbn al Vardi (ölüm: 1457)¹¹³ yer alır ve bunlara “Hindistanlı bilgiler” eklenir. İspanyollar ve Portekizliler’in yaptıkları keşifler anonim yazarın söz konusu bilginlere karşıt bir konum almasına neden olmakla birlikte, bu bilginlerin eski dünyaya dair bilgilerinin de eksiklikler içerdiği de belirtmek gerekir. Bunun bir sonucu olarak yazar, şüpheli veya hatalı bilgilerle karşılaştığı her seferinde

---

¹¹² Bağdat'ta doğan El-Mesûdi İspanya, Hindistan ve Çin'e yolculuklar yapar ve yaşamının son yıllarını Suriye ve Mısır'da geçirir.

¹¹³ Nasir al-Din al-Tusi (1201-1274); Farslı astronom ve hekim; trigonometrinin kurucularından biridir. Eserleri Kopernik'in çalışmalarını etkilemiştir. İbn al-Vardi *Mucizeler Hazinesinin* yazarıdır; *Kharidât al-'adja'ib*.

oldukça ihtiyatlı davranır –“bakın alçakgönüllü yazarımız neler söylüyor.”

Açıķça söylemek gerekirse, bir yığın masal ve basmakalıp sözler yazarın bakış açısını tıkamaktadır. Buna göre, sözgelimi Tule adası kuzeyde yaşanılabilen bölgelerin sınırını oluşturur; en kuzeyde yaşayan toplumlar barbarlıklarıyla, aptallıklarıyla ve sapkınlıklarıyla hemen fark edilirler; Sarandusa adası (Ceylan adası?) adeta altına gömülmüştür; öyle ki bütün malzemeler ve eşyalar bu değerli madenden yapılır; Hindistan ve Çin denizlerinde ve İran körfezinde karşılarına çıkan her şeyi yutan korkunç kasırgalar yaşanır; Deccal Çin denizinde yer alan bir adada yaşar... Buna karşın anonim yazarımız, “terkipçilik ve intihalcilikte usta olan” Arap ve Farslı yazarların aktardığı ve yine birer masal niteliğinde olan birçok hikâyeyi tartışmaya açmaktan çekinmez. Kendisinden önce gelen yazarlara yönelik yığınla eleştiri yapar. Hattâ Araplar’ın Herodot’u olarak görülen El Mesûdi bile bundan payını alır: “Tarihçilere göre herkes tarafından tartışma sanatının ustası olarak görülen El Mesûdi hakikatlerden habersizdir ve birçok eserinde yanılgıya düşer.” Saygın bir isim olan İbn al Vardi’nin durumu da pek parlak değildir: “Şunu söylemeliyiz ki, *Kharidât al-’adja’ib*’in yazarının yaptığı şaşırtıcı hatalar bütün sınırları zorlamaktadır ve kitabının başına koyduğu haritanın gerçeklikle hiçbir ilgisi yoktur¹⁴.” Hayır, Kırım Denizi Atlantik’e bağlanmamıştır, Baltık denizinin suları Boğazın sularına karışmaz ve Karadeniz’in Azov deniziyle alakası yoktur...

Anonim yazar Yeni Dünya meselesini ele aldığında, otoritelere yönelik eleştiriler daha sistematik bir nitelik kazanır. “Eski Ulema”, yani İslâm hukukunu yorumlayan kimseler Okyanusun sınırsız olduğunu iddia ediyorlardı ve onlardan önce gelen Batlamyus da Okyanusun sınırlarının bilinmediğini yazıyordu. Herakles’in adına inşa edilen yapılar Akdeniz’in sınırlarına dayanıyorsa, bundaki amaç, bu “Karanlıklar denizinde” daha

---

¹⁴ A, s. 110-111.

uzaklara gitmenin imkânsız olduğunu insanlara hatırlatmaktadır¹¹⁵. Bu konudaki gerçeği ilk söyleyenlerin Hristiyanlar olması ve bu sayede inançlarını yaymaları ve ticaret alanlarını genişletmiş olmaları düşünüldüğünde, buradaki cehalet daha da can sıkıcı hale gelmektedir. Bu durumda, Amerika'nın keşfinin tamamen yeni bir olay olduğu gerçeğini zayıflatmaya yönelik karşıt nitelikte bir takım bilgiler ileri sürme ihtiyacı ortaya çıkar. Buna göre, Khaşkhaş adında bir zat vaktiyle Okyanus üzerinde yolculuk yapmış ve ardından "yükü bir ganimet" ve birbirinden ilginç hikâyelerle Endülüs'e dönmüştür¹¹⁶. Hicri IX. Yüzyılın başlarında (XV. Yüzyıl) Endülüslü bazı kişiler "sınırsız" denizin sınırlarına ulaşmıştır¹¹⁷. Nihayetinde, İskender'in yaşadığı dönemden beri, Yunanlar'ın Yeni Dünya'dan gelen bir gemiyle karşılaşmış olmaları imkânsız değildir. Bu hatırlatmalar yeterli midir? Ne olursa olsun, bu tür düşünceler yazarın tamamıyla Hristiyan kaynaklı bilgilere dayanarak "Yeni Hindistan'ı" mümkün olabilecek en doğru şekilde takdim etmesine engel olmaz¹¹⁸.

Her iki kozmografimizin üzerinde hemfikir oldukları bir başka nokta daha vardır. Kendilerinden önce gelenlere veya hakim olan genel kaniya yönelttikleri eleştiriler ne olursa olsun, biri Hristiyan ve diğeri Müslüman olan her iki yazar kozmografik düşüncelerini tam tabiriyle Ortodoks nitelikte dinî bir çerçeveye yerleştirmeye özen gösterir; sözelimi dünyayı yaratanın Tanrı olduğunu (Heinrich Martin'e göre) veya son kürenin

¹¹⁵ A.g.e., s. 143.

¹¹⁶ Kurtuba kökenli olan Khaşkhaş Ibn Saîd Ibn Esvad, Delba'dan (Palos) yola çıkmış, bilinmeyen bir bölgeye ulaşmış ("*ard marjûla*") ve oradan büyük hazinelerle dönmüştür. El-Mesûdî'nin dünya haritası bu bölgeyi karanlıklar ve sisler okyanusunda konumlandırır.

¹¹⁷ İdrîsî, *La Première Géographie de l'Occident*, François Bresset ve Annliese Neff (ed.), Paris, GF-Flammarion, 1989.

¹¹⁸ A, s. 118-120, 146. Anonim yazar Amerika kıtasının kuzey yarım-kürede Çin'e kadar uzanabilme ihtimalinden bahseder.

Tanrı'nın ikamet ettiği yer olduğunu hatırlatırlar (anonim yazarlara göre). Amerika konusunda elde edilen yeni bilgiler “Kuran ayetlerindeki bilgeliği” desteklemek durumundadır ve Hristiyanların kutsal metinlerine aykırılık olmamalıdır. Meksiko'daki Engizisyon etkisi İstanbul'da Şeriatın uyguladığı etki kadar kaçınılmazdır. Amerika'ya dair düşüncelerinde her iki yazarın da yerli paganizm, putperestlik ve yamyamlık konusunda aynı olumsuz tavrı sergilemeleri bizleri şaşırtmalı mıdır? Bakış açlarındaki bu yakınlığın anonim yazarın düşüncelerinde istenmeyen bazı sapmalara dahi neden olduğunu görüyoruz. Fazlasıyla ihtiyatlı davranmasına rağmen, Hristiyanların kullandığı takvimi İslâmi takvime çevirmeden kullandığı olur¹¹⁹. Bu açıdan baktığımızda, oldukça ihtiyatlı bir anonim kişiliği tercih ettiğini anlıyoruz.

DÜNYANIN YEDİ İKLİMİ

“Abdet ibn Abi Lubaba'dan aldığım bir düşünceye göre dünya yedi iklimden teşekkül etmiştir¹²⁰.” Aslında, 741 yılında ölen Müslüman bilginin fikirlerinin ardında, dünyayı yedi iklime yani yedi farklı sıcaklık veya iklim bölgesine ayıran İskenderiyeli coğrafya bilgini Batlamyus'un düşünceleri gizlidir. Dolayısıyla anonim yazar, ekvatora paralel olan farklı bölgeler içeren yedi iklimden bahsetmektedir; bu bölgelerde en uzun günün süresi sadece yarım saat veya bir saat fark eder¹²¹. Rönesans döneminde Avrupa'da çizilen dünya haritalarında da karşımıza çıkan bu bölümler, dünyanın Çin ve Uzak Doğu'dan Atlantik Okyanusu'na kadar yayılan bir bölümünü kapsar. Burada, İslâm dininin yayılma hızına paralel olarak Doğu'ya yayılan kla-

¹¹⁹ A, s. 74, 157, 153.

¹²⁰ A.g.e., s. 141.

¹²¹ Batlamyus sekiz iklimden bahseder. (Bkz. Numa Broc, *La geografia del Rinascimento, Cosmografi, geografi, viaggiatori, 1420-1620*, Panini Franco Cosimo, Modène, 1996, s. 9.)

sik ökümenle* karşı karşıyayız. “Muhammed’in şehri” (Medine), Mekke ve “Afrika” (Tunus) ikinci iklimde yer alır. Üçüncü iklim Kabil, Bağdat, Şam, Kudüs, İskenderiye, Kayravan, Trablus ve Fas’ı içerir. Dördüncü iklim, Tibet ve Horasan’dan İspanyollar’ın Kurtuba’sına ve Orta Endülüs’e kadar uzanan bölgeleri kapsar. Valensiya ve doğu Endülüs şehirleri ise Yecüc ve Mecüc’ün bulunduğu efsanevi ve korkunç topraklarla birlikte beşinci iklimde bulunurlar. Frenkler’in ülkesiyle Bulgaristan ve İstanbul altıncı iklimde yer alırlar, en azından ilkesel olarak, zira yazar, “Osmanlı Devleti tahtının ikametgâhı” olan ve yapılan hesaplara göre daha çok beşinci iklimin ortalarında bulunması gereken İstanbul’un konumunu düzeltmeye çalışır.

Kıtalara bölme veya hâkim bir kıta saptama yoktur; fakat Doğu Akdeniz ve Yakın Doğu’yu merkezine alan bir bilgi söz konusudur. İstanbul’un –refah ve gönencin hâkim olduğu ve saltanat tahtının bulunduğu yer¹²²– veya Osmanlı İmparatorluğu’nun dünyada ayrıcalıklı bir şehir ve bölge olması anlamında herhangi bir etnik-merkezcilik yoktur; fakat daha ziyade gerçek veya gizil bir İslâm merkezcilik söz konusudur. Anonim yazar genel anlamda Batlamyus’a (*Coğrafya*) ve Arap yorumculara (El Mesûdi) sadık kalsa da, onun dünya anlayışı, Atlantik kıyılarından Uzak Doğu’ya yayılan bir İslâmiyet’le iç içe geçme yönünde bir avantaj barındırır. Dolayısıyla en az yedi yüz yıllık bir dünya anlayışını paylaşmaktadır. Henüz IX. yüzyılda, Çin ve Hindistan üzerine anlatılan anonim bir hikâyede, Arap kökenli anlatıcı dünyada sadece dört büyük hükümdar olduğunu söyler: Halife, Çin İmparatoru, Hindistan kralı ve Bizans imparatoru¹²³. Ayrıca anonim yazarımızın İslâm merkeziliği, Hristiyanlar’ın ele geçirdiği topraklar İslâm’ın tek başına

* Ökümen (*œcoumène*): Dünya üzerinde insanların yerleşmesine ve yaşamasına uygun olan alanları ifade eden coğrafya terimi. (çn.)

¹²² A, s. 92, 101.

¹²³ *Voyageurs arabes, Ibn Faldan, Ibn Jubayr, Ibn Battuta*, Paris, Galimard, “Bibliothèque de La Pléiade” koleksiyonu, 1995, s. 12.

hüküm sürdüğü topraklar kadar kendisini ilgilendirdiği ölçüde keskin bir vurgu kazanır. Alçakça yöntemlerle kâfirlerin ellerine geçen eski bir İslâm toprağı olan Sicilya'nın güzelliğine ayrılan sayfalar herhangi bir yoruma gerek bırakmamaktadır¹²⁴. Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra Sicilya "İslâm milleti için bir merkez" haline gelirken, Hristiyanlar'ın ellerine geçmesi Sicilya'nın "inançsızlığın ve cehaletin karanlığına" gömülmesi anlamına gelir. Granada krallığının düşmesi, Müslümanlar'ın bu Endülüs topraklarındaki Hristiyan varlığına karşı gizlice direnmesini isteyen yazarımızı aynı derecede üzecektir. "Kendilerini gizleyerek yaşayan binlerce imanlı ve inançlı insan dua edip Allah'a yakarırlar ve insanları duaya çağırırlar. İnsanlar yürekleri dağlayan bir yaşam pahasına, üzgün bir kalple, güçlü kudretli bir İslâm komutanının cesaret ve kararlılık bayrağını dalgalandırması için ellerini Allah'a açar ve ona dua ederler." 1580'li yıllarda gündemde olan, Moriskolar'ın İspanya'dan sürülmesi olayının henüz yaşanmamış olduğunu hatırlatmak gerekir. Kurtuba'daki büyük caminin eşsiz güzelliğini uzun uzun anlatan betimlemeler, yazarımızda özlem ve nefret duyguları uyandırır: "Kutsal inanç merkezlerinin ve bu cami gibi böylesine güzel camilerin kilise haline gelmesi, dindar insanların mezarlarının ve Ulemaya ait evlerin böylesine pislîğe boğulması kabul edilemez¹²⁵." Gayrimüslim dünyaya gelince, Hindistan'dan ve Hint Okyanusu'ndan¹²⁶, Çin'den veya daha uzakta olan kuzey Avrupa'dan bahsedilirken sadece satır aralarında karşınıza çıkar.

Amerika'ya doğru gidildikçe dünyanın kurulu düzeni değişir. Bu noktada yazarın "Yeni Hindistan"ı eski dünyaya, Batlamyus'taki ve İslâm dünyasındaki öküme bağlamakta zor-

---

¹²⁴ A, s. 115.

¹²⁵ A.g.e., s. 152. Dünyanın bu bölümüyle ilgili tasvirler yazarı *Cihad* çağrısı yapmaya ve az adamla Endülüs'ü ele geçiren Tarık'ın kahramanlıklarını bahsetmeye iter.

¹²⁶ A.g.e., s. 95.

landığını hissederiz. Bunun nedeni, Yeni Hindistan'ı Avrupa'ya, Afrika'ya ve Asya'ya bağlayan bütün iplerin Hristiyanlar'ın elinde olmasıdır muhtemelen. Anonim yazar kendi alanında bir öncü olabilir mi? Her şey bunun tersini gösteriyor; XVI. yüzyılın başlangıcından itibaren Türk çevreler büyük keşiflerin gelişimini dikkatle izlerler ve nitelikli bilgiler elde edilecek bir durumdadırlar. Bu bağlamda Piri Reis, Kristof Kolumb'a ait 1498 tarihli bir haritayı elde etmeyi başarır; bu durum, büyük keşiflerle ilgili bilgi trafiğinin sadece Lizbon ve Sevilla'daki İtalyan muhbirliğiyle sınırlı olmadığını gösterir. Piri Reis usta bir haritacı ve gözlemcidir. Onun hazırladığı dünya haritası yeni kıtaya ilgili olarak Türkler'e ait ilk yorumları içerir. Denizcilik üzerine kaleme aldığı ve birçok kopyası üretilen kitabındaysa (*Kitab-ı Bahriye*¹²⁷, 1521) Amerika topraklarıyla ilgili veriler yer alır. Doğrusunu söylemek gerekirse, İstanbul'daki anonim yazar söz konusu kitaptan herhangi bir şekilde yararlanmamış gibi görünmektedir ve hattâ varlığından haberdar olduğu bile şüphelidir. Amerika'dan bahseden başka Türkçe kaynaklar da mevcuttur. Sözelimi, yüzyılın ortalarında, 1554 yılında, Okyanusu konu alan ve Kızıldeniz ile Hint Okyanusuyla ilgili sunumunu Yeni Dünya, Macellan toprakları (*Magellanica*) ve Pasifik üzerine değerlendirmelerle destekleyen bir eserden söz edebiliriz (*el-Muhîl*). Bu eseri Osmanlı donanmasının bir amirali olan Seydi Ali Reis'in kalemine borçluyuzdur¹²⁸.

İstanbul'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nda İberya yayılcılığıyla ilgili haberler sağlayabilecek, haritalar, yazılı metinler ve farklı bitki türleri ve nesneler getirebilecek birçok Avrupalı, Hristiyan ve Yahudi'yle veya din değiştirip İslâmiyet'e geçen kişilerle karşılaşmak mümkündür. Sözelimi Seydi Ali Reis

¹²⁷ "Livre de la science maritime [Denizcilik Bilimi Kitabı]", A, s. 11.

¹²⁸ L. Bonelli, "Del Muhîl, o "Descrizione dei mari dele Indie" dell'Ammiraglio turco Sidi Afi detto Kiâtib-i-Rûm," *Rediconti della Reale Accademia dei Lincei* (1894), s. 751-777.

elindeki bilgileri dünya turu yapmış olan Portekizli bir kaptandan edindiğini öne sürer. Sonradan Müslüman olan Ali Macar Reis 1567 yılında bugün İstanbul'da koruma altında olan bir dünya haritası hazırlar¹²⁹. Macellan'ın seyâhatlerini kayda geçiren Antonio Pigafetta'nın son günlerini Boğaz kıyılarında geçirdiği dahi söylenmektedir¹³⁰.

İstanbul'dan bakıldığında, "Yeni Hindistan" denilen Amerika, Batı Okyanusu ile Doğu Okyanusu arasında yer alır. İki parçaya ayrılır Amerika: Kuzey toprakları ya da *Yeni İspanya* ve Güney toprakları (Peru). Kıtanın kuzey bölümü henüz bilinmemektedir; fakat anonim yazara göre batı kıyıları *Çin u Ma-çin* topraklarıyla yani Çin'le birleşir. Ayrıca o dönemdeki Hristiyan coğrafyacılar da aynı şeyi düşünüp yazmışlardır. Güney bölümü tamamıyla İspanyol Peru'sunun hâkimiyetindedir ve Brezilya çok kısıtlı bir alana hapsedilmiştir –"Portekizliler'e bağlı Brezilya adında bir şehir¹³¹." Böyle bir ifade biçimi, Portekizliler'in Amerikasını göz ardı etmeye eğilimli olan İspanyol bakış açısının sinsice bir etkisi veya Hint Okyanusu'ndakine kıyasla daha ihtiyatlı bir İspanyol varlığının yansıması olabilir mi?

DÜNYANIN DÖRT BUCAĞI

Tarih-i Hind-i Garbî'de olduğu gibi, *Tarih Dizelgesi* de dünya üzerindeki bilinen topraklara dair bütünlüklü bir fikir vermeye çalışır. Fakat burada Alman yazarımız Batlamyus'tan ve Müslüman meslektaşından ayrılmaktadır. Oldukça özlü ama o dönemde artık bayağılaşmış bir biçimde dünya gezegenini Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika olmak üzere dört parçaya ayırır¹³².

¹²⁹ 1560 tarihli bir Gastaldi haritasının kopyasıdır; A., s. 14. n. 24.

¹³⁰ Georg Schurhammer, "Una ipotesi sulla fine di Antonio Pigafetta," *Gesammelte Studien: Orientalia*, László Szilas (ed.), Rome, 1963, s. 455-461.

¹³¹ A., s. 146, 302.

¹³² Paul Binding, *Imagined Corners: Exploring the World's First Atlas*, Londra, Review Headlines Books, 2003, s. 245.

Heinrich Martin'e göre Avrupa elbette ki dünyanın en önemli parçasıdır. Avrupa, Polonya ve Macaristan'dan İspanya ve İngiltere'ye kadar uzanır –“İngiltere bir ada olsa da¹³³.” Dünyanın diğer kısımları arasında “oldukça meşhur” olsa da, Asya dünyanın ikinci büyük parçasıdır yalnızca. Bununla birlikte Asya bir yönüyle dünyanın en önemli yeri olma iddiasında bulunabilir:

Dünyada yaşamış ilk insan olan Adem ve tarihteki ilk büyük monarşiler olan Asur, Pers ve Medler Asya'dan çıkmamış mıydı? Yüce Efendimiz o topraklarda doğmuş ve orada Haç üzerinde ölmüştür. İncil orada yazılmıştır ve Kutsal topraklar o kıtada bulunur.

Heinrich Martin'in Asya'sı, Boris Godunov'un kısa süre önce öldüğü Moskova ile başlar (1605); uzak Kurlandiya'ya yapılan yolculuk Martin'i Rus topraklarını Avrupa dışında göstermeye itmiştir muhtemelen¹³⁴. Asya'nın Portekiz hâkimiyetindeki kısımlarıyla “Büyük Çin” dışında, Tatarlar, Türkler ve Persler dünyanın bu bölümüne hâkimdirler. Buna karşın, büyük Akbar'ın o dönemde hâkimiyet sürdüğü Babür İmparatorluğu üzerine tek bir söz bile söylenmez. Afrika dünyanın üçüncü büyük bölgesi olarak görülür. Çok sayıda geniş bölgeyi içinde barındırır; Berberistan, Numidya, Libya ve Yeşil Burun'dan Ümit Burnu'na kadar uzanan “Zenci Toprakları.”¹³⁵ Beşinci bir bölge olan Mısır, “eskiden Babil denilen ve dünyanın en büyük şehirleri arasında sayılan büyük Kahire şehrini¹³⁶ barındırır; Kahire aynı zamanda “Mağripliler'in toprağıdır.” Bu İslâm ülkesinin sınırlarında, Afrika'nın kalbinde, Nubiya krallığında, “her-

¹³³ HM, s. 119.

¹³⁴ Kurlandiya'da yaşadığı deneyimler Martin'i büyük dukalığı dışarıda bırakan bir Avrupa'nın sınırlarına taşımış gibidir.

¹³⁵ Bunlar muhtemelen Anversli Ortelius'un *Dünya Sahnesi*nden alınmış alt-gruplardır.

¹³⁶ HM, s. 119.

kesin Peder John diye çağırıldığı” Habeşistan kralı yaşar. Heinrich Martin, Afrika’nın bu bölümünü bu efsanevi hükümdarın egemenliği altında gören eski geleneğe bağlı kalmıştır.

Eskilerin bilmediği dünyanın dördüncü büyük bölgesi diğer üç bölgeden kolaylıkla ayrılır, zira bu bölge Okyanus suları ile ayrılmıştır: Burası “Yeni Dünya”dır; Heinrich Martin Amerika ismini kullanmaz. Bu bölge kuzeyden güneye yaklaşık 2200 ve doğudan batıya 1300 farklı alana yayılır. Ancak bu bölge dünyanın en yoksul yeri olmaktan uzaktır; tam tersine “büyüklükte ve zenginlikte diğer bütün bölgeleri geçer.” Burası “iki büyük krallığa” yani Peru ve Yeni İspanya krallıklarına sahip olan İspanyol Monarşisi’nin en kıymetli mülküdür. Martin bu yeni dünyadan bahsederken orada yaşayan insanların kökenleri konusundaki gizeme değinmeden geçmez; ki bu konu hakkında Atlantik’in her iki yakasında da fazlasıyla yazılıp çizilmiştir. Zira büyük tufandan sonra insanlar Asya’dan çıkarak Avrupa ve Afrika’ya doğru dağıldıysa, nasıl oldu da Amerika kıtasına varmayı başardılar? Heinrich Martin tartışmanın dışında kalmaz. Deniz ya da hava yoluyla Amerika’ya ulaşma yönündeki teorileri kabul etmez. Pasifik Okyanusu’nun kuzeyindeki Anian Boğazını geçtikten sonra kara yoluyla bu bölgeye ulaşan Asya kökenli bir insan göçüne dair düşünceyi benimser¹⁷. Kurlandiya’ya yaptığı yolculuk sırasında Yeni İspanya’daki yerlilere benzeyen bir toplulukla karşılaştığını hatırladığında, Asya’yı merkez olarak gören bu varsayım Martin’e daha da inandırıcı gelmeye başlar. Martin’in karşılaştığı söz konusu topluluk o dönemde kıtanın kuzeyinde yaşayan ve Slav dillerinden farklı bir dil kullanan Fin kökenli bir topluluktur muhtemelen.

Her halükârda, Meksikalı Hristiyan Martin İstanbullu Müslüman’la, her kim olursa olsun ve nerede olursa olsun

---

¹⁷ Anian boğazı adını bir Çin eyaleti olan Ania’dan alır; Marco Polo’nun eserinin 1559 tarihli baskısında geçmektedir. 1592 yılında, Yunan kökenli denizci Juan de Fuca Pasifik’ten Kuzey denizine kadar yolculuk ettiğini iddia etmiştir.

bütün insanlar ortak bir kökene ve ortak bir tarihe sahiptir düşüncesini paylaşır. Her ikisi de yeni şeyler icat etmez ve dünyayı anlatmak için binlerce yıl öncesine dayanan bilgilere başvururlar. Dünyanın kıtalara ayrılması onun iklimlere ayrılmasından daha “modern” değildir. Ayrıca, kıta modeli “dördüncü bir parça” ekleme düşüncesine “iklim” modelinden daha uygundur muhtemelen; zira iklim modeli, Amerikan topraklarına kadar genişletilebilmesi için, Yeni Dünya’daki topraklar ve fiziksel özelliklerle ilgili derinlemesine bir bilgi gerektirir.

IV

ANVERS, İSKENDERİYE’NİN KIZI

Modern Zamanlar’daki temel eğilim,
düşünölmüş bir imge olarak dünyanın fethidir.

Martin Heidegger,
Hiçbir yere çıkmayan yollar, s. 123

XVI. yüzyılda, İstanbul’dan Meksiko’ya kadar aynı dünya imgesi kendini benimsetir. Atlantik’in bu yakasında oluşan söz konusu imge dünyanın keşfine çıkmış ve Amerika’ya yayılmıştır, ki Amerika, XX. yüzyılda doruk noktasına ulaşan kurgulamaların tekbiçimli hale getirilmesi sürecinde en önemli etabı oluşturur. İşte bu karşı konulmaz dinamiğin vardığı noktada bizler dünyanın her yerinde dünyaya dair tek bir tasviri benimseriz; bu tasvir kusursuz bir biçimde açıklanabilecek bir yapım ve düzenlemenin ürünü olduğu halde, bizlere hem doğal hem de bilimsel görünür. Batı Avrupa’nın yayılımı, coğrafyacıları dünyayı entelektüel olarak kavramaya, ona ait bir imge yaratmaya ve ardından o imgeyi bütün dünyaya empoze etmeye yönelten büyük atılıma çok şey borçludur. Bu yöntem, Avrupa merkezli küreselleşmenin dünyanın geri kalanına yeni görme, düşünme ve hesaplama biçimleri dikte etmek amacıyla izlediği yollardan biridir, ki söz konusu görme, düşünme ve hesaplama biçimleri Müslüman ve Hristiyan toplumlarda geliştirilmiştir.¹³⁸

---

¹³⁸ Dünya çapında olma ile küreselleşme arasındaki fark için, bkz. Gruzinski (2004), s. 339-397.

“COĞAFYACILARIN PRENSİ”

İnsanlar İstanbul’dan Meksiko’ya ve aynı zamanda Manila’dan Goa’ya kadar, Dünyayı ve Evreni Aristoteles ve Batlamyus’un ve onları yorumlayıp açıklamaya çalışan bilginlerin yöntemiyle düşünürler. Entelektüel ve kozmografik temeller açısından Aristoteles’e, coğrafya bilimi ve hesaplama yöntemleri açısından Klaudyos Batlamyus’a başvurulur; İskenderiyeli bilginin *Coğrafyası* sadece Rönesans dönemindeki Hristiyanlar’ın¹³⁹ “Kutsal Coğrafya Kitabı” olmakla kalmayıp, aynı zamanda Müslüman komşularının da kutsal kitabı olmuştur. Dönemin çağdaş bilim insanlarının Batlamyus’un eserlerinde yapmaya çalıştıkları düzeltmeler ne olursa olsun –ki Yeni Dünya’nın ortaya çıkışı bunun en iyi örneğidir– coğrafyacıların prensi olan Batlamyus kozmografların zihinlerine hükmetmeye devam eder. Türk meslektaş gibi Heinrich Martin de dünyaya ve kozmosa Batlamyus’un gözüyle bakar¹⁴⁰: Martin, *Almagest*’in ilk kitabının beşinci bölümünü alıntılararak Dünya’nın gök kubbe- de küçük bir nokta olduğundan bahseder. Ve İstanbul’daki anonim yazar dünyanın çevresi ve çapı üzerine ve hattâ dünyanın yaşanılabilirliği üzerine düşünürken, o da yine *Almagest*’e göndermede bulunur¹⁴¹.

Batlamyus bizim iki yazarımız için ne ifade ediyor? Batlamyus iki büyük eser bırakmıştır; bunlardan ilki astronomi üzerine bir incelemedir ve Araplar’ın verdiği isim olan *Almagest* adıyla bilinir; diğeryse *Coğrafya* veya *Kozmografya* olarak da anılan *Coğrafya Kılavuzu* adlı eserdir. *Coğrafya* adlı eserini yazmak için, II. yüzyılda yaşamış olan bu bilgin, büyük bir çoğunluğu Doğu’dan gelen yüklü bir miktarda bilgilerden ya-

¹³⁹ Broc (1996), s. 5; Francesco Prontera, *Geografia e geografia nel mondo antico*, Bari, Laterza, 1990.

¹⁴⁰ Sacrobosco da bunlardan biridir; Sacrobosco, Antikite’deki astronomi ve kozmografya bilgilerinin bir özeti olan ve yüz kırk adet Latince baskısı yapılan *De Sphaera*’nın yazarıdır. Bkz. Broc (1996), s. 12.

¹⁴¹ HM, S. 118; A, s. 80.

rarlanmıştır. Batlamyus yüzyılları aşarak bugüne gelen güçlü bir sentez yaratmıştır bu bilgilerden. Hristiyanlar ve Müslümanlar onun yarattığı bu sentezden, başta dünyanın bir küre olduğu ve bu kürenin ölçülebileceği düşüncesi olmak üzere entelektüel araçlarını ve temel kavramlarını elde etmişlerdir. Batlamyus kendisinden önce gelen Aristoteles, Pitagoras ve Eratosten gibi ünlü kişilerin düşüncelerini paylaşmıştır. Efsaneleri ve batıl inançları bir kenara bırakarak dünyaya dair daha gerçekçi bir imge yaratmaya çalışmıştır. Batlamyus Yeryüzü gibi küresel bir nesnenin iki boyutlu olarak tasavvur edilmesinin yarattığı güçlüklerle karşı mücadele ederek, dünyanın betimlenmesine yönelik sistematik ve metodik bir yaklaşım önerir. Kuzey kutbunu yön olarak alan ilk haritaları, meridyenleri ve ölççekleri tasarlayan da yine Batlamyus'tur¹⁴². Buna ek olarak, Avrupa, Afrika ve Asya'yla ilgili yirmi altı haritayla zenginleştirilmiş bir dünya haritası oluşturmuş gibi görünmektedir. Pratik ve matematiksel coğrafyayı bir araya getiren, hesaplamalarla çizimleri eşgüdümlü olarak kullanan ve kapsayıcı bir bakış sunan Batlamyus'un eseri Dünya'yı bir bütün olarak ele alır¹⁴³. Bunun da ötesinde Batlamyus, Roma'nın gücünün etkisiyle bütünleşme yolunda olan küresel bir yaşam alanında yaşıyor olma bilincine sahiptir. Batlamyus dünyayı düşünmeye çalışmış ve bunun için gerekli olan araçları sağlamıştır¹⁴⁴.

Kısaca söylemek gerekirse, XV. yüzyıldan itibaren, ölçümleme ve yer belirleme konularında Batlamyus'un eserlerindeki

¹⁴² Batlamyus Yeryüzünün ölçümlerinin yapılmasıyla ilgilenmiş, koni biçiminde iki projeksiyon türü önermiş ve dünya haritası yapmanın en iyi yöntemi üzerinde düşünmüştür.

¹⁴³ *Coğrafyasındaki* sekiz kitap batı-doğu yönünde ve kuzey yarımkürenin yaklaşık yarısını kapsayan bir ökümen ortaya koyar.

¹⁴⁴ Batlamyus, Erastoten tarafından hesaplanan çevrenin uzunluğunu azaltırken ve karaların deniz ve okyanuslardan daha geniş olduğunu düşünürken, her iki durumda da yanılmıştır; fakat muhtemelen bu yanlışlığa neden olan şey, daha önce görülmemiş bir yeryüzü yayılımına sahip olan Roma İmparatorluğu'nun gücünün artan ağırlığıdır.

yanlışlıklar ve eksiklikler fark edilmeye başlanır. Birçok soru cevapsız kalır. Yeryüzünün gerçek çapı nedir? Okyanusların ortasında kalan topraklar tamamen suyla mı çevrilidir? Denizlerin kapladığı alanlar kıtalardan daha mı büyüktür? İstanbul'daki anonim yazar durumu saptamaya çalışır. Nil nehrinin kaynağının bulunduğu bölgeyi ziyaret eden gezginlerin herhangi bir denizle karşılaşmadıklarını bilir yazarımız; ayrıca geniş okyanusların "kötü adamlar olan Portekizliler'in belalı gemilerinin" Atlantik'e inmelerine, "Nil'in kaynağının bulunduğu"¹⁴⁵ Ay dağlarının çevresini dolaşmalarına ve Hint Okyanus'una ulaşmalarına imkân verdiğini de bilir. Henüz pek az bilinen birçok ülke konusunda Batlamyus herhangi bir şey söylememiştir. Anonim yazarımız sorgulamaya devam eder: Sözgelimi, Avrupa'nın kuzey doğu bölgeleri neye benziyor? "Daha evvel bahsettiğimiz körfezle [Baltık Körfezi] Doğu Okyanusu [Pasifik] arasındaki bağlantı"¹⁴⁶ hakkında neler biliyoruz?

ARAP BATLAMYUS İLE AVRUPALI BATLAMYUS

Meksiko'daki Batlamyus İstanbul'daki Batlamyus'la tam olarak aynı değildir. Yüzyıllar boyunca Konstantinopol'daki ve İslâm dünyasındaki bilginlerin lehine önemli bir avantaj olan zaman ve mekân farkı XVI. yüzyılda tersine dönmüştür. Uzun bir süre boyunca Araplar ve Bizanslılar Batlamyus'un eserlerine ulaşabilme ayrıcalığına sahiptiler. Batlamyus'un eserlerini kaybolmaktan ve unutulmaktan kurtarmakla kalmayıp, aynı zamanda en iyi şekilde yararlanmayı da bilmişlerdir. Bu eserler sayesinde

¹⁴⁵ A, s. 80, 83, 85: "It is a strange circumstance and an unusual affair that one section of the people full of calamity would exert itself so strongly in this way and would go from west to east and put up with the adversities of the wind and the trials of the seas."

¹⁴⁶ A.g.e., s. 110.

El-Harezmi ve Huneyn bin İshak (809-873)¹⁴⁷, “Araplar’ın Batlamyus’u” ya da keşiş Maksimos Planudes (1260-1310) Arap ve Bizans bilimini iletmişlerdir. Müslüman dünyası uzun bir süreden beri *Coğrafya*’dan yararlanırken –IX. yüzyılda Arapça’ya çevrilmiştir– Avrupalılar o dönemlerde bu eserden habersizdirler; XV. yüzyılın başlarında Papaların Roması’nda eserin Latince bir versiyonu ortaya çıkana kadar en azından¹⁴⁸. Ancak gecikme kısa sürede telafi edilmiştir. *Coğrafya*, İncil’le birlikte ilk basılan kitaplardan biridir; ayrıca Bizans İmparatorluğu’nun yıkılışı ve matbaanın ortaya çıkışı gibi Avrupa Rönesansının kökenlerine bağlanan iki önemli gelişmenin etkisiyle geniş bir alana yayılmıştır¹⁴⁹.

Batlamyus’un eseri, uzun bir süre boyunca Batı Avrupa’da hâkim olan ve Ortaçağ zihniyetinin bir ürünü olan dünya tasvirlerine sırtını dönmüştür: Tamamıyla Hristiyan ve teolojik bir yapıda olan bu tasvirler coğrafî bir yaklaşımdan ziyade dinsel kökenli bir yorum ortaya koyar. Tasvirlerde Yeryüzü tam bir T şekli oluşturan Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının bulunduğu düz bir disk görünümündedir. Okyanus bütün toprakları çevreler. Merkezde bulunan Kudüs şehri İncil’e dair mutlak bir göndergeye işaret eder: Dünyanın ve Tarihin merkezi. Batlamyus’un tekrar gün ışığına çıkmasına ve keşiflerin ortaya koyduğu coğrafî kanıtlara rağmen, bu türden tasvirlere dayanan bir dünya tasavvurunu aşmak kolay olmayacaktır. Bu dünya tasvirinin Meksiko’ya kadar ulaşması paradoksaldir; *Floransa Ködesi*’ni yaratan yerli sanatçıların öncülüğünde 1570’li yıllarda

¹⁴⁷ Nestoryen görüşü savunan ve Aşağı Fırat bölgesinden olan bu Hristiyan, Yunanca öğrenir ve yüz kadar eserin çevirisini yapar. Oğlu ise Öklid’in eserlerini çevirmiştir.

¹⁴⁸ Bkz. Arnaldo Momigliano, “Redécouverte de Polybe en Europe occidentale,” *Problèmes d’historiographie ancienne et moderne*, Paris, Gallimard, 1983, s. 186-209 ; ve Polybe (2003).

¹⁴⁹ Vicenza’da (1575), Bologna ve Roma’da (1478). Bütünlüklü bir panorama için, bkz. Broc (1986).

Meksiko’da ortaya çıkar. Değişen hiçbir şey yok gibidir; ters çevrilmiş bir T ile parçalara ayrılmış bir disk olan yeryüzünde Eski Dünyanın sadece üç bölümü görülmektedir; Yeni Dünya’nın ve dolayısıyla Meksika ve Yerlilerin olmadığı bir Yeryüzü söz konusudur.

İskenderiyeli Batlamyus’un yeniden keşfedilen eseri Rönesans Avrupa’sına kaçınılmaz bir referans olarak kendini dayatıyorsa, bunun nedeni söz konusu eserin “mevcut olan diğer bütün eserlerden çok daha bütünlüklü ve açık bir biçimde dünyaya bir pencere açmayı¹⁵⁰” önermesidir. Batlamyus bazı konularda yanılmış olabilir, fakat onun yanılgısı bakış açısının ve kullandığı metodun sahip olduğu keskinlikten hiçbir şey eksiltmez. XV. ve XVI. yüzyıldaki okurlar için Batlamyus’un dünya anlayışı sadece devrimci bir anlayış olmakla kalmayıp, aynı zamanda güven verici ve samimi bir niteliğe sahiptir: Onun yaşadığı dünya olan Akdeniz, Rönesans’ın ve büyük keşiflerin tarihine damgasını vuran iki yarımadayı, İtalya ve Hispanya’yı kuşatır. Bugünden bakarak, dünyaya dair böyle bir fotoğraf sunmanın barındırdığı eksikliklerin ve yanlışlıkların, devam etmekte olan keşiflerin dayattığı güncelleştirme ihtiyacına karşı bir engel oluşturduğunu düşünme eğiliminde olabiliriz. Fakat gerçekte olup bitenler bunun tam tersidir: Söz konusu eksiklik ve yanlışlıklar sınırsız bir merakın ve aynı zamanda “yeniden keşfetme kavramı etrafında toplanan çok yönlü, yoğun ve güncel bir entelektüel etkinliğin” itici gücü olmuştur¹⁵¹. Dönemin en büyük bilginleri Batlamyus’un eserlerine başvururlar. 1578 yılında, *Tarih-i Hind-i Garbî*’nin yazıldığı dönemde, Flaman

---

¹⁵⁰ Binding (2003), s. 183.

¹⁵¹ Modernitenin ortaya çıkışında Eskiler’le olan ilişkinin ve Antikite’nin rolü konusunda, bkz. Louise Bénat Tachot, “L’Antiquité: Obstacle ou auxiliaire pour la découverte du Nouveau Monde,” in Louise Bénat Tachot ve Serge Gruzinski (ed.), *Passeurs culturels. Mécanismes de métissage*, Press Universitaires de Marna-la-Vallée, Editions de la Maison des sciences de l’homme, s. 219-238.

Gerard Mercator, *Atlas sive cosmographicae meditationes* adlı eserini bitirmeden önce *Coğrafya*'nın bilmem kaçınıcı baskısını yapar¹⁵². Bu durum Mercator'un İskenderiyeli büyük bilgine karşı bulunduğu bir saygı duruşu niteliğindedir –ki Batlamyus'un haritalarının karşılaştırmalı tarih çalışmalarında kullanılmaları dışında herhangi bir pratik faydası kalmamıştır artık¹⁵³.

FLANDRALILAR'IN BATLAMYUSU

XVI. yüzyılda İspanyol Hollandası ve kuzey Avrupa coğrafya alanında aktif bir düşünce ve üretim merkezi haline gelir. Bu da Heinrich Martin'in sadece İskenderiyeli Batlamyus'la ilgilenmediğini gösterir. Birçok çağdaşı gibi Martin de Flandralılar'ın Batlamyusu'na çok şey borçludur. Çağdaşları gibi Martin de “coğrafyacıların prensiyle” rekabet etmek isteyen Anversli Abraham Ortelius'un *Dünya Sahnesi*ni elinden düşürmez¹⁵⁴. 1570 yılında Anvers'te yapılan birinci basımından itibaren, Ortelius'un *Atlası* dikkate değer bir başarı elde eder: Şansölye William Cecil gibi Kral II. Philippe de bu önemli eserin titiz okuyucuları arasındadır.

Hamburglu Alman yazarımız böyle bir eserde ne buluyor olabilir? *Dünya Sahnesi*, dünyanın betimlenmesi konusunda tarihî bir dönüm noktası oluşturacaktır. Bu tarihteki ilk atlatır. Bizim için alışıldık olan fakat ilk ortaya çıktığı dönemde insanları şaşırtan ve büyüleyen bir obje, bir araçtır. *Dünya Sahnesi* tek bir ciltten oluşur; kullanım açısından oldukça elverişlidir¹⁵⁵.

¹⁵² Binding (2003), s. 194.

¹⁵³ Broc (1996), s. 8.

¹⁵⁴ İlk Latince baskısı 325 adettir. Hollandaca versiyonu bir sonraki yıl *Theatre oft Toonneel des Aertbodems* başlığıyla yayımlanmıştır. Fransızca versiyonu, *Evren Sahnesi*, 1572 yılında yayımlanmıştır, bkz. Binding (2003), s. 176.

¹⁵⁵ Gérard Mercator'un, *Dünya Sahnesi*'nin yeni baskılarına eşlik eden mektubu, kolaylıkla erişilebilir olan, az yer kaplayan ve “istenilen

Eserin formatı o dönemde kullanılan ağır ve hacimli duvar haritaları ve kürelerden oldukça farklıdır ve dünyanın bütün bölümleriyle ilgili daha önce görülmemiş türden bir örtüşme sergiler. *Atlas* için “duvarları olmayan kütüphane” bile denmiştir. Abraham Ortelius coğrafyayla ilgilenen herkesin ihtiyaç duyduğu her şeyi öğrenebileceği bir “butiği” –eşsiz coğrafi ve bibliyografik verilerden oluşan bir veri tabanı diyebiliriz– okurlarının hizmetine sunmayı amaçladığını ifade eder¹⁵⁶. *Dünya Sahnesi*, akla uygun ve göze hoş gelen bir biçimde dünyadaki bütün bölgeleri aynı yöntemle gösteren üzerinde uzlaşmış bir takım veriler aracılığıyla gözlemlenebilen bir dünya sunumudur¹⁵⁷. Tıpkı Vicenza’daki Olimpik Tiyatro gibi, aynı yerden bakarak her şeyi görmeye ve kavramaya olanak verir. Bütünün yarattığı estetik uyum, krallıkları ve dinleri karşı karşıya getiren her türlü düşünceyi gölgede bırakır: İnsanlar ve ülkeler dünya üzerinde, “Tanrı’nın bütün ölümlüler için yarattığı bu ortak evde” bir arada yaşarlar¹⁵⁸. Ortelius’un dünyaya kazandırdığı yeni biçimle “dünya artık elde taşınabilir hale gelmiştir¹⁵⁹.”

Daha önce görülmemiş olan bu yakınlık dünyadaki diğer uygarlıklarla güçlü bir empati kurmaya vesile olabilir; kuşkusuz böyle bir empati Anversli yazardaki derin inanca bağlı olurdu. Ortelius’un ortaya koyduğu coğrafi yapıda ve onun editoryal çalışmasında güney Hollanda’da yaşayanlara özgü bir dinî duyarlılığın izlerini bulmak mümkündür. Daha doğrusu, barışçıl bir dünya vizyonu adına Reform ve Reform Karşıtlığı arasında-

---

her yere taşınabilen” bir objenin sunduğu rahatlık konusunda benzersizdir, Binding (2003), s. 225.

¹⁵⁶ Brotton (1997), s. 176, 123.

¹⁵⁷ Giorgio Mangani, *La ignification providentielle du “Theatrum orbis terrarum”* Bruxelles/Anvers, 1998, ve “Abraham Ortelius and the Hermetic Meaning of the Cordiform Projection,” *Imago Mundi*. L. 1998, s. 59-83.

¹⁵⁸ Binding (2003), s. 202, 253.

¹⁵⁹ Brotton (1997), s. 175, Hessels’le ilgili alıntı, *Ortelii epistolae*, 86.

ki ayrımı ortadan kaldıracığına inanılan dinsel bir angajmanın ve abartılı bir hoşgörölülüğün hâkim olduğu bir ortamın izlerini bulmak mümkündür. Gerçekten de Atlas'a dair okumalar toplumlar ve ülkeler arasındaki ilişkileri ve yakınlaşmayı arttırmaya yöneltir. Bu okumalar insanları bir araya gelmeye davet eder, merak duygusunu kamçılar, henüz bilinmeyen uzak diyarlar üzerine sorgulamaya iter ve hattâ batı Avrupa'nın diğer kıtalar arasındaki konumunu fiziksel olarak göreceli hale getirmeye kadar varır. Böyle bir eserin Avrupalılar'a aynı insanlığa ve aynı dünyaya ait olma duygusu verdiğinden kimsen kuşkusu yoktur. Sayfaları çevirirken gözler ve parmaklar bir kıtadan diğerine gezer durur. Bu sayfalardan herhangi biri, bizleri çalışma odasının sakinliği içerisinde başka toplumları, başka ülkeleri ve başka yaşam biçimlerini hayal etmeye davet eder. İşte o zaman sorarız: Orada saat kaç?

Kaderin bir cilvesiyle, *Dünya Sahnesi*'nin yayımlanmasından iki yıl sonra, Ortelius'un ülkesi Hollanda, İspanyol birlikleriyle Flaman isyancılar arasında başlayan bir savaşın karanlığına gömülür. Bu da bizlere, insanlara dünyayı tanıtmanın saflık derecesine varan hümanist bir meşgale olmadığını hatırlatır. Dünyanın siyasi haritasını bilmek, Avrupa'yı kasıp kavuran savaşları¹⁶⁰ bir atlas üzerinde takip etmek, Avrupa'yı dünyanın geri kalanına bağlayan ticaret yollarını bulmak; bunlar diplomatların, askerlerin ve tâcirlerin işidir. *Dünya Sahnesi*'nin II. Philippe'e bağlı bir kişi tarafından gerçekleştirildiğini, "Hindistan ve İspanya kralının, *bütün zamanların ve dünyanın en büyük imparatorluğunun sahibi olan hükümdarın*" söz konusu eserinin atfedildiği kişi olduğunu ve Ortelius'u "kralın coğrafyacısı" unvanıyla ödüllendirdiğini de hatırlatmak gerekir (1573)¹⁶¹.

¹⁶⁰ A.g.e., s. 171. Christopher Marlowe, *Tamburlaine* adlı piyesinin bir tür büyük satranç oyunu olduğunu söyler: Prensler ve fatihler oyundaki taşlar, Ortelius'un sahnesi ise satranç tahtasıdır.

¹⁶¹ Bu anlamda, *Dünya Sahnesi* Katolik monarşinin önemli entelektüel girişimlerinin bir parçasıdır. *Dünya Sahnesi*'nin yazılışı, İspanyol

Nihayetinde Atlas, yalnızca Katolik monarşinin hizmetindeki bir propaganda aracı değil midir?¹⁶²

Ortelius'un ve arkadaş çevresinin anlaşılır bir nedenden dolayı ihtiyatlı olmaları bu meseleyi kesip atmalarına engel olur. II. Philippe'e ait bir kentte İspanyol gücüne kafa tutmak onlar için çok tehlikeli olurdu. Buna karşın, *Dünya Sahnesi* İspanyol-merkezci olmadığı gibi, açık bir biçimde ortaya koyduğu bakış açısı Avrupa'ya özgüdür. Bu eser İberya yarımadasında değil Anvers'te tasarlanmış ve yazılmıştır. Ortelius'la birlikte hâkim bakış açısı bir yandan Avrupalılaşıırken bir yandan da küreselleşir. Anversli gözlemciye göre, dünyayı yöneten güç Katolik Monarşi değil Avrupa'dır.

Dünya Sahnesi'nin ön yüzünde, üzerinde görkemli bir Avrupa figürü bulunan takı daha ilk bakışta Ortelius'un dünyayı ne şekilde düşündüğünü gösterir. Dünyaya hâkim olan ahengin bir yol göstericisi ve bir değeri vardır. Atlastaki alegorik gravür Avrupa'nın Asya, Afrika ve Amerika üzerindeki hâkimiyetini yüceltir. Güzel Avrupa dünyanın dümenini elinde tutar; dünyaya saplanmış haç biçiminde bir dümen. Avrupa'nın üstünde yer

---

hükümdarının "ilk yayıncısı" olan Christophe Plantin'in matbaasında İncil'in farklı dillerde yayımlanmasından ayrı tutulamaz. Atlas "kralın coğrafyacısının" sahip olduğu dünya imgesini oluştururken, kralın "yayıncısının" yayımladığı İncil ise Kutsal Metinler'in Filipinler versiyonunu sunar. Bu ikisi evrensel bir etki alanına sahiptir. Her biri kendi tarzında bir dünya anlayışı yaratır.

¹⁶² Bununla birlikte *Dünya Sahnesi*, kısaltılmış ve manzume şeklinde yazılmış bir versiyonunda açık bir biçimde İspanyol karşıtı bir ton barındırır; *Spiegel der Wereld* ya da *Dünyanın Aynası*, İspanyol etkisi altında bulunan Anvers'te, Anversli şair Peeter Heyns tarafından yazılmıştır. *Dünya Sahnesi*, Hollandaca versiyonuyla İspanyol vahşetinin aynası haline gelir: Bu versiyondaki Amerika, geçmişte yaşanan ya da Hollanda'da gelecekte yaşanması muhtemel acımasızlıkların etkisini taşır. Bkz. Benjamin Schmidt, *Beyond Innocence. The Dutch Imagination and the New World, 1570-1670*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, s. 72.

alan üzüm salkımları, Hristiyan ve Antik kökenlere gönderme yapan güzel bir ark oluşturur. Göksel bir küreyle yerküre güzel kadını çevreler. Oturur haldeki tek figür olan Europa –Afrika ve Asya ayakta durur ve Amerika yere doğru eğilir– okurla göz göze gelen tek figürdür. Çıplak bir insan avcısı olarak resmedilen Amerika kendini yamyamca içgüdülere bırakır¹⁶³. Sol elinde bir Avrupah'nın yeni kesilmiş kellesini tutar. Yanında bulunan bir büst, Macellan tarafından keşfedilen ve hemen ardından sislere gömülen “Macellan Toprakları'nı” sembolize eder; bu tasvir, dünyanın beşinci bölümüyle ilgili bir erken dönem tasviridir –ki bu beşinci bölümden bugün geriye sadece Avustralya kalmıştır.

Dünya Sahnesi'nin ön yüzünde karşımıza çıkan Avrupa merkezilik, Ortelius'un dünyanın farklı bölgelerine karşı gösterdiği dikkat düzeyiyle de kendini gösterir. 1570 tarihli baskıda Amerika'ya ait sadece bir tane ve Afrika'ya ait iki tane harita varken, Asya kıtası haritalar konusunda biraz daha şanslıyken (sekiz harita), Avrupa kıtasındaki ülkeler kırk kadar haritada tek tek yer alır. Bununla birlikte, Moskova'yı içine alan fakat Anadoluyu dışarıda bırakan Ortelius'un Avrupası küçüklüğüyle göze çarpar. Doğuda ve güneyde Müslüman veya çoktanrılı inançların hâkim olduğu ülkelerle çevrilmiştir. Yalnızca denizler Avrupa'ya dünyanın kapılarını açar; sadece Akdeniz ve Atlantik'teki ülkeler Avrupa'yı dışarıya yansıtabilir. Ortelius'un jeopolitik anlayışında, atlasın ön yüzünde görüldüğü kadarıyla, Avrupa Amerika'yı ve beşinci kıtayı ezmeye yazgılıdır ve Asya ile Afrika topraklarını –şimdilik– bir kenara bırakır.

¹⁶³ Schmidt (2001), s. 129. Bkz. Anvers'te idam edilen Jan Van der Straet'e ait, *Nova reperta* başlıklı bir dizide yer alan *America* adlı gravür. Amerika'nın yamyamlıkla özdeşleştirilmesi XVI. yüzyıl boyunca gündemde olan bir temadır; tipik olarak “Amerika'ya özgü” şeklinde değerlendirilen unsurlar arasında yer alması, Avrupalı okurları sömürge Amerikası'ndaki gerçekliklerden giderek uzaklaştırır.

Ortelius'un bakış açısı Avrupa'yı ayrıcalıklı kılar. Onun gözünde kıtanın kalbi ve en önemli yeri kendisinin doğduğu yer olan Brabant ve yaşadığı şehir olan Anvers'tir: "Schelbe nehri üzerine kurulu olan ve sadece Germania'nın değil aynı zamanda bütün Avrupa'nın en meşhur pazarı olan [...], Avrupa'nın en bilinen ve en ünlü şehri¹⁶⁴." Dolayısıyla Ortelius Anvers, Brabant ve Avrupa'dan dünyaya bakar; bu yüzden onu kim eleştirebilir ki? Bu yaklaşım dünyaya açılma düşüncesinden kesinlikle ayrılamaz; zira yukarıda söylediğimiz gibi, Ortelius'un atlası "Tanrı'nın bütün ölümlüler için yarattığı bu ortak evi" görmemizi sağlar. Dünyayı bir "ortak ev" haline getiren Ortelius'un Atlası, bizim her zaman mirasçısı olduğumuz olağanüstü nitelikte bir dirlik-düzenlik çalışmasının vardığı noktayı gösterir: Atlas bütün varlıkları dünya imgesi içerisinde bir araya getirir; insanlığı ise mümkün olan yegâne ve en doğal gezegen olarak görünecek bir dünya tasavvurunda birleştirir. Yüzyıllar sonra, Martin Heidegger'in modernitenin yayılımını "düşünül-müş bir imge olarak¹⁶⁵" dünyanın keşfine bağlamasını daha iyi anlıyoruz.

İstanbullu kozmografin elinde Ortelius'un eserinin bulunduğu ve atlasla yer alan Türk imparatorluğu haritasına baktığını gösteren herhangi bir bilgi yoktur; kaldı ki İstanbullu anonim yazar kendi el yazmalarını *Dünya Sahnesi*'nin ilk kez yayımlandığı tarihten on yıl sonra tamamlamıştır. Elbette ki bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki haritacılıktan habersiz olduğu anlamına gelmez. İstanbul ayrıcalıklı muhatabı olan Venedik aracılığıyla gerekli haritaları elde edebilir kolaylıkla. Meksiko'da ise Heinrich Martin Ortelius'un *Dünya Sahnesi*'nin sunduğu Yeni Dünya imgesini gözlemleme konusunda her türlü olanağa sahiptir. Anversli Ortelius Atlasın birinci bas-

¹⁶⁴ Binding (2003), s. 252. Haritaların arka yüzlerinde metinler yer alır, zira coğrafya tarihinin gözüdür (a.g.e., s. 22).

¹⁶⁵ Martin Heidegger, *Chemins qui ne mènent nulle part*, Paris, Gallimard, 2006, s. 123.

kısından itibaren, Diego Gutierrez'in hazırladığı haritanın ilham kaynağı olduğu bir Amerika haritasına yer vermiştir. 1579 yılında, Yeni İspanya'ya ait bir harita Ortelius'un eserini zenginleştirmiş ve on yıl sonra yapılan yeni bir baskıda bir Pasifik'e ait bir harita yer almıştır (*Maris Pacifici*). Katolik Monarşinin periferisinde yaşamak *Dünya Sahnesi*'nin kapısında beklemek veya kulislerinde dolaşmak anlamına gelmez. Meksiko ve Avrupa'da yaşayanların hepsi kendilerini "Baba'nın evine" yerleşmiş olarak görürler. Ve Atlas bunu onlara göstermek için vardır.

MEKSİKO'DAN DÜNYAYA

Ortelius'un eserinin bizlere gösterdiği Amerika'nın İstanbul'daki anonim yazarın betimlediği Amerika'ya çok yakın olması oldukça ilginçtir. Ortelius'un Meksiko hakkında anlattıkları İspanyol fethi dönemlerine denk düşer: Hernan Cortés'in yaptığı savaşlar, Montezuma'nın başkentinin düşüşü, yerli topluluklara yönelik katliamlar, fazlasıyla egzotizm yüklü bir lasca-sianizm¹⁶⁶ şüphesi. Aslında Ortelius'un yaptığı tek şey o dönemde Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ortalıkta dolaşan bilgileri yeniden ele almaktır. Avrupa ülkeleri o dönemde sadece İspanyol egemenliği öncesine ait dünyalarla ve büyük keşif dönemindeki yerlilerle, Brezilyalılar ve Karayipliler gibi yam-yamlarla ya da İknalar ve eski Meksikalılar gibi uygar halklarla ilgileniyor gibidirler. Tuhaflık ve trajiklik konusunda daha olumlu bir tablo çizen ve dolayısıyla okurlar için daha az ilgi çekici olan İspanyol ve sömürge Amerikası ile o dönemde yeni kurulmakta olan toplumlar hakkında bilinen pek az şey vardır. Doğrusunu söylemek gerekirse, İspanya'nın rakipleri tarafından dile getirilen siyahlar efsanesi bu konudaki gözlemleri pek de kolaylaştırmaz. Öyle ki, büyük keşif sırasında yaşanan vahşetleri anımsatmak insanları Yeni Dünya'da yaşanan dönüşü-

¹⁶⁶ Bartolomé de Las Casas taraftarlığı; Las Casas, İspanyollar'ın Yeni Dünya'daki yerlilere yönelik olarak uyguladıkları katı politikaya karşı çıkmıştır.

mü sorgulamaktan azade ediyor gibidir¹⁶⁷. Bu konuda, Heinrich Martin'in *Dizelge*'si oldukça özgün bir bakış açısı sunar: Martin dikkatini büyük keşif sonrasında yaşananlar üzerinde, oluşum halinde olan bir sömürge toplumu üzerinde toplar.

Martin'in bu konuda nasıl bir tutum aldığına bir bakalım. Öncelikle kıta ve okyanusa yönelik bakış açısını ele alalım. *Dizelge*'de Meksiko Anvers'in ve Yeni Dünya da Brabant'ın yerini almış gibidir. Ne Hamburg ne de doğduğu yer olan Germania Martin için bir referans çerçevesi oluşturmaz. Gözlemlerini bulunduğu yere uyarlamaya dikkat eden Martin, "Yeni İspanya'nın hangi göksel işarete denk düştüğünü" belirlemeye çalışır¹⁶⁸. Ortelius'un "krallar kenti" ya da daha doğru bir ifadeyle "Yeni Dünya'daki bütün şehirlerin kraliçesi" olarak nitelediği ve "Yeni İspanya'nın kalbi" olan Meksiko için de aynı soru geçerlidir¹⁶⁹. Heinrich Martin'in yaptığı hesaplamalara göre, Meksiko şehri dünyanın yaratılışı anında Oğlak Burcu'nun yükseleni altında yer alıyordu ve "öyle görünüyor ki, bu krallıkta hâkim olan gezegen, Güneşle birlikte hareket eden Venüs'tür." Yeni İspanya'nın dünya üzerindeki konumu gökyüzüne göre ve mümkün olan en kesin biçimde saptanmalıdır: "Bu bölgeyi dikey olarak geçen takımyıldızı, yirmi yıldızdan oluşan ve ekvatorun 7 ila 25 derece kuzeye kadar uzanan Pegasus

---

¹⁶⁷ 1579 tarihli bir Yeni İspanya haritası Atlas'ta yer alır, bkz. Howard F. Cline, "The Ortelius Map of New Spain 1579 and Related Contemporary Materials, 1560-1610," *Imago Mundi*, XVI, 1961, s. 98-115. 1584 yılında, Meksika haritasına üç yeni Amerika haritası eklenir; bunlardan biri Peru haritasıdır, *Peruvia auriferae regionis tipus*. Ayrıca bkz. R. W. Shirley, *The Mapping of the World. Early Printed World Maps 1472-1700*, The Holland Press, Cartographic Series, cilt, Londra, 1983.

¹⁶⁸ HM, s. XLV.

¹⁶⁹ HM, s. 162; Abraham Ortelius, *Teatro de la tierra universal*, Anvers, Plantin, 1588.

görüntüsünü oluşturur¹⁷⁰.” Yeni İspanya’nın göğü uzaklardaki İspanya’nın göğü gibi değildir kuşkusuz. Heinrich aynı zamanda astronomdur: Bilimsel formasyonu hesaplarını Meksiko şehrinde ve Meksika’da yaptığını ve kayda geçirdiğini unutmasını sağlar. Meksika bütün yönleriyle ele alınır: Enlem, boylam, gündüz ile gece uzunlukları arasındaki değişimler –13 saat 9 dakika 36 saniye ile 10 saat 54 dakika 24 saniye–, yağış ve gelgit rejimi, Meksiko’daki bulaşıcı hastalıkların teşhisi, iklim...

Bu son nokta üzerinde, Heinrich Martin kendisiyle aynı kabinde yer alan ve 1599 yılında Salamanca’da *La Conservación de la salud del cuerpo y del alma* adlı kitabını yayımlayan Blas Alvarez de Miraval’le zıtlaşmak durumunda kalacaktır; bu kitapta Miraval dünyanın yalnızca beşinci bölgesinin yani kuzey kutbuyla yengeç dönencesi arasında yer alan bölgenin yaşanılabilir olduğunu iddia etmeye devam eder. Güney yarımküreye gelince, bu bölge belki yaşanılabilir, fakat diyor Salamancalı doktor, bu bölgede gerçekten insanların yaşayıp yaşamadığını bilmiyoruz. Buna karşın, bu konuda söylenlere bakılacak olursa, kavurucu bölge denilen ara bölge insanlar arasındaki her türlü ticareti ve iletişimi engeller. Meksiko, Buenos Aires, Şili veya Panama’nın varlığı bu iddiayı geçersiz kılmaktadır; fakat XVI. yüzyılın sonlarında insanlar bu iddiayı savunmaya devam ederler. Heinrich Martin, Yeni İspanya’nın ötesinde, Peru ve Portekiz Hindistanı, İran’ın büyük bir bölümü, Çin’in güneyi, Maluku adaları ve Filipinler’in fazlasıyla yaşanılabilir olduğunu hatırlatır hemen. Bütün bu topraklar “birçok bölgenin dünyadaki en ılıman iklime sahip olduğu” kavurucu bölgelerde yer alır. Her şeyi harfi harfine açıklayan Martin, istemedi de olsa, Avrupa kıtasının doğal üstünlüklerinden birini, Avrupa’nın ılıman iklimini bir ölçüde gözden düşürmüş olur.

Alman yazarımız sağduyulu argümanlarla yetinmez ve havanın “tropik bölgelerde dışarıya oranla daha güçlü” ve daha

¹⁷⁰ HM, s. 162, 165. Pegasus Meksiko’daki Avrupa kökenlilerin amblemi olacaktır.

soğuk olduğunu açıklayarak kendi analizlerini bilimsel olarak kanıtlamaya çalışır. Kavurucu bölgelerin ve özellikle Yeni İspanya'nın yararlandığı iklim değişikliklerinin nedeninin yine tropikal bölgelerdeki havanın kalitesi olduğunu göstermek amacıyla "Filozofun" –yani Aristoteles'in– yardımına başvurur. Avrupa ve İspanya'da gözlemlenenden çok daha üstün olan bu iklimsel değişiklikler, "küçük bir alanda" boğucu vadilerin ve donmuş dağların sırayla birbirini izlediğini gösterir. Kavurucu bölgelerde birçok insan yaşadığı gibi, bu bölgelerde yaşayan topluluklar birbirlerinden büyük bir farklılık gösterir ve bu durum insan türünün sergilediği sınırsız farklılıkların mantıksal bir yansımasıdır: "Kökenleri aynı ülkeye dayansa bile, binlerce insan arasında tamamıyla birbirine benzeyen, aynı davranışlara, aynı vücut ölçülerine, aynı ten yapısına ve aynı karaktere sahip olan iki insan bulamamanız gayet doğaldır." Bu açıdan bakıldığında, Yeni Dünya'da, Yeni İspanya'daki yerliler Karayip-ler'deki ve Florida'daki yerlilerden daha üstündür; Meksika'daki siyahlar Gine'de ve İberya Yarımadasında bulunan siyahlarla aynı değerdedirler, fakat İspanyollar kapasite olarak ("*en habilidad*") bütün bu insanları geçerler¹⁷¹.

Heinrich Martin merkezde yaşanan kaymayı daha iyi hesaplamak amacıyla, Meksiko'nun bulunduğu meridyeni bütün gezegenin referans meridyeni olarak kabul edip "Yeni Dünya'nın en önemli şehri"¹⁷² olan Meksiko'nun konumunu matematiksel bir biçimde hesaplar. Bu bağlamda, Amerika, Avrupa ve Asya'da yer alan bazı şehirlerle Meksiko arasındaki boylam farklılıklarını gösteren bir tablo önerir. Böylelikle okurlar, Yeni İspanya'nın başkentini diğer şehirlerden ayıran saat farklarını öğrenirler. Ayrıca Martin'in hazırladığı tablo, dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşen Güneş ve Ay tutulmalarını hesaplamaya olanak verir aynı zamanda. Bu durum, Meksiko'da yazılıp yayımlanan bir eserin evrensel bir kapsam kazanabileceği-

¹⁷¹ A.g.e., s. 169, 192, 195.

¹⁷² A.g.e., s. 98.

ni gösterir –ki söz konusu evrensellik Katolik Monarşi'nin ileri sürdüğü tezlerle örtüşür.

Heinrich Martin'in hazırladığı tablo, bir dünya haritasından daha iyi bir biçimde, okurun İspanyol egemenliğinin evrensel boyutunu görmesini sağlar. Ortelius için her şey Anvers ve Avrupa'dan başlarken, burada çıkış noktası Meksika ve Amerika merkezli şehirlerdir: Meksika otuz iki yerel bölge halinde verilmiştir; Güney Amerika ve Orta Amerika ise otuz beş yerel bölge içerir; bu bölgelerin üçü Brezilya, beşi Karayipler'e aittir; buna karşın İspanya sadece on altı şehir olarak verilmiş ve Asya bir düzineden daha az şehirle gösterilmiştir. Böylelikle Heinrich Martin sadece Amerika kıtasına odaklanarak yerel olan ile –Meksiko'nun bulunduğu meridyen– evrensel olanı birbirine bağlayan bir bakış açısı belirlemeyi başarır. Burada, Eski Dünya'ya ait atlaslardaki ve çalışmalardaki Avrupa merkezilik konusunda yaşanan sessiz bir devrim söz konusudur.

BAKIŞ AÇISINI DEĞİŞTİRMEK

Heinrich Martin, geliştirdiği düşüncelerin coğrafi ve tam anlamıyla bilimsel yönleriyle ilgili olarak, izlediği yöntemin öncü niteliğinin altını çizmekte ısrarlı davranır. Bununla birlikte, Meksiko'da bulunan çağdaşları arasında, Avrupa'nın etkisinden kurtulmaya yönelik yaklaşımlar sergileyen başka kişiler vardır. Bunlar Avrupa merkezcilikten ya da Atlantik ötesine hâkim olan İspanyol-merkezcilikten uzaklaşarak dünya üzerine düşünlürler. Zira Katolik monarşiye eklemlenmek Avrupa'da hâkim olan vahşi Amerika imgesini reddeden bir konum ve eğilim benimsemeyi mümkün hale getirebilir –söz konusu Amerika imgesinin İspanyol sömürgecilerdeki katılığa boyun eğip yenilmesiyle.

Amerika'nın sahip olduğu konumun değer kazanması farklı şekillerde açıklanabilir. Yerlilerin sahip olduğu zenginlikler, yeni gelenlerdeki gurur ve kibir, sömürge toplumunun sağlam bir yapıya kavuşturulması Eski Dünya'ya karşı mesafeli olma eğilimini besler. 1566 yılında Manila ve Acapulco arasında kurulan

deniz bağlantısı Doğu Hindistan'ın dünya üzerindeki konumunun yeniden belirlenmesini gerekli kılmıştır. Söz konusu deniz bağlantısı bir yandan Asya'nın kapılarını Yeni İspanya ve Peru'da yaşayanlara açarken, diğer yandan Doğu'yu Yeni İspanya kıyılarına önemli ölçüde yaklaştırmıştır. Şair Bernardo de Balbuena *Grandeza mexicana* adlı eserinde (1601), Meksiko'nun dünya üzerinde sahip olduğu istisnai konumu anlatmak için son derece çarpıcı ifadeler kullanır. Bu açıdan bakıldığında, Antonio de Morga'nın kaleme aldığı ve Filipinler üzerine yazılan ilk kitaplardan biri olan *Sucesos de Filipinas*'ın 1609 yılında Meksiko'da yayımlanmış olması hiç de şaşırtıcı değildir. Bu kitap İspanya'da da yayımlanmış olabilirdi, ama Yeni Dünya'nın başkentinde yayımlanmıştır ve Amerika kıtasının Filipinler'le doğrudan ilişki kurmasının sömürgelerdeki bağımlılığa karşı en etkili denge unsuru olacağını düşünen bir topluluğa seslenmiştir.

Kraliyeti temsil eden başka isimler de Yeni İspanya'nın dünya üzerindeki konumuyla ilgili net bir fikir edinmeye çalışırlar. XVI. yüzyılın ortalarında Meksiko'da doğan bir İspanyol soylusu olan Rodrigo de Vivero'ya göre, Meksika topraklarına bağlanmak son derece etkileyici bir okyanus-ötesi bakış açısı kazanmaktır. Vivero'nun Amerika sevgisi Yeni Dünya'nın zenginliklerinden beslenir: Meksika ve Peru'da kazanılan paralar İspanya'yı Fransa, İngiltere, Almanya, Flandra ve hattâ Büyük Türk'ten daha zengin kılar. Vivero'nun aklının bir köşesinde tuttuğu "dünyanın neredeyse eksiksiz haritasını" hatırlatarak ifade ettiği dünya anlayışı aynı zamanda Asya'ya ve Japonya'ya kadar uzanır. Vivero'ya göre Nippon takımadalarıyla (Japonya) Yeni İspanya arasındaki güçlü ekonomik bağlar doğduğu şehrin gelişimini hızlandırıp kolaylaştıracaktır¹⁷³.

Bakış açısındaki değişikliğin dinsel bir boyutu da olabilir. Sömürgelerde bulunan büyük ailelerin ve tüccarların çıkar

¹⁷³ Rodrigo de Vivero, *Du Japon et du bon Gouvernement de l'Espagne et des Indes*, Paris, SEVPEN, 1972, s. 49, 74.

duyguları ve askerlerin derin tutkusu Meksika'yı Asya'ya doğru açılmaya iterken, Fransisken Juan de Torquemada daha da ileri gider ve bu yöndeki ilerlemeyi Aziz Francis'in izinde dünyanın Hristiyanlaştırılması sürecine dâhil eder. XVII. yüzyılın başlarında Sevilla'da yayımlanan *Monarquía indiana* adlı eserinde, *Sucesos de Filipinas*'tan çok daha tutkulu bir yayılım politikası ortaya koyar. Kitabın bölümleri boyunca ilerleyerek, kıtalararası bir boyut kazanılması, bütün Pasifik'in ele geçirilmesi, Çin ve Japonya kıyılarına ulaşılmasıyla son bulan Fransisken bir Meksika tarihi yazar. Fransiskenler ve Dominikenler, Avrupa'daki sapkın eğilimlerden uzak kalan ve Asya önlerine kadar uzanan yeni bir Hristiyanlığın beşiği olarak Amerika'nın oynayacağı rolü öteden beri bir ülkü haline getirmişlerdir¹⁷⁴.

FARKLI BAKIŞ AÇILARI

Heinrich Martin'in ve Yeni İspanya'da yaşayanların sahip olduğu bu yeni bakış açısı o dönemindeki tikel bir olgu olmaktan uzaktır. İberyâ merkezli küreselleşme bir yandan daha önce bilinmeyen ufuklar açarken, diğer yandan, dünyanın her yerinde birbirlerine indirgenemeyen fakat dünyanın küreselliğini belirleme yönünde oynadıkları roller açısından tamamlayıcı olan farklı bakış açıları ortaya koyar. Güney Atlantik'teki zenci ticaretine yönelik mübadele ağları Afrika ile Brezilya arasında kendine özgü olanaklar ve stratejiler içeren bir "Oğlak Dönencesi" inşa ederler¹⁷⁵. Afrika'nın diğer kıyısında, Hint Okyanusu'nun karşısında, Sumatra'ya kadar uzanan ve Portekizli bir Dominiken olan João dos Santos'un dünyanın bu bölümüyle ilgili önemli çalışmasına göndermeyle "Doğu Etiyopya" olarak adlandırabileceğimiz oldukça geniş ölçekli bir misyonerlik ağı oluşmaktadır. Dos Santos'un eseri, Torquemada'nın dünyadaki

¹⁷⁴ Juan de Torquemada, *Monarquía indiana* [1615], Meksiko, UNAM, c. 7, 1975-1983.

¹⁷⁵ Luiz Felipe de Alencastro, *O trato dos viventes. Formação do Brasil no Atlântico Sul*, São Paulo, Companhia das Letras, 2000.

Amerika eğilimiyle ilgili olarak kaleme aldığı *Monarquía india-na* adlı eserinin karşılığıdır denilebilir. Filipinler’le Baharat Adaları çevresinde “dünyanın bir ucu” oluşum halindedir ve Çin, Kore ve Japonya’nın zenginliklerini dikkatle gözlemleyen tüccarlar ve misyonerler tutkuyla bu oluşumu izlerler. Bütün bu bakış açılarının ne Abraham Ortelius’taki iyi huylu Avrupa merkezcilikle –ya da güler yüzlü (*soft*) emperyalizmle– ne de İberya İmparatorluklarının yanında yer alan tarihçilerdeki saldırgan İspanyol-merkezcilikle birbirine karışması söz konusu değildir. Ayrıca, Diogo do Couto gibi Portekizli bir “resmî” tarihçiye göre, dünyanın merkezi Lizbon’dan ziyade Goa olma eğilimindedir. Avrupa’da oluşum halinde olan Avrupa merkezcilik dünyanın her yerinde milliyetçiliğin ilkel biçimi diyebileceğimiz yerel bir göndergeyle rekabet halindedir: John Dee’nin İngilteresi’ndeki Anglosantrizm, Madrid’deki İspanyol-merkezcilik ya da Lizbon’daki Lusitanizm. Fransa’ya gelince, dünyanın sadece üçüncü bölümü yani güneydeki bilinmeyen bölgeler, bilinmeyen ve dolayısıyla ele geçirilmesi muhtemel olan bölgeler konusunda hak iddia ederek kendi dünya vizyonunu ortaya koyar¹⁷⁶.

Peki Avrupa dışında gelişen ama dünyayı Avrupalılar’dan öğrendikleri kadarıyla izlemeye çalışan diğer bakış açıları için ne söylenebilir? İspanyol egemenliğine boyun eğen ama kendi geçmişleriyle gurur duyan Meksikalı ve Perulu yerlilerden ve melezlerden oluşan eğitilmiş kimseler ya da Avrupa haritalarının amatör takipçisi olan, yaşadıkları mekânları Avrupa atlaslarının yer aldığı rengârenk paravanlarla süsleyen Japon senyörler dünyaya hangi gözle bakıyorlardı? “Güneyli Barbarlar” tarafından çizilen haritalarda Japonya’nın küçük gösterilmesi, Avrupa’ya ait her şeye ilgi duyan bu meraklı müşterileri yıldırmıştır ilk zamanlar, fakat bu durum dünya haritalarıyla süslü paravanlar yapmaya devam etmelerine engel olmamıştır.

¹⁷⁶ Henri Lancelot Voisin de La Popelinière, *Les Trois Mondes*, Anne-Marie Baulieu (ed.), Genève, Droz, 1997.

İSTANBUL'A DÖNÜŞ

XVI. yüzyılda bakış açıları küreselleştikçe yerel yaşam alanlarına dair bilgiler derinleşir: Kimi insanlar Avrupa'ya ve dünyaya bakmak için gözlerini Anvers veya Napoli'ye çevirirken, kimileri de Avrupa ve Japonya karşısındaki konumlarını belirleyebilmek için Meksiko'ya odaklanır.

İstanbul'daki anonim yazara gelince, dünyaya dair bakış açısını belirleyebilme konusunda diğerlerine oranla daha çok zorlandığını görürüz. Bunun nedeni anonim yazarın yerel-global diyalektiği konusunda işin içinden çıkamaması olabilir mi? Geleneksel kozmografyaya olan eleştirel bağlılığı ile “taze haberlere” karşı duyduğu ilgiyi birleştiren anonim yazar, dünyayı bir bütün olarak kavrayabilmek için büyük bir uğraş verir. Buna karşın, birbirlerine neredeyse hiç benzemeyen iki kısımdan oluşan bir dünya manzarası sunmanın ötesine geçemez: Hintliler ve Yunanlar'dan bu yana bilinen ve büyük ölçüde İslâm'ın egemenliği altında bulunan bir Eski Dünya ile paganizm veya Hristiyanlığın egemen olduğu ve yalnızca Hristiyan tarihçiler aracılığıyla bilinebilen bir “Yeni Hindistan.”

Dünyanın diğer yarısı İslâm dünyasına nasıl eklemelenebilir? Müslüman bir bilgin olan İdrisî anonim yazardan çok daha önce buna benzer zorlu bir konuyu ele alır: XII. yüzyılın ortalarında, “dünyayı istisnasız bir bütün olarak¹⁷⁷” kavrayabilecek şekilde Hristiyan Avrupa'yı Müslüman dünyasına eklemeler. İdrisî, Dünyaya dair entelektüel bir kavrayış elde edebilmek amacıyla coğrafya bilimini kullanarak, Kral Roger'in Arap-Hristiyan Sicilyası ve Akdeniz biçiminde iki yönlü olarak tanımlanan bir temelden hareket ederek ve elde ettiği bilgilere homojen bir nitelik vererek, dünyayı bir bütün olarak kavrama konusunda Ortaçağ'da olabilecek en ileri düzeye ulaşmıştır. Fakat İstanbullu anonim yazarın Müslüman dünyaya eklemleyeceği tek

---

¹⁷⁷ İdrisî (1999), s. 52.

şey Hristiyan Avrupa değildir; yepyeni bir dünya onun bilgisine ve bilimine meydan okuyacaktır.

Üstlenilen görevin zorluğu içerdiği özgünlük ve cesaretle kendini gösterir aynı zamanda. Anonim yazarımız, gözlerini Doğu Avrupa’da yapılan keşiflere, Akdeniz sularına, İran’ın ilerleyişine ve hattâ Hint Okyanusu’nun kıyılarına çeviren bir ortamda kendini bir öncü gibi göstermekten çekinmez. Osmanlı’daki elitlerin İberya merkezli küreselleşmenin Amerika’da kaydettiği ilerlemelerden ziyade İslâm dünyasındaki meselelerle ilgilenmesi bizleri şaşırtmalı mıdır? Seydi Ali Reis’in eseri, *Ülkelerin Aynası*¹⁷⁸, Osmanlılar’daki merak duygusunun Müslümanların etki alanında olan bölgelere yönelmesine tanıklık eder. XVI. yüzyılın ortalarında Hindistan ve Orta Asya’ya ulaşan bir denizcinin ve gezginin sahip olduğu derin kavrayışla bizlere kendi dünya aynasını sunar. Viyana dışında –yazar Viyana’yı Sultan’ın mülkü olarak göstermek gibi bir hataya düşer– Hristiyan Avrupa onun ilgi alanının çok uzağında görünür. Buna karşın, Babür imparatorluğundan gelen muhataplarıyla yaptığı ve kendi imparatorluklarının büyüklüğünü başka imparatorluklarla yarıştıran Büyük İskender’in imparatorluğuyla karşılaştırdıkları konuşmalarda başka ufuklara işaret eder; bunlar Çin’e kadar uzanır, zira Hindistan’da, Türk tüccarların okudukları dualarda Sultan’ın adını zikrettikleri anlatılır.

Hâkim bakış açlarına yeni bir boyut ve yeni bir yön kazandıran *Tarih-i Hind-i Garbî*’nin ne denli özgün bir yapıt olduğunu anlayabiliyoruz. Bu noktada yaşanan değişimin temel nedeni İberya merkezli küreselleşme hareketidir; daha doğru bir ifadeyle, II. Philippe’in imparatorluğunun kazandığı küresel dünya anlayışıdır. Dünyayla ilgili Hristiyan kaynaklı bilgilere

---

¹⁷⁸ Seydi Ali Reis (1999), İngilizce çeviri: *The Travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi Ali Reis in India, Afghanistan, Central Asia and Persia During the Years 1553-1556*, Londra, 1899; Fransızca çevirisi Jean-Louis Bacqué-Grammont tarafından yapılmıştır, *Le Miroir des pays*, Sindbad, Actes Sud, 1999.

ulaşma yönünde ısrarlı bir çaba sergilerken ya da Osmanlı İmparatorluğu'nda pek az bilinen yeni bilgiler üretmeye çalışırken, anonim yazarın çalışmalarına yön veren şey işte bu baskın gerçekliktir. Fakat yazarı güdümleyen şey sadece entelektüel bir kaygı değildir: Yazar aynı zamanda büyük keşfi benzersiz kılan yönleri açıklamaya ve ayrıca dünyanın bir bölümünden uzak kalma ve daha da önemlisi Yeni Hindistan olarak adlandırdığı topraklarda oynanan oyunun tamamen dışında kalma yönündeki hissiyatına cevap bulmaya çalışır.

V

DÜNYA TARİHİ VE YENİ DÜNYA'NIN TARİHİ

8 Ekim 1520 tarihinde, Ferdinand Macellan kendi adını taşıyan boğazı keşfetti ve o boğazı geçti.

Heinrich Martin, *Repertorio de los tiempos*, s. 237.

Anonim yazarın gözünde, “Yeni Hindistan’ın” keşfedilmesi veya bir başka deyişle Hıristiyanlar’a ifşa olunması benzersiz bir olaydır: “Hz. Adem yaratılıp dünyaya ayak bastığı günden bu yana [...], şimdiye kadar böylesine sıra dışı ve hayranlık verici bir şey yaşanmamıştır, böyle bir şey olmamıştır¹⁷⁹.”

Bu sözler, otuz yıl öncesinde Francisco Lopez de Gomara’nın Amerika’nın keşfini selamlarken söylediği sözleri hatırlatır: İsa’nın doğumundan bu yana dünya tarihinde yaşanmış en önemli olay. Fakat Müslümanlar açısından, daha önce benzeri yaşanmamış böyle bir dönem kaçınılmaz olarak endişe verici bir şeyler barındırır. Yazılarını okuduğu İspanyol tarihçilerin heyecanını paylaşmak şöyle dursun, anonim yazarımız adeta müminleri alarma geçiren bir çılgılık atar ve üç önemli tespite bulunur: Müslümanlar’ın yapılan keşifte ve fetihle hiçbir payı yoktur; Amerika’yla ilgili doğrudan hiçbir bilgiye sahip değildir ve bu kıtaya yönelik hiçbir etkileri yoktur; son olarak, Müslümanlar İspanyollar’ın yaptığı keşiften beri orada neler olup

---

¹⁷⁹ A, s. 351.

bittiği konusunda herhangi bir fikir sahibi değildir. Durum öylesine ciddidir ki, İspanyollar ve Portekizliler sanki dünya üzerindeki hiçbir deniz onları durduramazmış gibi Avrupa'dan Yeni Dünya'ya, Afrika'dan Çin'e ve Meksika'dan Filipinler'e hiçbir engelle karşılaşmaksızın gidip gelmektedirler.

TÜRKLER'İN AMERİKA TARİHİ

İstanbulu anonim yazar Amerika'yla ilgili bilgilerini İtalyanca çeviriler üzerinden Osmanlı'ya ulaşan Avrupa kaynaklı önemli bazı tarihsel çalışmalardan elde etmiştir. Yazar çok az sayıda çalışmadan yararlanmıştır, fakat bu çalışmaların hepsi XVI. yüzyılda Avrupa'da yayımlanan önemli kaynaklar arasında yer alır. Bunlar o dönemde Hollanda'da yani Hristiyanlığın kalbi olan bir bölgede dolaşımda olan ve Amerika'yı anlama veya Amerika üzerine düşünme biçimlerini etkileyen çalışmalardır¹⁸⁰. Bu da İstanbulu yazarın seçtiği eserlerin niteliği konusunda bizlere çok şey söyler. Angeralı Pierre Martyr, Gonzalo Fernandez de Oviedo, Francisco Lopez de Gomara ve Agustin de Zarate'nin tarihsel çalışmaları anonim yazarın eserindeki verilerin temelini oluşturur ve bunlar kopyala-yapıştır tarzı uygulamaların yaygın olduğu bir dönemdeki yöntemlere göre herhangi bir sakınca görülmezsizin kullanılmışlardır¹⁸¹. O dönemde

¹⁸⁰ Schmidt (2001), s. 69-70, 95.

¹⁸¹ *Onlukların* ve *De Novo Orbre'nin* (1516) yazarı Pietro Martire d'Anghiera, ilk üç onluğa ait Giovanni Battista Ramusio'nun verdiği versiyonda karşımıza çıkar (*Navigazioni et Viaggi*, Venedik, 1556 ya da 1565). 1526 yılında *De la Natural Historia de las Indias*'ı yayımlayan Gonzalo Fernandez de Oviedo, söz konusu eserin Latince baskılarından birinde (1534 ve 1565 tarihleri arasında yapılan baskılar) ve Ramusio'nun yaptığı derlemede yer alır (*Navigazioni et Viaggi*). Francisco Lopez de Gomara, 1556-1576 yılları arasında İtalya'da yaklaşık on beş baskısı yapılan *Historia de las Indias*'ın yazarıdır (1552). Söz konusu baskılar Agostino de Cravaliz ve Lucio Mauro'nun çevirileridir ve bunlar İstanbulu anonim yazar tarafından kullanılmıştır. Son olarak, Agustin de Zarate'nin *Historia del Descubrimiento y*

yapılan çevirilerin kaynağı, Venedikli Ramusio'nun *Navigazioni et Viaggi*'siyle büyük bir benzerlik taşımaktadır; *Navigazioni et Viaggi*, dönemin önemli gezi yazılarından oluşan, 1550 yılında yayımlanan, daha sonra birçok kez yeniden basılan ve İberyalılar'ın yaptıkları keşiflerin geniş bir alana yayılması açısından büyük önem arz eden bir derlemedir¹⁸².

İtalyan Devletleriyle Osmanlılar'ın ya da Berberiler'in çeşitli dönemlerde karşı karşıya gelmelerine rağmen, İslâm dünyasıyla Yarımada devletleri arasındaki alışverişler her zaman varolmaya devam etmiştir. Bu alışverişler binek hayvanların, ticaret mallarının, sanatçıların ve sanat eserlerinin dolaşımıyla sınırlı değildir; kitapların, haritaların ve dolayısıyla bilimsel bilgilerin dolaşımı da buna dahildir. Sözelimi, 1559 yılında Venedik'teki atölyelerde Osmanlılar'ın kullanımına sunulmak üzere Türkçe olarak hazırlanan bir dünya haritası yapıldığını biliyoruz¹⁸³. Osmanlılar, Venedik'te hazırlanan haritaları kopyalamakta ve *Navigazioni et Viaggi*'ye ait ciltleri basmakta tereddüt etmezler. Venedik burada ayrıcalıklı olduğu kadar saygın bir aracı rolü oynamaktadır. İstanbullu anonim yazar, Osmanlı tebaasından hiç kimsenin henüz Amerika'ya gitmediğini söylerken haklıdır kuşkusuz. Peki anonim yazar haber kaynağı olabilecek herhangi bir kişiyle karşılaşmadığını söylediğinde kendisine inanmalı mıyız? Yazarın başvurduğu İtalyanca ve İspanyolca kaynaklar bunun tam tersini gösteriyor. Yalnızca kaynakları elde etmek yetmez, aynı zamanda bunları çevirmek ve yorumlamak gere-

---

Conquista del Peru adlı eseri (1555), Alfonso Ulloa'nın İtalyanca çevirisinde (1563) *conquistadores*'in Perusu hakkında kendisine önemli bilgiler sunmuştur.

¹⁸² *Tarih-i Hind-i Garbî*'ye ait el yazmalarından biri, Ramusio'nun eserinin üçüncü cildinin "içindekiler" bölümünü tercüme eden açıklamalar içerir.

¹⁸³ Benjamin Arbel, «Maps of the World for Ottoman Princes? Further Evidence and Questions Concerning "The Mappamondo of Hajji Ahmed"», *Imago mundi*, LIV (2002), s. 19-29.

kirdi. Bunun da ötesinde, birilerinin yazarın dikkatini bu kaynaklara çekmesi gerekirdi. Bütün bunlar anonim yazarımızın birçok dilin konuşulduğu bir çevreye, kozmografya ve dünya tarihiyle yakından ilgilenen ve hepsinden öte dünyaya dair yenilikleri merak eden bir çevreye dâhil olduğu yönündeki varsayımı güçlendirmektedir¹⁸⁴.

Osmanlı İmparatorluğu'nda anonim yazarın rahatlıkla yararlanabileceği bir Amerikan tarih-yazımı veya bu yönde bir bilgi dağarcığı var mıydı? Bu türden bir bilginin kümülatif nitelikte olmamasından dolayı, Thomas D. Goodrich gibi bir uzman bu konuya şüpheyile yaklaşır: Amerika'yla ilgilenen Osmanlı yazarları birbirlerinin yazdıklarını okumazlar; daha doğrusu birbirlerinden habersizdirler. *Tarih-i Hind-i Garbî* bu konuda daha şanslıdır, zira gözden kaçması pek mümkün olmayan elyazmaları üzerinden yayılma olanağı bulur ve İstanbul'da yayımlanmadan önce XVII. yüzyılda Farsça'ya çevrilir¹⁸⁵. Eser herhangi bir değişikliğe uğramadan olduğu gibi yayımlanır; bu da eserin özgünlüğünün ve İstanbullu elit çevrelerin gözünde sahip olduğu saygınlığın bir göstergesidir; fakat aynı zamanda bilgiye ulaşma konusundaki tuhaf bir uyuşukluğa işaret eder. Osmanlılar'la ilgili olarak şunu da hatırlatmak gerekir: Tarihsel ve dinsel açıdan sahip oldukları bakış açısı Osmanlılar'ı daha ziyade İslâm dünyasıyla ilgilenmeye iter ve İspanyollar Amerika üzerine birçok eser kaleme alırken, yönünü Osmanlı'ya ve Asya'ya çeviren pek çok Avrupalı vardır. İster Avrupalı ister Osmanlı olsun, bunlar yönlerini öncelikli olarak Doğu'ya, Kutsal Topraklara, Safeviler'in İranı'na, Büyük Babür'ün eşsiz güzellikteki Hindistanı'na ve Baharat Adalarına çevirirler –XVI. yüzyılda Portekizliler'in Çin'i haline gelen Marco Polo'nun Hita-

¹⁸⁴ A, s. 14, n. 21, 15, 19. Emir Mehmed bin Emir Hasan es-Sudi'nin olduğu bir çevre, ki kendisi *Tarih-i Hind-i Garbî*'nin yazarı olmasa bile, eserin Sultan'a verilen kopyasını düzenleyen kişidir. Kardeşi Seyid Ebu Mehmed Mustafa evrensel bir tarih çalışmasının yazarıdır.

¹⁸⁵ A.g.e., s. 30.

yı'nı da unutmamak lazım. Doğu'ya ve Asya'ya yönelim, *Indias occidentales* olarak adlandırılan ve Doğu Hindistan'ın Batı'daki karşılığı olarak görülen Yeni Dünya'ya kadar, dünyanın her yerinde hâkim konumdadır.

Avrupa'yı dolaşan haberler ve bilgiler İstanbul'dakilerden farklı bir anlama, farklı bir kapsama ve apayrı bir seyre sahiptir. Portekiz ve İspanya'daki, Venedik ve Anvers'teki ya da Lyon ve Paris'teki basın-yayın kurumları keşifleri anlatmakla, merak duygusunu uyandırmakla veya sahiplerini zenginleştirmekle yetinmezler; Müslüman dünyasında gelişmekte olan benzersiz bir kitap kültürüyle ve kitap ekonomisiyle ilgilenirler aynı zamanda. Bununla birlikte, matbaacılığa terfi eden Hristiyan dünya-sıyla el yazmalarıyla yetinen Müslüman dünyasını tamamen zıt kutuplara yerleştirmek haksızlık olur. Böyle bir şey, Amerika'yla ilgili İberya merkezli bilgi kaynaklarının büyük bir bölümünün XIX. yüzyıla kadar el yazmaları düzeyinde kaldığını unutmak anlamına gelir –yerli topluluklarla ilgili başlıca eserler, sömürge yönetimlerinin ve Kilise'nin hazırladığı raporlar veya dinî makamlara ait ilk tarih-yazmaları. Müslüman dünyasında olduğu gibi, elyazmaları Avrupa ve Amerika'da ayrıcalıklı bir bilgi edinme yöntemi olmaya devam eder. Ne var ki, İspanya'daki manastırlarda ve İtalya'daki kütüphanelerde tutulan ve ya Amerika'da bulunan Yeni Dünya'yla ilgili söz konusu el yazmalarına –İtalyan yayıncılar aracılığıyla dolaşıma sokulan eserlerin aksine– Osmanlı tarihçilerinin ulaşmaları oldukça zordur.

KEŞİFLER VE FETİHLER

Farklılıklara ve zorluklara rağmen, anonim yazar Yeni Dünya'yı kendi dindaşlarına tanıtmamanın ve onlara “taze haberler” vermenin gereği ve aciliyeti konusunda son derece bilinçlidir – “taze haberler” yani kitabın özgün başlığında yer alan şekliyle *Hadis-i nev*.

Peki yazarımız Amerika'yla ilgili nasıl bir imge sunuyor? *Tarih-i Hind-i Garbî* Amerikalı yerlilerle, fizikî coğrafyayla, A-

merika'nın fauna ve florasıyla ilgili bir yığın veri içerir¹⁸⁶; fakat karşılaştırmalı olarak ele alınan tarihî dönemler sadece keşif ve fetihlerle ilgilidir –Antiller, Orta Amerika, Meksika veya Peru'yla ilgili keşif ve fetihler. XVI. yüzyıl boyunca Amerika kıtasında inşa olunan sömürge toplulukları üzerine neredeyse hiçbir bilgi yer almaz. Bunun birçok nedeni vardır: Yazarın kullandığı kaynaklar yalnızca Yeni Dünya'nın İberyaya yörüngesine girmesiyle ve kıtanın keşfi süresince yaşananlarla ilgilidir. Misyonerlerin anlatılarına gelince, o dönemde yayımlanmış materyal olarak Avrupa'da dolaşımda olan pek az şey vardır –İtalyanca çeviriler dışında¹⁸⁷. Her halükârda, bir Müslüman'ın, “Karanlığın Pederleri” tarafından görünüşte başarılı bir şekilde yürütülen “tinsel bir keşfin” gelişimi konusuna yoğunlaştığını düşünmek zordur. Yucatan'ın Hristiyanlaştırıldığına dair göstergeler, anonim yazara, “lanet olası kâfirler” açısından pek de iç açıcı olmayan bir varsayımı gündeme getirme olanağı verir: Bu varsayım göre, VII. yüzyılda “İslâm Aslanlarının” ilerlemeleri karşısında, Hristiyanlar Mağrip'ten kaçıp Maya ülkesinin kıyılarına sığınır. Bununla birlikte, anonim yazar birçok yerde Yerlilerin inançlarından ve dinsel pratiklerinden söz eder ve “Dört Güneş” gibi mitlerden bahsetmekte tereddüt etmez: “Meksikolu bilgiler bu topraklarda tam dört kez dünyanın sonunun yaşandığını anlatırlar: Birincisinde büyük bir tufan bütün hayvanları öldürür; ikincisinde göklerden ateş yağmurları yağar, bütün hayvanlar ve elbette bütün taşlar, topraklar ve ağaçlar yanıp kül olur; üçüncüsünde kıyamet gibi esen rüzgârlar

---

¹⁸⁶ A.g.e., s. 19, 305-336.

¹⁸⁷ Diego Valadés'in Hristiyanlaştırma ve misyonerlik meselelerini ele alan *Rhetorica Christiana* adlı çalışması 1579 tarihinde Latince olarak Pérouse'da yayımlanır. İspanya öncesi topluluklar konusundaki mevcut bilgilerin çoğunluğu elyazmaları şeklinde dolaşım halindedir: Birkaç isim vermek gerekirse, Fransiska Motolinia ve Sahagún ile Dominiken Duran'a ait önemli belgeler yayımlanmak için XIX. yüzyılı bekleyecektir.

bütün evleri yok eder ve insanların çoğu maymunlara dönüşür¹⁸⁸.”

Anonim yazar insan kurban etme, putlara tapma ve insan eti yeme gibi ritüel pratiklerle ilgili betimlemeler yapmayı da ihmal etmez. Bu türden yanlışları kesin olarak mahkûm eden İspanyol tarihçileri destekler fakat bu yanlışları Şeriatın bilinmemesine bağlar¹⁸⁹. 1580’li yıllarda fetih savaşları dönemini geçmiş olan Amerika’nın bir sömürge olarak geçirdiği değişikliklerden bihaber olunması şaşırtıcıdır, fakat buna benzer bir miyopluk nadiren de olsa Avrupalılar’da da vardır. Yeni bir dünyanın inşasından ziyade bilgelige veya yerlilerin yok edilmesi konusuna dikkat çeken Michel de Montaigne bunun en önemli örneğidir. Bordeaux’da olduğu gibi İstanbul’da da, insanlarla karşılaşmalar ve bunun yarattığı sarsıcı etkiler, XVI. yüzyılın sonlarındaki İspanyol Amerika’sıyla ilgili her türlü göndergeyi gölgede bırakır. Bu durum, uzak ve egzotik bir Amerika’yı Batı dünyasının bir kutbu haline gelen Amerika’ya tercih ettiğimiz zaman bizim de paylaştığımız bir bakış açısına denk düşer.

Anonim yazarın sunduğu tarihsel anlatının pek özgün bir yanı yoktur: Bu anlatı iki bölümden oluşur; bunlardan biri Kuzey Amerika ile Orta Amerika’ya ayrılmıştır¹⁹⁰, diğeri ise Güney Amerika’yla ilgilidir. Yazar Avrupa kaynaklı metinlere son derece sâdık kalır, öyle ki, olgusal içerikleri ya da barındırdığı yargılar açısından kaynaklarına ne denli bağlı kaldığını görmek bizleri şaşırtır. *Tarih-i Hind-i Garbî*’nin en şaşırtıcı yönü böylesine birebir bir nitelik taşımasıdır belki de –İspanyollar’ın ve Türkler’in emperyalizm veya dinsel yayılmacılık konusunda birbirlerine neredeyse eşdeğer olmaları da diyebiliriz. Osmanlı Amerika’sı Latin Amerika’sıyla aynı olur muydu acaba? Muhtemelen hayır; fakat Amerika’daki yerli toplulukların Eski Dünya’nın bir diğer süper gücü olan Osmanlılara boyun eğmeleri-

¹⁸⁸ A, s. 257.

¹⁸⁹ A.g.e., s. 264, 176, 257, 259.

¹⁹⁰ Bu bölüm Macellan’ın yolculuk hikâyesini içerir.

nin onlara aynı derecede pahalıya mâl olacağını söyleyebiliriz rahatlıkla. Ehl-i kitap olmadıklarından, Yerliler, Müslüman topraklarda Yahudi ve Hıristiyanlara gösterilen kısmi hoşgörü-yü bile hiçbir zaman bulamazlar¹⁹¹.

MEKSİKALILAR'IN OSMANLI TARİHİNE BAKIŞI

Heinrich Martin'in Osmanlı'dan bahsederken daha özgün bir yaklaşım sergilediğini söyleyebilir miyiz? *In situ* yani bizzat yerinde yapılan herhangi bir gözlem ya da yapılan betimlemeleri zenginleştirecek Osmanlı kaynaklı herhangi bir bilgi söz konusu değildir. Ayrıca, İstanbul'daki meslektaşından farklı olarak, İberyâ ve Avrupa'da yapılan yayımların merkezinde yer alsa bile, Alman yazarımızın öncü olma gibi herhangi bir özelliği yoktur. Bütün bir XVI. yüzyıl boyunca, İspanya'da Osmanlı üzerine çeviri eserler veya ilk elden tanıklığa dayanan çalışmalar yayımlanmıştır. Haçlı seferlerine davet eden yergi yazıları, gezginlere ait anlatılar, belli bir ölçüde sağlam belgelere dayanan çalışmalar İberyalılar'ı bilgilendirmek ve İslâmiyet'e karşı duydukları öfkeyi bilmek için birbiri ardına yayımlanır. Yunanistan açıklarında Osmanlı donanmasına karşı kazanılan ve görkemli olduğu kadar kısa süreli olan İnebahtı zaferinden sonra (1571), Osmanlı dünyasına karşı duyulan ilgi hissedilir derecede azalmıştır. Heinrich Martin, 1606 yılında *Tarih Dizelgesi*'ni yayımladığında, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik ilginin yeniden uyanmasına önemli bir katkıda bulunmuş olur –ki XVII. yüzyılın ilk dönemlerinde Osmanlı bundan faydalanmıştır. O'nun kaleme aldığı sayfalar, XVII. yüzyılda İspanyol dünyasında yayımlanan ilk belgeler arasındadır muhtemelen; zira Habsburglu Ferdinand'ın Osmanlı'daki elçisi ve en önemli haber kaynağı olan Ogier Ghislain de Busbecq'e ait anlatıların Kastilya dilinde yayımlanması için 1610 yılına kadar beklemek gere-

¹⁹¹ Babür İmparatorluğu'ndaki Hindular gibi olmamakla birlikte, Giles Veinstein'in belirttiği üzere, yerliler *dhimmi* statüsü elde ederler.

kecektir. XVII. yüzyılda İspanya’da Osmanlı üzerine yazılan diğer büyük eserler bu tarihten sonrasına denk gelir¹⁹².

Tarih Dizelgesi, kuruluşundan başlayarak 1600’lü yıllara kadar Osmanlı İmparatorluğu tarihiyle ilgili uzun bir sunum yapar. *Dizelge*’yi okuyanlar Türkler’in kökenlerini, Anadolu’ya ilk gelişlerini, İslâmiyet’e geçişlerini ve Kutsal Topraklar’daki Hristiyanlar’a karşı yaptıkları savaşları öğrenirler –1300 yılında Osman adlı bir komutanın yani I. Osman’ın (1280-1304) iktidara gelişine kadar. Ardından I. Osman’ın takipçileri –I. Murat, I. Beyazıt, I. Mehmet vs.– ve bunların yaptıkları savaşlar gelir. Böylelikle Belgrad kuşatmasından İstanbul’un 1453 yılında II. Mehmet tarafından fethine geçilir. 1402 Ankara savaşı gibi olumsuzlukları unutmadan, bu tarih anlatısı genç imparatorluğun Bizans İmparatorluğu’nun düşüşüne kadar geçen sürede nasıl güç kazandığı konusuna odaklanır. Bizans’ın düşüşü acımasız bir olay olarak tasvir edilir: “Bu şehir yağmalanırken Türkler o güne kadar görülmemiş ve duyulmamış bir vahşet ve zulüm yaptılar¹⁹³.” İhbar niteliğindeki bu türden ifadeler Türk karşıtı bir söylem olmanın ötesine geçerek, Amerika’da yaptıkları “zulümler” nedeniyle her fırsatta İspanyollar’ı suçlayan Avrupalı devletlere hitaben kullanılmıştır.

Bizans’taki 1190 yıllık Hristiyan varlığına son veren dönemden sonra, Heinrich Martin bir politikacı rolü oynamaya başlar ve Türk gücünün farklı müdahale alanlarının çerçevesini belirlemeye çalışır. Bu da Meksiko’daki okurlara, XV. yüzyılın sonlarında Yakın Doğu ve Akdeniz’deki jeopolitikle ilgili özet ve kabul edilebilir bir fikir sunma olanağı sağlar. Heinrich Martin Osmanlı’nın komşularıyla olan ilişkilerini değerlendirdiği ölçüde, Meksika’daki İspanyollar’ın tıpkı bugünkü Amerikalılar gibi pek az fikir sahibi olduğu dünyanın bir bölümünün sahip

¹⁹² Merle (2003), *passim*. Encarnación Sanches García *et al.* (ed.), *España y el Oriente islámico entre los siglos XV y XVI*, Istanbul, Editorial Isis, 2007.

¹⁹³ HM, s. 231.

olduğu sınırlar netleşir. Yazarın kaleminin kılavuzluğunda, okurlar Anadolu, Mısır, Filistin, Suriye, İran, Balkanlar ve Macaristan arasında gezintiye çıkar. İskenderiyeli Batlamyus'a göre dünyanın merkezi olan Doğu Akdeniz'in tamamıyla Müslümanlar'ın ellerine düştüğünü kabul etmek gerekecektir. Hristiyanlar'ın hâkimiyetinden çıktıktan sonra, Doğu Akdeniz tamamıyla İslâmiyet'in etkisi altındadır: 1522 yılında, Meksiko-Tenochtitlan'ın düşüşünden bir yıl sonra, Türkler Rodos adasını Saint-Jean şövalyelerinin elinden ahrlar. Antikite'den beri bu kıyılarda yaşanan görkem artık uzak bir anıdan başka bir şey değildir. Canına kastedenlerin boyunduruğundan kurtulamayan Yunanistan'ın acınası kaderi de bunun bir kanıtıdır: "Bugün biliyoruz ki Yunanlar Avrupa'nın en umutsuz halkıdır; utanç verici bir sefahate düşmüş, büyük bir çoğunluğu Türkler'e ve geri kalanı da Venedikliler'e boyun eğmiştir; kâfirlerin boyunduruğundan kurtulmalarını sağlayacak bütün olanakları boşa çıkarmışlardır¹⁹⁴."

Heinrich Martin kısa ve net değerlendirmeler yapar. Birçok tarih verir ve verdiği tarihler genelde doğrudur. XVI. yüzyılda Avrupa edebiyatı ve tiyatrosunda geniş bir biçimde ele alınan, sözgelimi 1402 yılında Timur'un tutsak aldığı Sultan I. Beyazıt'a yaptığı aşağılayıcı muameleler gibi tarihsel olaylar ve dönemler üzerinde uzun uzadıya durur. "Timur Beyazıt'ı kendisiyle birlikte götürdü; onu demir bir kafesin içinde her zaman yanında bulundururdu; öyle ki, ne zaman atına binse, ayaklarını Beyazıt'ın omuzlarına koyardı; yemek yerken tazılarla birlikte onu da masanın altında tutardı ve zavallı mahkûm masadan kendisine atılanları yemek zorunda kalırdı¹⁹⁵."

Martin bu türden anlatılarla tarihsel hikâyelere canlılık kazandırır ve bu yolla okurlarda büyük bir merak duygusu uyan-

¹⁹⁴ A.g.e., s. 172. Bkz Giovanni Botero'da yer alan aynı düşünce, *Relationi universali*, Brescia, 1599, birinci kısım, s. 196.

¹⁹⁵ HM, s. 230. I. Bayezid 1389'dan 1402'ye kadar hüküm sürmüştür.

dırır: Türk hükümdarın bu şekilde küçük düşürülmesi okurlar için reddedilemeyecek bir gösteriye dönüşür¹⁹⁶. Muhteşem Süleyman zamanında yaşanan ihtişamlı dönemlerin son derece yüzeysel bir ilgi uyandırması bizleri şaşırtmasa gerek. Bununla birlikte Şarlken'le Osmanlı sultanı arasında bir paralellik kurulmasını bekleriz: Her iki isim de aynı yıl doğmuştur ve dönemin insanları bu iki şahsiyeti birer rakip ve hattâ birbirinin kopyası olarak görürler. Çabucak geçirilen bazı önemli tarihsel olaylar üzerinden isimleri anılan II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet'in padişahlıklarıyla sultanlar serisi son bulur. Böylelikle sonunda XVII. yüzyıla, Martin'in *Dizelge*'yi bitirip yayımladığı döneme geliriz.

Heinrich Martin'in Osmanlı'yla ilgili kaynakları, anonim yazarın Yeni Dünya'yı betimlemek için başvurduğu kaynaklar kadar çeşitlilik arz etmez. Martin'in çalışmalarında adı geçen nadir tarihçilerden biri, Venedik kökenli Romalı bir tarihçi olan Francesco Sansovino'dur (1521-158). Sansovino, ilk baskısı 1560 yılında yapılan *Türkler'in kökenleri, savaşları ve imparatorluğu üzerine evrensel bir tarih çalışması*'nın ve *Annali turcheschi* adlı eserin sahibidir (1571)¹⁹⁷. Aslında bunlar Meksiko'da bulunan tarihsel eserlerdir. Yayıncı ve kütüphaneci olan Heinrich Martin kitap ithalatıyla ve kitap ticaretiyle yakından ilgilidir. Bir kozmograf olarak dikkate değer bir kişisel kütüphaneye sahiptir. Bunun dışında, sürekli ilişki halinde olduğu Cizvitler'e ve büyük dinî kuruluşlara ait kütüphanelerde bulu-

¹⁹⁶ Bkz. Marlow'un Timurlenk'e attığı piyes ve XVIII. yüzyılda Valdi'nin bir operasındaki librettoya esin kaynağı olan Bayezid figürü (I. Bayezid).

¹⁹⁷ *Historia Universale dell' Origine, Guerre et Imperio de Turchi*, Venise, 1564. Bkz. Luiga Zilli, "Francesco Sansovino compilatore della Historia universale de Turchi," *L'Europa e il Levante nel Cinquecento. Cose turchesche*, Padoue, Unipress, 2001, s. 49-63, ve Stefano Yerasimos, "De la collection de voyage à l'Histoire universelle. *Historia Universale de Turchi* de Francesco Sansovino," *Turcica*, c. 22, 1988, s. 19-41.

nan koleksiyonlar elinin altındadır. Bu kaynakların çoğunlukla İtalyanca olarak yayımlanan ikinci veya üçüncü el kaynaklar olduğunu –anonim yazarla Martin'in ortak bir yönü– ve bunların görünüşte herhangi bir sözlü tanıklığa dayanmadığını belirtmeye gerek yoktur. Heinrich Martin İstanbul'da bulunmuş herhangi bir bilgi kaynağıyla karşılaşmamıştır, zaten Martin'in böyle bir arayışı da olmamıştır; yaptığı araştırmaların hangi saiklere dayandığını düşünürsek, bu durum bizim için pek de şaşırtıcı değildir.

MEKSİKA'DAN DÜNYAYA BAKIŞ

Heinrich Martin'in ilgi alanı sadece Türkler'in geçmişiyile ve geleceğiyile sınırlı değildir. Genel olarak tarih konusu *Dizelge*'de oldukça önemli bir yer tutar. Çalışmasını XVI. yüzyıla ait yorumlu bir kronolojiyle bitiren Martin, *Yeni İspanya'da, Kastilya krallığında ve dünyanın diğer bölgelerinde önemli ve kayda değer olayların yaşandığı bir döneme ait özet bir tarih çalışması* başlığını taşıyan kısa bir dünya tarihi kaleme alır aynı zamanda. Bu belge Heinrich Martin'in XVI. yüzyılı nasıl değerlendirdiğini gösterir; böylelikle Martin'in okuyucuları da bir retrospektif çalışması şeklinde tarihi kendilerine göre değerlendirme olanağı bulurlar –tıpkı bugün basın ve televizyon aracılığıyla yaptığımız gibi. Martin'in kaleme aldığı metin oldukça kısadır ve ayrıca içerdiği veriler, hazıra alışımsı veya kültür düzeyi düşük kişiler yani Martin'in eserinin hedef kitlesi olan kişiler için yeterince özlü bir yapıya sahiptir. Seçimi iyi yapılmış konular sınırlı bir şekilde verilen tarihler ve olaylarla ilgili sunumu zenginleştirir –“Mary Stuart'ın yaşamı ve ölümü” veya “Morisko isyancılarının aşkları ve yenilgileri” gibi bir üslupla saray entrikalarını ve dramatik olayları bir araya getirir. Martin'in uyguladığı yöntem oldukça etkilidir –yazar herhangi bir şey uydurma yoluna gitmez ve ayrıca İspanyol okuyucular Hispano-Mağripli romanları zevkle okurlar– fakat yine de Martin'in bu türden tarihsel olayları yeniden işlemekten zevk aldığını anlıyoruz.

XVII. yüzyılda Yeni Dünya'nın kalbinde yaşamış olsaydık neleri hatırlardık? Zaman çizgisinde bölümlere ayrılan Avrupa tarihi dünya tarihi kronolojisinde en önemli yere sahiptir kuşkusuz. Reform hareketlerinin İspanya, Fransa ve İngiltere'deki etkileri üzerine eğilen dinsel temelli bir tarih söz konusudur. Dinî sapkınlıklara şiddetle karşı çıkan Heinrich Martin, kendisine yönelik geçmişteki şüpheleri bertaraf etmek amacıyla Engizisyona bir takım teminatlar vermeye çalışıyor olabilir mi – Luthercilikle olan muhtemel bağlantılarını hatırlayalım?– Başka bir açıdan bakıldığında, Martin'deki bu eğilimin, sıkı bir Reform karşıtlığının olduğu Yeni İspanya'da hâkim olan Ortodoksluktan cesaret alan entelektüel bir konformizmden ibaret olduğu söylenebilir mi? Martin, Agustin de Cazalla'ya yöneltilen baskılar (1510-1559) ve 1560 yılında kuklaları yakılan Doktor Constantino Ponce'nin¹⁹⁸ cesedinin mezarından çıkarılması üzerinden İspanya'daki Protestan meselesini gündeme getirir. İberya'daki Reform hareketinin en önemli iki temsilcisinin yaşadığı kaderi hatırlatan Martin, yerel Protestanlığı daha nüve halindeyken bastıran İspanyol Engizisyonunun ortaya koyduğu etkili mücadeleye dolaylı bir minnettarlık gösterisinde bulunur. Buna karşın, Martin'e göre İngiltere kötü bir seçim yapmıştır. İngiltere gibi böylesine dindar bir krallığın nasıl sapkınlığa düştüğünü açıklamaya çalışır Martin. Bu amaçla, hedefi on ikiden vuran detaylarla zenginleştirilen oldukça etkili bir metin kaleme alır. Martin'e göre her şey Kral VII. Henry'nin sıra dışı Katolikliğiyle başlamıştır. Fakat kralın oğlu VIII. Henry ile Anne Boleyn arasında yaşanan aşk ilişkisi –“Anne'in kralın öz kızı olduğu anlaşılmıştır”– Şarlken'in halası olan Aragonlu Catherine'in sürgün edilmesine mâl olmuş ve ülkeyi dinsel sapkınlığın merkezi haline getirmiştir. Kardeşiyle encest ilişkisi kurmakla suçlanan Anne Boleyn'in idam edilmesi, kralın Jeanne Seymour ile evlenmesi, II. Philippe'in karısı olan

¹⁹⁸ Contantino Ponce de la Fuente (1502-1560) ve Agustin Cazalla (1510?-1559) Şarlken'in hükümdarlık papazı olmuşlardır.

Mary'nin egemenliği döneminde Katolikliğin başarısız bir geri dönüş yapması ve nihayet “[herkesi] Katolik olduğuna inandırmayı başaran” Elizabeth’in tahta çıkışı İngiltere’yi çok daha büyük bir yanlışa sürükler. “İşte İngiltere’deki sapkınlığın tarihsel kökenleri böyledir¹⁹⁹.” Martin’in anlatılarında, yaşanan tabloyu daha da karamsar hale getirebilecek ve okurların merhamet duygularını canlandırabilecek dramatik bir olay²⁰⁰ da yerini alır: Acımasız bir kraliçenin kurbanı olan talihsiz bir prensesin hikâyesi... Her yüzyılın kendine göre bir prensesi vardır.

Martin çalışmasında, muhtemelen tarihçi Herrera’dan aldığı, “1 Mart 1587 tarihinde, sabah saat sekizde” Londra’da idam edilen Mary Stuart’ın “hüzünlü hikâyesine” iki uzun sayfa ayırmıştır. Bu türden hiçbir bilgi ve detay Meksiko’daki okurlar için gereksiz değildir, zira Elizabeth’in Protestan İngilteresi’nde Yeni İspanya’da yaşayanların endişelenmesine neden olacak pek çok şey vardır. Bu heretiklerin gemileri Karayip ve Florida sularını tehdit eder ve İspanyol Amerikası’nda yankı bulan alarm verici gelişmelere yol açar. Meksiko’da kimsenin unutamadığı tarihler vardır: “İngiliz John Hawkins’in on adet gemiyle” Veracruz limanı karşısında boy gösterdiği “[...] ve birkaç gün sonra kraliyet naibi don Martin Enriquez’in donanmaya ait on üç gemiyle aynı limana ulaştığı” 15 Eylül 1568 tarihi de bunlardan biridir. Bu korsan gemileriyle başa çıkabilmek için bütün İspanyollar’ın güç birliği yapması gerekecektir²⁰¹.

Heinrich Martin Protestanlar’ın ardından İspanya’daki Müslümanlar meselesine değinir; Martin monarşinin kalbini tehdit eden bütün tehlikeleri ifşa etme ihtiyacı hissediyor gibidir. Dışarıdan gelebilecek İslâm tehdidinin yanında, gizli ve daha ciddi bir tehlike arz eden içerdeki Müslüman varlığı yer alır.

¹⁹⁹ HM, s. 251.

²⁰⁰ Antonio de Herrera y Tordesillas, *Historia de lo sucedido en Escocia*, Madrid, Pedro Madrigal, 1589.

²⁰¹ HM, s. 257.

Türkler'in imparatorluğuyla bu denli ilgilendikten sonra, Moriskolar'ın geleceğine ve 1568 yılındaki başkaldırılarına karşı nasıl ilgisiz kalınabilir ki? "Önemli bir olay olduğundan, bu başkaldırı olayını ve nedenlerini mümkün olan en açık ve en kısa şekilde burada hatırlatmayı uygun buluyorum²⁰²." Müslümanların istilasından ve İberya yarımadasının işgalinden kısaca söz ettikten sonra, Martin Granada'nın ele geçirilmesini (1492) ve yenilgiye uğrayanların din değiştirmesinin yarattığı olumlu havayı anımsatır. "Moriskolar'ın din değiştirmesi bir aldatmacadan başka bir şey değildi." Yeni din değiştirenlerin hissettiği rahatsızlık artar. Uzun bir süre önce hazırlıkları yapılan ve 1568 yılında genç bir Morisko olan don Fernando de Valor'un önderliğinde patlak veren bir isyanla taleplerini dile getirirler. Fakat kraliyet güçleri sonunda isyanı bastırırlar "ve Moriskolar'ın yeniden ayaklanmamaları için Majesteleri bir tek Morisko'nun bile Granada krallığında kalmamasını emretti ve bunun sonucunda Moriskolar İspanya'ya bağlı krallıklardaki farklı bölgelere yerleştirildiler." Heinrich Martin'in *Dizelge*'yi yazdığı dönemde, İspanyol yönetimi daha radikal önlemler alabilmek amacıyla dış cephelerdeki vaziyetin biraz yatışmasını bekler. Moriskolar'a yönelik sürgünler *Dizelge*'nin yayımlanmasından ancak üç yıl sonra başlayabilmiştir.

Moriskolar'dan söz ettikten sonra, İspanya tahtını tehdit eden ve aynı derecede ürkütücü olan başka düşmanlardan bahsetmemek mümkün müdür? İspanya tahtının en değerli parçalarından biri olan İspanyol Hollandası'ndaki isyancılar hepsinden önce gelir. Kronolojide anahtar niteliğinde üç önemli tarih kendini gösterir: 1567 yılında Flandra'da karışıklıkların başlaması, takip eden yılın Temmuz ayında "Brüksel Meydanında" Egmont ve Hornes'in idam edilmesi, isyancıların başındaki kişi olan Orange prensinin 1584 yılında suikast sonucu öldürülmesi. *Dizelge* yayımlandığında, Hollanda'yla yapılan ateşkes he-

---

²⁰² A.g.e., s. 258.

nüz imzalanmamıştır ve isyancılar Karayip denizinden Japonya'ya kadar İspanya'nın çıkarlarını tehdit etmektedirler.

Geriye Akdeniz'deki Müslüman varlığını ele almak kalıyor. Berberiler ve Türkler'e karşı yapılan savaşlardaki önemli dönemler Katolik Hristiyanlığın bir diğer büyük cephesinin resmini çizer²⁰³; bu bağlamda, ilerlemeler ve geri çekilmelerle, İnebahtı savaşı gibi zaferler ya da Portekiz kralının "Tamita ovalarında" uğradığı hezimet gibi yankı uyandıran yenilgilerle dolu bir yüzyılın dökümü yapılır²⁰⁴. Buna karşın, Doğu Avrupa özet bir biçimde ele alınmıştır; öyle ki yazarımız Yeni Dünya'ya çok uzak kalan fakat Osmanlı İmparatorluğu'na çok yakın olan Viyana'ya yönelik sürekli tehditlere karşı ilgisizmiş gibi görünür. Martin'in Doğu Avrupa'ya verdiği önem Türkler'le İranlılar arasındaki kanlı savaşlara verdiği önemden fazla değildir; "İran prensi farklı savaşlarda seksen bin Türk'ü öldürmüş" diye aktarırken bundan gizli bir hoşnutluk duyduğu görülür²⁰⁵.

-
- ²⁰³ 1522: Rodos'un Türkler tarafından fethi;
 1535: Gulet'in Şarlıken tarafından alınışı;
 1541: Şarlıken donanmasının Cezayir karşısında yenilgisi;
 1560: İspanyollar'ın Cerbe'de Türkler karşısında bozguna uğraması;
 1563: Oran ve Malazquivir'in kuşatılması (Mers el-Kebir);
 1564: Peñon de Vélez'in İspanyollar tarafından alınışı;
 1565: Malta'nın Türkler tarafından fethi;
 1571: Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethi ve İnebahtı Zaferi;
 1574: Gulet ve Tunus'un Türkler tarafından ele geçirilişi;
 1578: Portekiz kralı Sebastien'in Kasr el-Kebir'de yenilgiye uğraması.

Bunlar Heinrich Martin tarafından belirtilen tarihler ve olaylardır.

²⁰⁴ HM, s. 266.

²⁰⁵ Heinrich Martin, Macar Louis'in Mohaç'ta (1526) yenilgiye uğrayışını ve 1529 yerine 1531 olarak tarihlendirdiği Viyana kuşatmasını okurlara hatırlatır; 1573 tarihinde (gerçekte 1574-1575 tarihlerinde) "Tatarlar" tarafından Polonya'ya karşı yapılan saldırıya ve "Pers kralı-

AMERİKA VE MEKSİKA TARİHİ

Karışıklıklarla dolu olan, Müslümanların ve heretiklerin tehdit ve saldırılarına maruz kalan Avrupa'nın karşısında, ılımlı ve istikrarlı Batı Hindistan (Yeni Dünya) yer alır. Amerika'da düzen hâkimdir. Peru'daki sivil savaşların başarısızlıkla sonuçlanması ve İspanyol hâkimiyetinin zaferi, Lima ve Meksiko'yu yöneten valilerin kesintisiz bir şekilde art arda yönetime gelmeleri, Yeni İspanya'nın başkentinde Engizisyon mahkemesinin kurulmasının verdiği güven, bütün bunlar, Avrupa, Akdeniz ve İberya yarımadasını sarsan çalkantılardan uzak bir Yeni İspanya görüntüsü ortaya koyar.

Heinrich Martin'in Amerikası da genişlemekte olan bir dünyadır. İspanyollar Pasifik'i boydan boya geçer, bütün bölgeyi keşfederler ve Moriskolar'ın ayaklandığı yıl (1568) Alvaro de Mendana'nın kumandasında Yeni Gine'ye doğru hareket eden bir keşif grubu, meşhur İsrail kralının çağrışım yüklü ismiyle adlandırılan Solomon adalarını keşfeder²⁰⁶. On yıl sonra, bir başka önemli keşif gezisi için yola çıkan Pedro Sarmiento de Gamboa Macellan Boğazını geçerek güney Atlantik'e ulaşır. Avrupa'da yaşanan zorluklar, uzak diyarlarda sergilenen kahramanlıklar, Yeni Dünya ile İberya yarımadası arasındaki karşıtlıklar bundan daha açık ve keskin olamaz. Sömürge Amerikası, vahşi güzelliğin yarattığı büyüünün ve Büyük Keşif sırasında yaşanan vahşetin gölgesinde kalmaksızın, Hristiyan krallıklar arasındaki yerini alır.

Bununla birlikte, kıtaya ve denizlere dair bu bakış açısı İspanyol hâkimiyeti öncesinde yaşanan geçmişi göz ardı etmez. Bu konularda yazdığı metinlerin Yeni Dünya'da yayımlanması ve türünün ilk örnekleri olması dışında, Heinrich Martin'in bu noktada öncü sayılabilecek bir niteliği yoktur kuşkusuz. Açık-

---

nın" 1578 ve 1585 tarihlerinde Türkler'e karşı kazandığı zaferlere işaret eder.

²⁰⁶ HM, s. 257.

çası, Martin'in verdiği bilgiler daha önce bilinmeyen şeyler değildir. Meksiko'nun kuruluşunu veya Aztek krallarının iktidarlık dönemlerini anlatma konusunda Martin'in yaşadığı tek sıkıntı neyi seçip seçmeyeceğine karar vermesidir; kaldı ki kendisi José de Acosta'nın *Doğal ve Beşeri Tarih* adlı eserine açık göndermeler yapmıştır ve o dönemdeki bütün yazarlar gibi Acosta'nın bu çalışmasını intihale varacak şekilde dilediği gibi kullanmıştır. Yeni Dünya üzerine yazılan ve 1590 yılında yayımlan bu eser dikkate değer bir başarı kazanmış ve bütün Avrupa dillerine çevrilmiştir. Dolayısıyla Martin bundan daha iyisini bulamazdı. Fakat yazarımız sadece ikinci el kaynaklar kullanmaz. Yerli kaynaklarla ve özellikle de eski Meksikalılar'ın kullandığı takvimlerle ilgilenir aynı zamanda. Martin eski Meksikalılar'ın ülkenin tarihini kayda geçirebilecek düzeyde olduklarından kuşku duymaz: "İspanyollar'ın gelişinden önce, Meksikalılar uygar bir yaşam sürüyorlardı; sayım ve hesaplama işleri için belli sistemler kullanıyorlardı; benzer şekilde, tarihî dönemleri ve yaşadıkları önemli olayları göstermek için bir takım özel karakterler kullanıyorlardı ve bunu öylesine düzenli ve bilinçli yapıyorlardı ki, bu karakterler onlar için birer *tarihsel anlatı* görevi görüyordu, zira geçmiş yüzyıllarda olup biten şeyleri bu karakterler sayesinde öğreniyorlardı²⁰⁷."

Alman yazarımız çalışmalarını kaleme alırken, Meksiko'da ve yaşadığı ortamda, yerlilerin ve melezlerin sömürge dönemine ya da İspanyol hâkimiyeti öncesine ait piktografik yazılar bulmaya, bunları yorumlamaya ve Latin alfabesi kullanarak özet halinde kayda geçirmeye çalıştıklarını gayet iyi bilir. Cristóbal del Castillo, Fernando de Alva Ixtlilxóchitl, Domingo Chimalpahin gibi yerli ve melez yazarlar, yerlilere ait tarihî kayıtları koruma altına alma çalışmalarına katılırlar. Salgın hastalıkların kırıp geçirdiği yerli toplulukların yok olduğu bir dönemde, bu koruma ve kurtarma çalışmaları Meksiko ve çevresini, Batı

---

²⁰⁷ A.g.e., s. 257, 122-123.

dünyasında yoğun bir düşünsel ve pratik üretimin sergilendiği istisnai bir merkez haline getirir.

İSTANBUL'DAN DÜNYA TARİHİNE BAKIŞ

İstanbul'daki anonim yazarımızın çağdaşlarına XVI. yüzyıl üzerine bir tarih dersi verme gibi bir amacı yoktur. Yazarın otağa koyduğu tarihî veriler temelde Yeni Dünya'nın keşfiyle ilgilidir. Yüklü miktarda tarihsel veri söz konusudur ve hepsi de daha önce sözünü ettiğimiz İspanyolca ve İtalyanca kaynaklardan alınmıştır. Bununla birlikte *Tarih-i Hind-i Garbî*, Heinrich Martin'dekiler kadar açık ufuklar sunan ve güçlü bazı yönler sergileyen bir yığın tarihsel gönderge barındırır. Bu bağlama, anonim yazar sözgelimi Kristof Kolomb'un kullandığı yöntemlerini ve yola çıkış sürecini incelerken, Granada'nın düşüşü üzerine yorumlar yapmaktan kendini alamaz. Müslüman İspanya'nın geçmişine ve yıkılışına verdiği önem –ki bu konuya sıklıkla değinir– kendisindeki muhtemel İberya kökenlerine ya da en azından İberya yarımadasından kovulan Müslümanlar'la sahip olduğu derin bağlara işaret diyor denilebilir.

Akdeniz Endülü's'ün Tarık bin Ziyad tarafından fethedilmesi, Mağrip'in İspanyol saldırılarına karşı direnmesi, Barbaros Hayrettin Paşa'nın savaşlarda kazandığı başarılar, Müslüman Sicilya'nın Müslümanlar'a örnek olacak şekilde büyüyüp gelişmesi ve aynı zamanda Süveyş kanalını kazma girişimleri gibi bir dizi başlık altında ele alınır. Burada bir İslâm-merkezcilikten ziyade bir tür Akdeniz etnik-merkezciliğinden söz etmek gerekir. Portekizliler'in Hint Okyanusu'nda ve İspanyollar'ın Yeni Dünya'da kaydettiği ilerlemeler bütün bunlara eklendiğinde, anonim yazarın verdiği bütün tarihsel bilgilerin Hristiyanlar'la yapılan mücadelelere gönderme yaptığını görürüz; öyle ki, Müslüman dünyası, Yeni Dünya'nın da dâhil olduğu küresel ve evrensel bir vizyon benimsemeye başladığı andan itibaren, Hristiyanlık olmadan hiçbir şey düşünemiyor gibi görünür. Batı Akdeniz'deki konumunu kaybetmeyi göze alamayan bu İslâm dünyası, Amerika'nın Hristiyanlar tarafından fethedilmesi-

nin “dinin ve dünyanın temeli” açısından yarattığı tehlikeye karşı hassasiyet göstermekten başka bir şey yapamaz²⁰⁸.

MEKSİKA'DA MEKSİKO İSTANBUL'DA İBERYA

Heinrich Martin'in yaşadığı, çalıştığı ve yazdığı yeri ayrıcalıklı göstermek için coğrafi nedenleri vardır: Yaşanılan toprakların, iklimin, havanın ve gökyüzünün özgün yapısı. Martin aynı zamanda bir yazar ve editör olarak da bir takım nedenlere sahiptir. Madem ki, Avrupa'dan getirilen eserler Yeni İspanya'da yaşayanların ihtiyaçlarına ve zevklerine cevap vermiyor, o halde okurları korkutup kaçırmamak için bu eserlerin içeriğini yerel gerçekliklere uyarlamak gerekir. Avrupa için iyi olan bir şey dünyanın geri kalanı için de iyidir diye bir şey yok. Martin'in Avrupa'da yaşadığı otuz yıllık bir dönemde sonra, Meksika'da yaşadığı on beş yıl iklimin, yaşam biçimlerinin ve zevklerin farklılığı ve çeşitliliği konusunda kendisine net bir bilinç kazandırmıştır. Avrupa'nın sahip olduğu bilgi ve görgünün kolaylıkla dışarıya ihraç edilebileceğine ve dünyanın geri kalan bölümlerine aktarılacak bir Batı bilgisine dönüştürülebileceğine inanır. Heinrich Martin Avrupalı, yazar ve editör olmasının kazandırdığı deneyimle, Amerika ve dünyaya dair küresel bir yaklaşımın getirebileceği sonuçları rahatlıkla görebilir —elbette ki dün olduğu gibi bugün de “okuru hoşnut etme” ihtiyacını göz ardı etmeden.

Bir tarihçi olarak Heinrich Martin coğrafyacı ve editör Martin'le aynı eğilimi gösterir; Meksika'dan yana ağır basar. Meksika'nın geçmişi, İspanyollar'dan önceye uzanan bu tarih, Martin'in çalışmalarına farklı bir renk ve eğilim kazandırır. Meksiko'da yaşadığı ve bu şehrin çok eski bir tarihi olduğu için, Heinrich Martin Ay takvimini (*Iunario*) sadece İsa'nın doğumunun 1606. yılıyla ve dünyanın yaratılışının 5558. yılıyla ta-

---

²⁰⁸ A, s.151, 115.

rihlendirmekle kalmaz, aynı zamanda Meksiko'nun kuruluşunun 483., Yeni Dünyanın keşfinin 114. ve Meksika'nın fethinin 86. yılıyla tarihlendirir²⁰⁹. “Meksikalılaştırma” kapatılma veya kendi üzerine kapanma anlamına gelmez. Martin'in bizlere betimlediği Yeni İspanya yönünü evvela Batı Avrupa'ya ve Güney Amerika'ya çevirir; fakat Pasifik'le, Asya'yla ve Osmanlı'nın bulunduğu Doğu'yla da ilgilenir aynı zamanda. Bu yerler arasında yalnızca Afrika yoktur –Meksiko'da yaşayan binlerce siyah köleye rağmen– fakat buna karşın, Filipinler'in gölgesine işlenen Çin'in varlığını arka planda hissederiz. Martin tam ve eksiksiz olma çabasını önemsemez. Evrensel bir tarih veya bir imparatorluklar tarihi yazma gibi bir amacı yoktur; yapmaya çalıştığı şey, sonradan yerleşip yaşadığı toprakların İspanyol hâkimiyetine geçmeden önceki ve sömürge dönemindeki geçmişini evrensel bir perspektif içerisinde anlamaya çalışmaktır. Ayrıca, Avrupa'nın bütün tarihsel yapısını donuklaştıran Avrupa merkezilik, bir Avrupalı tarafından düşünülüp yazılmamış olan tek bir metinle karşılaşmadığımız halde giderek silikleşmeye başlar. Martin, Madrid'deki resmî tarihçilere ve onlarda hâkim olan İspanyol-merkezciliğe karşı, Katolik Monarşinin tek bir ağızdan konuşamayacağını hatırlatır²¹⁰.

Heinrich Martin'in dikkatli bir okuyucusu olan yerli tarihçi Chimalpahin'in, atalarının geçmişini Atlantik merkezli ve küresel bir kontekst içerisinde ele alabilmesine olanak verecek bilgileri *Dizelge*'den alması tesadüf değildir. Bu eğitimli yerlinin Paris, Roma ve Japonya'nın kesiştiği bir dünyada yaşanan önemli olaylara *Günlük*'ünde yer vermeye özen göstermesi de tesadüf değildir. Martin ve Chimalpahin o dönemde oluşmakta olan Avrupa'daki standartlar konusunda yan yana gelememekle

²⁰⁹ HM, s. 42.

²¹⁰ Antonio de Herrera y Tordesillas, *Historia general de los hechos de los Castellanos en las islas i tierra firme del mar oceano*, c. 7, Madrid, Emprenta Real, 1601-1615.

birlikte, dünyaya sıkı sıkıya bağlı bir bakış açısını korurlar her zaman.

Buna karşın, İstanbullu anonim yazar yolunu bulmakta zorlanır. Yeni Dünya'yla ilgili olarak başvurduğu kaynaklardaki İspanyol-merkezcilik karşısında İslâmcı ve Akdenizci bakış açısını korumakta güçlük çeker. Kimi zaman İslâmi düzenle ilgili hatırlatmalar yapsa da –ki bu hatırlatmalar kendi bakış açısına yeniden yön vermek veya bakış açısını değiştirmek için yetersiz kalır–, anonim yazarın Amerika konusunda sunduğu bakış açısı İspanyol ve İtalyan tarihçilerin bakış açısıdır. Yazarın tarih anlatısı dikkate değer bir bağlılıkla –rahatsız edici derecede bir bağlılık- *conquistadores*in söylemlerini yineler. Öyle ki, bu entelektüel bağımlılığın ve taklitçiliğin tek nedeninin ele alınan konunun yeniliği olup olmadığını sorarız kendimize. Bunun nedeni, Batı dünyasının bir bütün olarak gözlemlenmesine dayanan bir bakış açısının olmaması mıdır? İstanbul Hıristiyan dünyaya sırtını döndüğü sürece, daha eleştirel ve daha yenilikçi bir gözlem için gerekli olan araçlardan yoksun kalmaz mı? Avrupa'da Osmanlı üzerine hâlihazırda yayımlanmış olan birçok çalışmadan faydalanan Alman yazarımızın işi çok daha kolaydır kuşkusuz. İstanbul'dakiler açısından bakıldığında pek az deneyim söz konusudur; Yeni İspanya'dakiler açısından ise gereğinden fazla bilgi mevcuttur.

Martin ve anonim yazarın şu veya bu ölçüde özgür iradeleleriyle tuttukları taraflar, her iki metnin merkezinde yaşanan gerilimi açıklamaktan uzaktır. Amerika'dan böylesine uzak bir Osmanlı'dan söz etme konusunda Meksikolu yazar neden bu kadar ısrarlıdır? İstanbul'daki anonim yazarı Yeni Dünya konusuna onca sayfa ayırmaya iten güç nedir? Dünyada olup bitenlere karşı duyulan merak duygusu, “bilme arzusu” –orada saat kaç?– bu iki yazarın izledikleri yolu açıklamak ve haklı çıkarmak için yeterli değildir.

VI

DÜNYA TARİHİ GÖKLERDE YAZILIDIR

Birçok astrolog ve özellikle de Araplar, monarşilerin yok olmasının, imparatorluklardaki dönüşümlerin, savaşların, salgın hastalıkların, depremlerin, sellerin ve bu türden diğer olayların, Tanrı'nın iradesinden bağımsız olarak, gezegenler arasındaki karşılaşmalara ve kavuşumlara bağlı olduğunu düşünürler.

Heinrich Martin,
Repertorio de los tiempos, s. 218

“Yüce Efendimizden dileğimiz odur ki, gelecek günlerde, Müslüman milletin kana susamış kılıçları bu zengin topraklara kadar ulaşsın, (Yeni Dünya'daki) ülkeler İslâm dininin ışıyla dolsun, daha önce sözünü ettiğimiz zenginlikler ve alçak kâfirlerin diğer hazineleri bu kutsal savaşı yöneten efendilerle bütün gücüyle bu davaya atılan milletimiz arasında paylaşılsın²¹¹.”

İstanbul'daki anonim yazarımız doğrudan doğruya sultan III. Murat'a hitap ederek, Meksika'nın fethiyle ilgili yazısını böylesine kapsamlı bir programla sonlandırır. Yirmi yıl sonra Heinrich Martin Meksiko'da buna benzer fakat karşıt yönde hamasi bir çağrıda bulunur: “İyi yürekli ve sonsuz merhamet sahibi Efendimiz bizleri bu korkunç ve acımasız Yaratıktan kurtar-sın!²¹²” Burada sözü edilen Yaratıkta, Saint Jean'ın denizden

---

²¹¹ A, s. 253.

²¹² HM, s. 232. Henüz XV. Yüzyılda, Georges de Hongrie “Kan Emici Yaratık”ta “Türkler'in dini” konusunu ele almıştır; Geroges de Hongrie, *Des Turcs*, çeviri ve yayın, Joel Schnapp, Toulouse,

çıktığını gördüğü “yedi başı ve on boynuzu olan, boynuzlarında on hükümlerlik tacı ve başlarında küfre bulanmış isimler bulunan” Apokalipso’yu görürüz.

“Benim gördüğüm Yaratık bir pantere benziyordu; ayakları bir aynın ayakları gibi ve ağzı bir aslanın ağzına benziyordu; ve Ejderha ona kendi gücünü, kendi tahtını ve sonsuz bir kudret verdi. Başlarından biri ölesiye yaralanmış gibiydi ama ölümcül yarası iyileşiverdi; o zaman, onu görerek büyülenen bütün yeryüzü Yaratığın izinden gitmeye başladı. İnsanlar Ejderhanın karşısında eğildiler, zira Ejderha bütün yetkisini Yaratığa devretmişti. Ve insanlar “Kim Yaratıkla boy ölçüşebilir? Ve kim ona karşı savaşabilir?” diyerek Yaratığın önünde diz çöktüler.”

KÂFİRLERE KARŞI SAVAŞ

İstanbul’daki anonim yazarın bilgilerini bir araya getirirken sarf ettiği enerji fetih sahibi bir İslâm düşüncesinde yerini bulur. Zaten yazarımız, “zamanının yegâne ülkesi ve çağının incisi” olan, XI. yüzyılda kaybedilen ve 1580’lerde İspanyollar’ın elinde bulunan Sicilya hakkında oldukça etkileyici bir söylem kullanmıştır: “[...] Osmanlı İmparatorluğu’nun gücü her geçen gün daha da artsın ve Sicilya’da bulunan mübarek toprakları cehâlet ve imansızlık pisliğinden temizlesin bir çırpıda²¹³.” Osmanlı yazar için, okyanus ötesindeki yeni keşfedilen toprakları

Anacharsis, 2007, s. 48. Heinrich Martin’in çağdaşları, Tommaso Campanella gibi saygın isimler Türkler’in yok edilmesi çağrısında bulunurlar: “Kendi aramızdaki anlaşmazlıklardan faydalananarak, güç ve ustalıkla bize ait iki imparatorluğu ve iki yüz kadar krallığı elimizden alan bu büyük canavarı yıkmak için birleşelim.” XVII. yüzyılın sonlarına kadar, Avrupa’daki eğitilmiş kimseler sıklıkla buna benzer bedualarda bulunurlar; sözgelimi 1684 yılında *Juicio Segun Letras Humanas y Divinas de la Destruccion del Imperio Otomano y Agareno, y Recuperacion de los Santos Lugares* başlıklı bir metin yayımlayan Géronimo Monterdo bunlardan biridir.

²¹³ A, s. 115.

kâfirlerin ellerine bırakmak söz konusu bile olamaz. Bu toprakların fethedilmesi için yapılmalı her şey. Yazarın derlediği haberler, ordularını dünyanın bu bölümüne yönlendirmesi için Sultanı ikna etmeyi amaçlar. Hristiyanlar tarafından istila edilip Hristiyanlaştırılan bu “Hindistan” bir an önce ele geçirilmeli ve İslâm askerleri tarafından temizlenip Müslümanlaştırılmalıdır. Fakat kitabın bütünü boyunca yankılanan bu ateşli çağrılar karşılıksız kalacaktır. Osmanlı Sultanı bu konuda rakibi olan II. Philippe kadar ihtiyatlıdır. Osmanlılar’ın Atlantik’e doğru ilerleyişi Fas krallığının engeliyle karşılaşmıştır ve Fas’ın direnişi büyük okyanusa açılan yolları Osmanlı’ya kapatmıştır. Denizlere doğrudan doğruya açılmak mümkün olmadığı sürece, Amerika’yla ilgili her türlü plan boş bir kuruntudan başka bir şey değildir.

Anonim yazarın bu çığlığı, İspanyollar Filipinler’den hareketle Göklerin İmparatorluğuna saldırmayı hedeflediği zaman Katolik monarşide yankılanan Çin’in fethedilmesine yönelik çağrıları akla getirir kaçınılmaz olarak. Her iki tarafta da aynı ölçüsüzlük hâkimdir. Fakat yayılmacılığa ve küresel hâkimiyete yönelik dinamikler İslâm dünyasının aleyhine bir şekilde Hristiyan dünyanın lehine işlemektedir artık. Bununla birlikte, nihayetinde ne Çin’in İspanyollar tarafından fethi ne de Amerika’nın Türkler tarafından fethi söz konusudur. Ne var ki, her iki tarafta hâkim olan geçici eğilimler ve kararsızlıklar, Hristiyanlıkla İslâmiyet arasındaki ilişkilerin hâlihazırda ne denli kıtalararası ve hattâ küresel bir çerçeveye yerleştiğini ortaya koyar. Bu ilişkiler yalnızca Avrupa’ya özgü olmayan bir dünya bilincinin tezahürüdürler. Zira askerî ve dinî anlamının ötesinde, anonim yazarın yaptığı çağrı, böyle bir düşünce biçimiyle aynı yapıya sahip olan temel bir sorgulamayı ifade ediyor gibidir aynı zamanda: Yeni bir kıtayı bünyesine katarak büyüyen ve artık bir uçtan bir uca geçilebilen “Kolomb-sonrası” bir dünyayı nasıl düşünmeli ve kabul etmeliyiz? Yeni dünyayı eski dünyaya bağlamanın ve Hristiyanlar’ın o güne dek izlediği güzergâhın üzerinden geçmenin tek yolu Amerika’yı Müslümanlaştırmak

değil midir? Amerika'yı Dar'ül İslâm'dan ayıran derin uçurum sadece bu yolla kapatılabilir.

ASTRONOMİDEN ASTROLOJİYE

Heinrich Martin daha az savaş taraftarıdır. Meksika'daki rahat matbaasına kurulmuş, kitaplarıyla, haritalarıyla ve ölçüm aletleriyle baş başa olan yazarımız, İstanbul'daki meslektaşının din için yapılacak savaştan beklediğini Tanrı'dan bekler. Dünya tarihi anlayışı her şeyden önce astronom ve astrolog olarak meşgul olduğu şeylerin bir ürünüdür. Martin meslekten yetişmiş bir tarihçi değildir, fakat Osmanlı tarihiyle yakından ilgilenir ve bundaki amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğiyle ilgili kehânetlerin doğru olup olmadığını görmektir²¹⁴. Martin' göre, Osmanlı hükümdarlarının birbiri ardına tahta geçmeleri Osmanlı'nın sona yaklaştığının tartışılmaz bir göstergesidir. III. Mehmet'in oğlu olan I. Ahmet Osmanlı'nın son sultanı olacaktır.

Heinrich Martin'in başvurduğu bilimsel yöntem bu türden değerlendirmeler için oldukça uygundur²¹⁵. İspanya'da sıklıkla görüldüğü üzere, Martin astronomi, astroloji, kozmografya ve meteorolojiyle ilgilenir; anlaşılması zor bilgilerin ve ileri düzeyde bir retoriğin biktırdığı okurların sorduğu sorulara cevaplar bulma konusunda oldukça tutkuludur. Zaragozalı Andrés de Li 1495'te, Bernardo Pérez de Vargas 1563'te, Rodrigo Zamorano 1585'te, Jeronimo de Chavez, Martin ve Jeronimo Cortés ile Juan Aleman yoğun bir biçimde Amerika'ya ihraç edilen "derlemeler" yayımlamışlardır²¹⁶. Avrupa'da yayımlanan derle-

²¹⁴ HM, s. 232.

²¹⁵ A.g.e., s. XXXIX.

²¹⁶ Carlos Alberto González Sánchez, *Los mundos del libro. Medios de difusión de la cultura occidental en las Indias del los siglos XVI y XVII*, Séville, Université de Séville, 2001, s. 214, 223. Peru'da yaşayan yerli tarihçi Guaman Poma de Ayala, Andrés de Li ve Andrés de Zamorano'nun çalışmalarından esinlenmiştir. Bkz. Victoria Cox,

meler türünün en iyisi olarak bilindiğinden, bir Cizvit olan Matteo Ricci'nin Çinliler'e ait derlemeleri düzeltmeye girişmesi pek de şaşırtıcı değildir²¹⁷. Bu konudaki literatür aynı zamanda Meksika'daki yerlileri de yakından ilgilendirir; bu yerliler Avrupa kaynaklı bilgilerle doldurulan takvimler hazırlamak için bu literatürden esinlenirler²¹⁸. Bernardino de Sahagun gibi misyonerlerin eski Meksikalılar'a ait astronomiyle ilgili bilgiler üzerine yaptığı araştırmalar, yerli ve Avrupalı eğitimli kimseleri bu alanda sahip oldukları bilgileri karşılaştırmaya iter. İki farklı dünya görüşü arasında birbiriyle örtüşen birçok nokta var gibidir. Aristoteles'te olduğu gibi, Yerliler de yeryüzünün üzerinde üst üste sıralanan bir dizi gök katmanı tasavvur ederler. Fakat Avrupalılar ve Yerliler özellikle geleceğin kendilerine ne getireceği konusunda aynı merakı paylaşırlar. Sözelimi hepsi yeryüzündeki hayat üzerinde uğursuz etkileri olduğuna inandıkları Ay ve Güneş tutulmalarıyla yakından ilgilenirler.

Meksiko'da *Dizele*'yi yayımlayan Heinrich Martin yerel bir geleneğe eklemlenir. Yirmi yıl kadar sonra, 1587'de, Diego Garcia de Palacio, astronominin temel ilkelerini inceleyen *Gemicilik Eğitimi* adlı bir eser yayımlar. Bu eser gökcisimlerinin ve bunların etkilerinin bilinmesi üzerine kurulu bir "basit astroloji" önerir. Diyalog biçiminde kaleme alınan *Gemicilik Eğitimi*

Guaman Poma de Ayala entre los conceptos andino y europeo del tiempo, Cuzco, Centro Bartolomé de Las Casas, 2002.

²¹⁷ Antonio de Morga, *Sucesos de las islas Filipinas* [Mexico, 1609], Madrid, Polífono, 1997, s. 154.

²¹⁸ Bkz. Alfredo López Austin, "Un repertorio de los tiempos en idioma náhuatl," *Anales de antropología*, 1973, X, s. 285-296; David Eduardo Tavarés, "Social Reproduction of Late Postclassic Ritual Practices in Early Colonial Central Mexico. A Seventh-century Nahua Devotional Miscellany: Fonds mexicain 381," Famsi, Foundation for the Advancement of Mesoamerican Studies, Inc. (<http://famsi.org/reports/96039/section03.htm>).

denizcilere ve denizle ilgilenenlere hitap eder²¹⁹. Heinrich Martin'in *Dizelge*'si gibi, bu eser de bir basitleştirme çalışmasıdır. Basitleştirme bilim adamları açısından sorunlu bir girişimdir, fakat 1606 yılında yazarımızın aklını meşgul eden şey daha ziyade Meksika'daki İspanyollar'ın bilgisizliği ve öğrenme konusundaki doyumsuzluğudur. Yeni Dünya Avrupa değildir. Okurlar için konuya giriş niteliğinde olma iddiası taşımayan giriş yazısında, Martin Meksikalı çevreleri pek de önemsemiyor gibi görünen bir yaklaşım sergiler.

Heinrich Martin'in çalışması ait olduğu türün kurallarını izler. Kozmosla ilgili bir sunumun ardından, gökyüzü ve yıldızlarla ilgili açıklamalarda bulunur, zamanı ve zamanın bölümlendirilme biçimlerini tanımlar, burçları analiz eder, gezegenleri gözden geçirir ve ardından bir Ay Takvimi ve 1606-1620 yılları için meteorolojik tahminler sunar²²⁰. Ardından astroloji gelir ve çalışmanın dördüncü bölümü açık bir biçimde bu konuya ayrılır. Aslında astroloji bilimi çalışmanın bütününe hâkimdir. Bu durum eserin genellikle çok farklı öğelerden oluşan yapısını açıklar –birbiriyle bağlantısız dememek için bu ifadeyi uygun bulduk. Heinrich Martin'e göre astroloji tarım açısından olduğu gibi hastalıkların teşhisi, tedavisi ve bunlara yönelik koruyucu tedbirler açısından da olmazsa olmaz bir bilimdir²²¹. Fakat

---

²¹⁹ *Instrucción nautica par el buen uso y regimientos de los naos, su traça y gobierno conforme a la altura de México*, Meksiko, Pedro Ocharte, 1587, José Toribio Medina, La imprenta en México, c. I, Mexico, UNAM, 1989, s. 280; Elias Trabulse, *Historia de la ciencia en México*, c. II, Mexico, FCE, 1984, s. 17.

²²⁰ HM, s. 42-96. Bütün *lunariolarda* olduğu gibi (ay takvimi), Heinrich Martin'in *lunariol*sunda da şunu görürüz: “*Las conjunciones, cuartos y oposiciones del sol y luna [...] las cuales se han regulado con la puntualidad a mí posible para el meridiano de esta ciudad de México*” (A.g.e., s. 41).

²²¹ 1607'de Juan de Barrios Verdadera Cirugia Médica y Astrologia adlı eserinde tıp bilimiyle astroloji arasındaki ilişkileri ele alır; Meksiko, Fernando Balli.

Martin'in ilgi alanları aynı zamanda göksel olguları da içerir; bu olguların yarattığı sonuçlar, sözgelimi 24 Aralık 1603 tarihinde "Yay Burcunun dokuzuncu derecesinde" meydana gelen "Jüpiter ve Satürn gezegenlerinin kavuşumu" sırasında olduğu gibi tahmin edilmesi zor bir önem arz edebilir.

Heinrich Martin işte bu çerçevede Osmanlılar'ın tarihini keşfetmeye çalışır. Martin bir astronom olarak gözlemler yapar, bir astrolog olarak yorumlar. Peki gezegenlerin kavuşumunu böylesine önemli hale getiren nedir? Bunlar krallıkların kaderi üzerinde belirleyici sonuçlar yaratmışlardır her zaman: "Birçok astrolog ve özellikle de Araplar, monarşilerin yok olmasının, imparatorluklardaki dönüşümlerin, savaşların, salgın hastalıkların, depremlerin, sellerin ve bu türden diğer olaylar" gezegenlerin kavuşumları sonucu yaşanmıştır. Özellikle "her sekiz yüz yılda bir Koç Burcunda yaşanan devasa büyüklükteki kavuşumlar" bunun bir örneğidir. [Bunlara oranla daha küçük ölçekli olan] "Büyük kavuşumlar" da aynı derecede korku vericidir. Daha sık yaşanan bu kavuşumlar "her yüz doksan altı yılda bir, birbirine yakın yapıda olan burçlarda" gerçekleşirler²²². Devasa kavuşumlar ya da büyük kavuşumlar: Bu noktada tıp biliminden veya meteorolojik tahminlerden uzak olduğumuz aşîkârdır.

KAÇINILMAZ BİR YAZGI²²³

²²² HM, s. 218, 224, 219.

²²³ Meksikalı astrologun başvurduğu birçok kaynak vardır. Fakat bunların tamamen özgün bir niteliği olduğu söylenemez. Bu kaynaklardan bazıları şunlardır: Johannes de Sacrobosco ve onun editörü olan Mont-Carmel hareketine bağlı teolog Francesco Giuntini (1523-1590), *Speculum* adlı eseri Kopernik'in astronomi tablolarından alınlar içeren, astrolojiyle ilgili bir savunma ve illüstrasyon sunar; Alman Johannes Müler von Königsberg (1436-1476), takma adıyla Regiomontano, matematikçi ve Georg Peurbach'ın öğrencisidir, logaritma tabloları ve özellikle 1476'da Venedik'te yayımlanan bir takvim hazırlamıştır; Kardinal Pierre d'Agilly, büyük bir coğrafya ansiklopedisinin

Heinrich Martin'in Türkler'e yönelik bu ilgisi, İspanya'nın Atlantik'i savunmak amacıyla Akdeniz'den vazgeçtiği bir dönemde uygunsuz kaçıyor gibidir. Fernand Braudel'e göre 1578-1583 yılları arasındaki dönem bir dönüm noktası, yüzyılı bitiren bir olay olmuştur. Her ne kadar bugün bu büyük tarihinin düşüncelerini gözden geçirmek gerekse de, şurası kesindir ki, bu tarihten itibaren II. Philippe Osmanlılar'la savaşmaktan ziyade onlarla barış halinde olmaya önem verir²²⁴. İnebahtı zafesinin ve Türk İmparatorluğu'nun yaşadığı düş kırıklığının İspanyollar'ın Osmanlı dünyasına²²⁵ yönelik ilgisini azaltması veya Berberiler'in İberyalılar'ın Osmanlıyla ilgili planlarını devre dışı bırakması İspanyol yazarların Türkler konusunda sessiz kalmasını açıklamaktadır. Peki Heinrich Martin'in bu yöndeki girişimini ve Meksikolu okulların merakını nasıl açıklayabiliriz? 1606 yılında İspanyol otoritelerin üzerinde düşündüğü bir sorun varsa, o da Moriskolar'ın İspanya'dan sürülmesi sorunudur. Bu sorun 1609 ila 1614 yılları arasında hallolunacak ve Müslümanlar'ın İberya yarımadasındaki dokuz yüz yıllık varlığına son verilecektir.

---

yazarıdır, *Imago Mundi* (1410'lara doğru). Dizelgede Avrupa çapında tanınan bir başka isimden söz edilir; Napolili Lucas Gauricus ya da Gaurico (1476-1558), *Tratatus Astrologicus*un yazarı (Venedik, 1552). Martin'in İspanyol bilim dünyasında yer alan büyük bilim insanlarından biri olan Pedro Circuelo'yu (1470-1548) tanıdığı açıktır; *Apostelemata Astrologiae Christianae* (1521) adlı eseri Circuelo'ya borçluyuz; ayrıca Martin, Abdelaziz'in eseri üzerine kurulu astrolojiyle ilgili referans niteliğindeki *Ennaratio Elemantorum Astrologiae*nin (Köln, 1560) yazarı olan Valentin Nabod'un eserlerini de okumuştur.

²²⁴ Geoffrey Parker, *The World is not Enough. The Grand Strategy of Philip II*, New Haven, Yale University Press, 1998.

²²⁵ Miguel Angel de Bulnes, *La Imagen de los musulmanes y del norte de Africa en la España de los siglos XVI y XVII: los caracteres de una hostilidad*, Madrid, CSIC, 1989, s. 75-76.

Heinrich Martin, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu üzerine kafa yoran tek kişi değildir: 1605 yılında, *Dizelge*'nin yayımlanmasından bir yıl önce kral IV. Henry'nin Osmanlı'da bulunan elçisi olan François Savary de Breves, *Osmanlı Monarşisinin Yıkılmasını ve Yok Edilmesini Sağlayacak Araçlar Üzerine Kısa Bir Söylev* adlı eserini yayımlar. Paris ve Meksiko'da aynı kavga mı yaşanıyor yoksa? Hayır, zira kozmografimiz sorunu kendi tarzıyla yani uzaktan uzağa ve bir astrolog olarak ele alır. Çağdaşı olan yazarların bütün yönleriyle –Türk, Berberî ya da Morisko– Müslüman dünyasıyla ilgili olumsuz bütün düşüncelerini paylaşmaktan uzak olan Heinrich Martin, Katolik Monarşinin bu güçlü rakibinin ne zaman yok olacağını öngörmeye ve Yeni İspanya'daki okurlarına bununla ilgili ipuçları vermeye çalışır. Bunu yaparken, astroloji konusuna giderek şüpheyle yaklaşan Kilise karşısında ihtiyatlı davranmayı ihmal etmez. Martin'in konuyla ilgili değerlendirmeleri geleneğe uygun bir biçimde ve Engizisyon mahkemesi dikkate alınarak yapılır –ki Martin Engizisyona “yakın” olduğunu unutmaz. Genelde fazlasıyla katı bir kurum olan Engizisyon gibi bir kurumun *Dizelge*'nin yayımlanmasını yasaklama yoluna gitmemesini nasıl açıklayabiliriz? Bir yayıncı olan kozmografin Yeni İspanya'nın başkentinde bulunan elit çevrelere dâhil olması, Heinrich Martin'i, Lutherçiliğe bulaşmış bir Alman'ın saçmalıklarla dolu düşüncelerinin veya her an işe koyulmaya hazır bir münecimin çevirdiği işlerin uyandırabileceği şüphelerden uzak tutar²²⁶.

Peki şu Türk İmparatorluğu ne zaman yıkılacak? Bu sorunun cevabı yıldızlarda ve kehânetlerde saklıdır. Türkler'in ve Müslüman toplulukların yok olacağı kehânetinde bulunan kâhin Eritre'nin kehânetlerini hatırlamak gerekecektir²²⁷. Heinrich Martin'in kâhinlerin kanonik diyebileceğimiz kehânetleriyle işe başlaması tesadüf değildir. Hıristiyanlığın gelişini haber

²²⁶ AGN (Mexico), *Inquisición*, c. 328, gezi 30, fol. 131r-133v°.

²²⁷ Heinrich Martin'in kullandığı ifadeye göre, “Congregaciones del pueblo mahometano.”

verdiği söylenen bu Antikite kâhinleri yüzyıllar içerisinde Rönesans aydınlarının merakını uyandıran zengin bir edebiyata konu olmuşlardır. Dönemin sanatçıları bu kâhinleri yüceltmekten hoşlanmış ve bunların kibirli suretlerini Yeni İspanya'daki sarayların ve manastırların duvarlarına varana dek resmedip işlemişlerdir –Puebla'daki Maison du Doyen'de gördüğümüz güzel Amazonlar bizlere bunu hatırlatır²²⁸.

Arkeolojik bulgularda kâhinlere ait birçok tasvire rastlanmıştır. Konstantinopol Patriği II. Gennadios (Georgios Scholarios, 1400-1473) imparatorluğun başkentinde bulunan eski bir kolon üzerinde Osmanlılar'ın düşüşünü ilân eden kehâneti “yazılıp betimlenmiş olarak” okumuştur²²⁹. Alman kaynaklar, özellikle 1430 yılında Magdebourg'da gün yüzüne çıkarılan gizemli belgeler, bütün Avrupa'ya hükmedecek ve karışıklıklar içinde bulunan bir Kiliseyi kurtaracak olan Charles adlı bir prensin geleceğine dair kehânette bulunur. “Krallıklardaki korkunç yıkımlardan” sonra, Kartal ve Aslan dünyanın hâkimi olacak ve Hristiyanlar nihayet güven içerisinde bütün Asya'yı boydan boya kat edeceklerdir. Heinrich Martin şöyle yazar: “Bu tahminler Calvin, Luther, Zwingli ve diğerlerinin öncülük ettiği mezheplerin ortaya çıkışına gönderme yapar [...]. Hristiyanların Asya'da serbestçe dolaşmaları meselesine gelince, bu yöndeki kehânetler Türk İmparatorluğu'nun düşüşünün ve Muhammed'in dininin değişime uğrayacağını ilânı niteliğindedir. Kartal ve Aslan İspanya imparatorunu ve kralını temsil

²²⁸ Serge Gruzinski, *L'Aigle et la Sibylle. Fresques indiennes des couvents du Mexique*, Paris, Imprimerie nationale, 1992.

²²⁹ Heinrich Martin, İstanbul'un düşüşünden kısa süre sonra, 1454 yılında Gennadios'un II. Mehmed tarafından patrikliğe getirildiğine dair herhangi bir bilgi vermez –ya da bundan habersizdir. Bkz. A. Petrusi, *Fine di Bisanzio e Fine del Mondo. Significato e Ruolo Storico delle Profezie sulla Caduta di Costantinopoli in Oriente e Occidente*, E. Morini (ed.), Roma, Istituto Storico per il Medio Evo, 1988; Stefanos Yerasimos, *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, İstanbul ve Paris, İletişim Yayınları, 1990.

eder.” Nostradamus, Fransa kralının sâdık bir nedimi olarak, Magdebourg’dan çıkan kehânetleri IX. Charles’a uyarlar.

Martin’deki Avrupalı bilgeliği Meksikalı okurlarını fazlasıyla etkiler ve onun iyi bir astrolog olduğuna inandırır. Çoğu okura göre, Martin’in sunduğu veriler kanıtlanamaz niteliktedir. Bu durumda bir takım semboller, kaçınılmaz bazı olaylar ve çeşitli tahminler kozmografin sunumunu desteklemek için hazır bekler. O zaman, tarihsel anlatıların yalnızca içerdikleri astrolojik materyaller ölçüsünde yazarı ilgilendirdiğini fark ederiz. Abraham Ortelius’un *Dünya Sahnesi*²³⁰ adlı eserine başvururken veya “Türkler’in evrensel tarihini keşfeden” İtalyan Francesco Sansovino’dan yararlanırken, yazarın dikkatini çeken şey özellikle astrologlardır; Geronimo Lafantino, Lucas Gaurico, Nostradamus, Antonio Torcuato de Ferrare ve Vicente Baldino gibi uluslararası alanda tanınmış uzmanlardan oluşan bir çevredir. Bütün bu isimler çoğu zaman doğrulanan önemli olaylara dair kehânetlerde bulunmuştur ve hepsi de “Türk İmparatorluğu’nun düşüşü ve yıkılışını” öngörme konusunda birleşirler²³¹. *De eversione Europae prognosticon* diye bilinen ünlü kehâneti olağanüstü bir hekim ve astrolog olan Antonio Torcuato de Ferrare’ye borçluyuzdur ve Meksikolu kozmografimizin bundan söz etmemesi mümkün değildir. XV. Yüzyıldan itibaren meraklı kitleler arasında yayılan ve tekrar tekrar basılan *De eversione* türünün klasik bir örneği haline gelmiştir. I. François’nın hapsedilmesi ve Portekiz’in Kastilya’yla birleşmesi gibi Avrupa tarihinde yaşanan önemli olaylar dışında, Torcuato Osmanlı İmparatorluğu’nun ne kadar ömrü kaldığı konusunda kesin değerlendirmelerde bulunur. Zira böyle bir düşüşün yakın zamanda olacağını söylemek yeterli değildir –ki birçokları-

²³⁰ 1588 ya da 1602 tarihli İspanyolca baskısında; Latince ilk basım, *Theatrum Orbis Terrarum* (Anvers, Gielis Coppens Van Diest) 1570 yılından itibaren okunmaya hazırdır. Modern nitelikteki bu ilk atlas XVI. yüzyılda kırk baskı yapmıştır.

²³¹ HM, s. 225.

na göre bu zaten bilinen bir şeydir–, bu olayın tam olarak ne zaman gerçekleşeceğini belirtmek gerekir²³².

Ferrare'nin ve Heinrich Martin'in kehanetlerine bakılırsa, bunu bilmekten daha kolay bir şey yoktur: On dördüncü veya on beşinci Türk hükümdarın tahta çıkışı kaçınılmaz sonun habercisi olacaktır²³³. Son hükümdar hiç kuşkusuz Hristiyanlığın en acımasız düşmanı olacaktır. “Karada ve denizde” Hristiyan dünyasını yakıp yıkacak²³⁴ ve hatta İspanya kıyılarına hâkim olacaktır. Sonuç tüyler ürperticidir. Fakat Hristiyanlar kendi aralarındaki ihtilafları aşmayı başaracaklardır. Türkler'e karşı birleşecek ve Padişahı yeneceklerdir; Padişah bu savaşta ölecektir. Onun ölümünün neden olacağı siyasi krizden faydalanan Hristiyanlar Doğu'yu Kilise'ye boyun eğdirecektir. O halde geriye kalan tek şey, Osmanlı İmparatorluğu'nun felakete uğrayacağı dönemde iktidarda bulunan son hükümdarın kim olacağını bilmektir. Bu hükümdar 1603 yılında iktidara gelen I. Ahmet olabilir mi? *Tarih Dizelges*'nin 1606 yılında Meksiko'da yayımlanması çok can alıcı bir döneme denk gelecektir. Takdir okuyucunundur artık. Her halükârda, Heinrich Martin'in tutkuyla eğildiği dünya tarihi hâlihazırda yaşananlara bağlıdır.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Heinrich Martin yalnızca astrologların haber verdiği tarihsel olaylarla ilgilenmez. Belli bir olayın Martin açısından ilân edilenden daha önemli ve daha anlamlı olduğunu hissederiz: Herhangi bir şey ancak bu koşulla

---

²³² XVI. Yüzyıldaki astroloji ve astrologlar konusunda, bkz. Anthony Grafton, *Cardano's Cosmos: The World and Works of a Renaissance Astrologer*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 2000.

²³³ Antonio Arquato ya da Torquato (Torquatus) bu yöndeki kehaneti 1481 yılında Macar kralı Mathias Corvin'e yönelik olarak dile getirmiştir. Ayrıca Luther'in gelişini ve Roma'nın yağmalanışını da haber vermiştir; bkz. D. Cantimori, *Eretici italiani del Cinquecento*, Turin, Einaudi, 2002, ve Eugenio Garin, *La cultura filosofica del Rinascimento italiano. Ricerche e documenti*, Milan, Bompiani, 2001.

²³⁴ HM, s. 226.

olay niteliğini kazanır. 1571 yılında Kıbrıs'ın Türkler tarafından ele geçirilmesi, İnebahtı savaşı Türkler'in 1574 yılında Gulet'e girmeleri, 1577 yılında patlak veren Türk-İran savaşı ya da bir yıl sonra "Portekiz kralının Afrika'da büyük bir yenilgiye uğraması" yani Kasr-el Kebir hezimetini gibi olaylar bunun bir örneğidir. Bütün bu olaylar önceden haber verildiği ve gerçekleştiği için, okurlar bunlara benzer diğer kehânetlerin bir gün mutlaka gerçekleşeceği sonucunu çıkarır. Türklerle ilgili kehânetler konusunda yani "Türkler'in kendi kendine anlattıkları ve atalarından öğrendikleri şeyler"²³⁵ konusunda bundan daha kesin ne olabilir ki? Heinrich Martin burada Müslüman milenarizmine göndermede bulunur. Peygamber Muhammed getirdiği yasanın bin yıl yaşayacağı kehânetinde bulunmuştur. Buna başka bir hesap eklemek gerekir: Eğer peygamberin doğumunu çıkış noktası olarak alırsak (Martin'e göre 592 yılı), kehânetin zamanı geçmiştir; fakat Kuran'ın indirildiği tarihin (yine Martin'e göre 623 yılı) Hicri 1000. yılını dikkate alırsak, kehânetin gerçekleşmesine henüz vakit vardır ve bu yöndeki beklentiler hâlâ geçerlidir. Bütün bunları destekleyecek bir biçimde –gökcisimleri konusuna yeniden dönersek– 1604 yılının Ekim ayının ilk günlerinde Meksika semalarında devasa bir kuyrukluyıldız kendini gösterir; bu olay *Dizelge'*nin yazıldığı döneme denk gelir ve bir yıldan fazla sürer. Martin'in okuyucularının da bildiği gibi gökcisimleri felâketlerin habercisidir her zaman.

Kuyrukluyıldızlar, peygamber Muhammed'e dair geleneksel algılamalar, Alman, Fransız ve İtalyanlar'a ait öngörüler ya da Ortaçağ'da yeniden gündeme gelen eski kehânetler: Birçok çağdaşı gibi Heinrich Martin de Türkler'in sonunun ne zaman geleceğini öngörebilmek adına elinden geleni yapar. Fakat Martin'i daha da heyecanlandıran şey "Amurates'in" –III. Murat, 1574-1595– gördüğü rüyadır muhtemelen: Hastalanıp yatağa düşen, II. Selim'in oğlu III. Murat rüyasında bir ayağı İstanbul'daki büyük caminin minaresinde ve diğer ayağı deniz-

²³⁵ A.g.e., s. 226.

de olan büyük bir dev görür. Kolları göğşe doğru açılmıştır ve bir elinde Güneşi diğer elinde Ayı tutuyordur. Koca dev, minarenin üstüne koyduğu ayağıyla camiye ve sultan Murat'ın sarayını yerle bir eder. Dehşet içerisinde kalan sultan sıçrayarak uyanır ve sarayın müneccimlerini derhal yanına çağırır. Müneccimler sultanın gördüğü rüyanın Hristiyanlar'a yönelik bir felâketi haber verdiğine inandırarak sultanı rahatlatmaya çalışırlar²³⁶. Heinrich Martin, kendine özgü tepeden bakan bir tavırla Türkler'in bu yorumunu reddeder. Söz konusu dev figürü Müslümanlar'dan ziyade (Ay) Hristiyanlar'dan (Güneş) Tanrı'dan başkası değildir. Caminin ve sarayın yerle bir edilmesi "lanetlenmiş dinin" ve "Türk imparatorluk monarşisinin" yıkılışını sembolize eder. Beş gün sonra yaşanan Sultan'ın ölümü gibi uğursuz bir kehâneti doğrulamak için bundan daha iyi ne olabilir ki? III. Murat'tan sonra, Martin'e göre hükümdar olarak on dördüncü ve isim olarak üçüncü olan III. Mehmed tahta çıkar. O halde geri sayım başlamıştır iyiden iyiye²³⁷.

---

²³⁶ III. Murat'ın gördüğü rüya, taşla kırılan bir heykel ve göğşe yükselen devasa bir ağaç gören Nabukodonozor'un rüyasını akla getirir (Dn 2,3).

²³⁷ XVII. Yüzyılda, Cizvit Antonio Vieira İslâmi geleneği kendi kehânetlerinin kaynakları ve argümanları arasında sayar. "*Portugal há-de ser império quinto e universal, como se prova com e fé dos históricos, com o juízo dos políticos, com o discurso dos matemáticos, com as profecias dos santos, com as tradições dos mesmos maometanos, para cuja prova se têm feito e escrito doutíssimos tratados,*" *Obras inéditas*, II, Lisbonne, J.M.C. Seabra et T. Q. Antunes, 1856-1857, s. 87.

ASTROLOJİK VE ASTRONOMİK BİR DÜNYA GÖRÜŞÜ

Alman yazarımızın Osmanlı İmparatorluğu'na verdiği önem doğrudan doğruya onun astrolojik düşüncelerinden ileri gelir. Heinrich Martin Türk meselesini, *Dizelge*'de, "24 Aralık 1603 tarihinde Yay Burcunun dokuzuncu deresinde meydana gelen Jüpiter ve Satürn gezegenlerinin büyük kavuşumunu" incelediği bölümde ele alır. Fakat bu sadece sıradan bir örnektir. Martin, Osmanlı İmparatorluğu üzerine yazarken veya tarihsel ve coğrafi açıklamalarla çalışmasını zenginleştirirken iki işi bir arada yapmaya çalışır. Okurlar için şu veya bu ölçüde tanıdık olan somut örneklerle, bir yandan dünyaya ve tarihe yönelik bakış açısını sunarken, diğer yandan astronominin ve astrolojinin önemini göstermeye çalışır. Birçok çağdaşında olduğu gibi Martin'in düşüncesinde astronomi ve astroloji birbirinden ayıramaz. Meksika'daki yerlilerin bir bölümünün yok edilmesi gibi önemli bir olay bu disiplinler ışığında yorumlanır hemen. Oğlak Burcunun yükseleni altında yer alan Meksika'nın, yerli toplulukların varlığı bağlamında, söz konusu burcun kuyrukluyıldızların ve uğursuz gezegen kavuşumlarının etkisine maruz kaldığı her seferde felâketlerle karşılaşması doğal gibi görünür: Amerika'nın keşfi sırasında yaşananlar, 1520'de yaşanan çiçek hastalığı salgını ("bu hastalık bütün acımasızlığına rağmen İspanyollar'ı pek etkilemediği halde, hastalığa yakalanıp ölen herkesin toprağa gömülmesinin imkânsız olduğunu anlatır tarih³⁸"), 1546 yılındaki salgın ve iki milyondan fazla insanın öldüğü 1576 tarihli salgın.

Genel olarak bakıldığında, önemli işaretler neden oldukları büyük olaylara ve "büyük değişimlere" –veya *mudanzas*– eşlik ederler. İncil bu türden olaylarla doludur: Göç, Krallar Kitabı, İsrail, Makabeler, Aziz Lukas, Havariler'in İşleri, Apokalips... Antikite tarihçileri sıklıkla bunlardan bahseder: Flavius

³⁸ HM, s. 163.

Josephus ve Caesareli Eusebius “Kudüs’ün yıkılmasından ve o-rada yaşayan talih-siz insanların esir edilmesinden önce yaşanan olağanüstü pek çok olaydan bahsederler²³⁹.” “Değişimler” tarihi demek, felâketler tarihi demektir. Heinrich Martin, Roma İmparatorluğu’nu yakıp yıkan Barbar istilalarından başlayarak, tarihte yaşanmış büyük istilalar ve yıkılan imparatorluklarla ilgili hızlı bir tarih anlatısı sunar. 572 yılında Lombardiyalılar İtalya’ya saldırırlar; 912’de sıra Macarlar’dadır; 712’de Sarazenler İberyaya yarımadasına saldırırlar; 1180’de²⁴⁰ “Mağripliler” Kudüs’ü ele geçirir ve Kutsal Toprakların “peşine düşerler”; 1453 yılında Türkler Konstantinopol’u ele geçirirler ve ardından sıra Mısır ve Macaristan’a gelir. Her türden vahşet, tecavüz, dinsizlik, çoluk çocuk demeden öldürmeler, barbarlık, tiranlık, canavarlık ve tüyler ürpertici daha bir sürü olay bütün bunlara eşlik eder.

Avrupa’da olduğu gibi Afrika ve Asya’da yaşanan örnekler, tarihsel bir yıkımın hiçbir zaman kendisiyle sınırlı kalmadığını gösterir. Moriskolar’ın isyanından ve 1568’de Granada’da yaşanan son savaştan önce, duru ve sakin bir gökyüzünde “Alpujarra’dan Batı’ya kadar uzanan ve üzerinde [...] kayaların, ağaçların, dağların, silah kuşanmış askerlerle yas içindeki insanların belirlediği bir tür şerit” görmüştür insanlar ve “o dönemde canavarlara benzeyen bir sürü hayvan doğmuştur.” Kısa bir süre sonra Moriskolar ayaklanır ve Endülüs dağlarında binlerce ölü bırakırlar arkalarında. Fakat Granada’da olanlar Portekiz için de geçerlidir. Portekiz kralı Afonso Enriques’in (1109-1185) Santa Cruz de Coïmbre’deki manastıra konulan kılıç ve kalkanı bulundukları yerden düşerler iki kez. İlkinde kral III. Jean’ın ölüm haberi gelir; ikinci olay ise 1576 yılında kral Sebastien’in Afrika’ya geçme ve “Fas ile Fez kralhklarında” bulunan Moley Muhammed’in ordularına saldırma yönündeki uğursuz kararı aldığı ana rastlar. İki yıl sonra, Portekiz kralı

²³⁹ A.g.e., s. 132-133.

²⁴⁰ Aslında 1087 yılında.

Kasr el-Kebir savaşında ortadan kaybolur; “krallığındaki en nitelikli adamlarla birlikte Afrika’da ölür²⁴¹.” İki yıl sonra, yerini alacak herhangi bir vâris bulunmadığından, kralın tahtı kuzeni II. Philippe’in eline geçer. Coïmbre’de yaşanan olay insanları uyandırmaya yetmediği zaman, 1577 yılının Kasım ayında Terazi Burcunda beliren büyük bir kuyrukluyıldız Sebastien’in yaklaşan sonunu ve Portekiz Krallığı’nı bekleyen uğursuz kaderi teyit eder. Portekiz’den Afrika’ya ve Afrika’dan İspanya’ya kadar, kehânetler kıtaları birleştirir ve dünya tarihini dokur ilmek ilmek.

Meksiko’daki astrologumuz yaklaşık olarak aynı dönemde fakat dünyanın diğer ucunda yaşanan olayları aktarmakta tereddüt etmez ve Japonya ile ilgilenmesi kesinlikle tesadüf değildir. Cizvit François Xavier Japonya’ya ayak bastığından beri, Japonya toprakları çok sayıda misyoneri ve İberyalı tüccarı kendine çeker. İspanyollar’ın Filipinler’e yerleşmesi Asya’yı Meksika’ya yaklaştırmış ve kraliyet görevlileri, tüccarlar ve kişiler için yeni bir hedef haline getirmiştir –ki bu kişiler Japonya’yı, olağanüstü güzellikteki Çin topraklarına götüren ilahî bir sıçrama tahtası olarak görürler. Heinrich Martin, büyük bir Japon senyörü olan Nobunaga Oda’nın 1582 yılındaki ölümüyle ilgili bir örnek verir²⁴². Bu *daimio* ülkenin önemli bir bölümünü ele geçirmiştir; ateşli silahların verdiği üstünlük ona Nagashino savaşında zafer getirir (1575). Yedi yıl sonra bir isyanı bastırmak üzere yola çıktığında, Kyoto’da bulunan bir tapınak olan Honnô-ji’de mola verir; o sırada kendi komutasındaki bir teğmen tarafından beklenmedik bir saldırıya uğrar. Nobunaga daha sonra muhtemelen intihar etmiştir –tabi eğer saldırı sırasında ölmediyse. Nobunaga’nın ölümü generallerinden biri olan Hideyoshi’ye iktidarın kapılarını açar ve Japonya’nın birliğinin sağlanması sürecini hızlandırır.

²⁴¹ A.g.e., s. 134-135.

²⁴² A.g.e., s. 135.

Nobunaga'nın ölümünü haber veren bir dizi olay yaşanmıştır: Kızıllaşan bir gökyüzü, gece vakti görülen büyük bir aydınlık, eşi benzeri olmayan bir kuyruklu yıldız ve devasa bir ateş topu. Başvurduğu Avrupalı kaynaklarda olduğu gibi Japonya'daki siyasal sistemi anlamakta güçlük çeken Heinrich Martin'e göre, "imparator", doğduğu günü kutlamak amacıyla insanların kendisine tapınacağı görkemli bir tapınak yapılmasını istemiştir. Putperestlikle yoğrulmuş böylesine ölçüsüz bir kibir, putperest topraklarda bile olsa cezasız kalamazdı. Çekilen ceza da gizli kalamazdı. Dünyanın herhangi bir bölümünde olduğu gibi, kehânet niteliğindeki olaylar, Tanrı'nın bu dinsiz hükümdara reva gördüğü cezanın yaklaşmakta olduğunu haber vermiştir. Japonya'da gökyüzü altında yaşananlar uzun süre unutulmaz, zira aradan geçen yüzyıllar bile bu acınası hikâyeyi temize çıkaramaz: Günümüzde bir manga ve video oyunu karakterine dönüşen Nobunaga Oda, Heinrich Martin'i ve Avrupalı gözlemcileri fazlasıyla etkileyen, korkunç güçlere sahip kötü yürekli bir şahsiyet olarak kalır.

Kısa bir zaman sonra, Japonya kendi tarihindeki –Avrupalı bir Hristiyan'ın gözündeki Asya veya Amerika'daki– "uluslararası" nitelikte ilk olaya sahne olur: 1597 yılında Nagazaki'deki Fransiskanlar'ın öldürülmesi. Yine gökyüzünde beliren işaretlerin önceden haber verdiği bir dram:

Bir önceki yıl olan 1596 yılının Temmuz ayında, *San Felipe* adlı bir kalyon [Filipinler'e gitmek üzere] Capul'den yola çıktığı sırada, kalyonda bulunan yolcular büyük bir kuyruklu yıldız görürler; daha sonra, 18 Eylül tarihinde, korkunç bir balina geminin karşısına çıkar. Kalyondakiler bu olayları kendilerini tehdit eden bir kehânet olarak görürler; zira denizde yaşadıkları korkunç bir fırtınadan sonra, gemilerine ve paralarına el konulacağı Japonya'ya ulaşırlar ve hayatlarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalırlar; barbarların elinde sayısız talihsizliklerin kurbanı olurlar.

Fransiskanerler yolcudur artık; Nagazaki’de tutuklandıktan sonra, çarmıha gerilir ve türlü işkenceler çekerek ölürlür. Benzer nitelikte kötü olayların İspanya için de geçerli olduğunu, onun da felâketlerden ve ilahî cezalardan bağışık olmadığını göstermek amacıyla, son örneğimizi İberya yarımadasından, görece daha yakın tarihli bir olayla verelim. 1601 yılında Ebro vadisinde, yalnızca felâketleri duyurmak amacıyla çalınan bir Aragona çanı, bütün ülkede salgın hastalıklar baş göstermeden kısa süre önce bütün gücüyle çınlamaya başlar.

AZTEKLER HAKLIYDI

Uzaklara gitmeye gerek yoktur. Martin’in Meksika’ya ve yakından bildiği Montezuma imparatorluğunun yıkılmasından önce yaşanan olaylara bakması yeterlidir. İki başlı canavarlar, göksel fenomenler, açıklanamayan olaylar, endişe verici kaybolmalar ve aniden görünmeler, bütün bunlar Meksiko’nun efendisinin son yıllarına damgasını vurur; sarayındaki biliciler tatmin edici yorumlar yapmaktan uzaktır. Yaşanan son olay bir o kadar endişe vericidir. Devasa bir kartal tarlasında çalışan bir köylüyü alıp götürür ve bir mağaranın derinliklerine bırakır. Gizemli bir ses yerde yatan kişiyi tanıyıp tanımadığını sorar. Köylü Montezuma’yı üzerinde bulunan kraliyet nişanlarından tanır. Gizemli ses hükümdarın işlediği suçların ve akılsızlığının cezasını yakında çekeceğini söyler ve ardından köylüye Montezuma’nın kalçasında bir yanık izi bırakmasını emreder. Köylü önce homurdanır, fakat sonunda sese itaat eder. Daha sonra, köylüden gidip Montezuma’yı sarayında bulması ve gördüklerini anlatması istenir. Kartal köylüyü götürüp aldığı yere bırakır tekrar; son olarak köylü hükümdarın yanına varır; kalçasında bir yanık izi olduğunu fark eden hükümdar “üzüntü ve kaygı içinde kalakalır”²⁴³.

Martin’in çalışmalarında, Cizvit José Acosta’nın *Amerika’nın Doğal ve Beşeri Tarihi*’ne ait izlerden fazlasını bulu-

²⁴³ A.g.e., s. 139.

ruz²⁴⁴. Aslında Heinrich Martin'in yaptığı tek şey, yerlilerin ve İspanyolların Meksika'sında dilden dile anlatılan bu türden olayları yeniden ele almaktır. Eğer Martin bunlarla ilgileniyorsa, bunun nedeni bu olayların Meksika'nın yenilgisinin kaçınılmaz olduğunu göstermesinden ziyade, yerlilere ait kehânetlerin yalınız niteliğini ve dolayısıyla astrolojinin evrensel değerini teyit etmesidir. Martin Meksika'yla ilgili anlatısına, Şarlken'le ilgili bir hikâyeden alınan bir bölüm ekler²⁴⁵. Söz konusu bölümde 1517 yılında Bergamo bölgesinde yani Yeni Dünyadan binlerce kilometre uzakta meydana gelen sıra dışı olaylar anlatılır. Avrupa Meksika'nın varlığından henüz haberdar değilken, Bergamo yöresi tartışmasız bir şekilde trajik olayları haber veren geniş kapsamlı fantastik gece savaşlarına sahne olur. Kısa sürede Avrupa'nın büyük bölümünde duyulur hale gelen bu olay, eskatolojik²⁴⁶ öngörülerle Türkler'den duyulan korkuyu bir araya getiren sayısız yoruma neden olur²⁴⁷. Heinrich Martin'in esinlendiği tarihinin aklındaki şey Meksika değildi kuşkusuz; ayrıca Avrupa tarihi ne tür bir yorum yapılabileceği konusunda kararsız kalmasına neden olmuştur. Büyük yankı uyandıran bu olaylar karşısında, Meksikolu astrolog okurlarına gerçeği anlatmakta tereddüt etmez: Bergamo'daki olaylar Meksika'nın fetihini haber veriyor olabilirdi pekâlâ. "Bu olayların arkasında

---

²⁴⁴ Acosta (1979), s. 235.

²⁴⁵ Prudencio de Sandoval, *Historia de la vida y hechos del emperador Carlos V máximo, fortísimo, Rey Católico de España y de las Indias, Islas y Tierra firme del mar Océano*, Carlos Seco Serrano (ed.), Madrid, Atlas, 1955-1956, c. 3 (BAE, 80, 81, 82). Tui ve Pampelune piskoposu olan Sandoval (1553-1620) eserini henüz yayımlamıştır (1604-1606). Heinrich Martin II. kitaptan alıntılar yapar (s. 136-137).

²⁴⁶ *Eskatoloji*: Dünyanın sonunu ve insanlığın nihai kaderini belirleyecek önemli olaylara dair söylem ve öngörülerde bulunan düşünce sistemi. Kısaca "Dünyanın Sonu Bilimi" denilebilir.

²⁴⁷ İtalya'daki durum konusunda, bkz. Ottavia Nicoli, *Profeti e popolo nell' Italia del Rinascimento*, Bari, Laterza, 2007, s. 89-121.

olan iblis günahlarımızdan dolayı bu tür kehânetler ortaya atıyordu ve bundan elde edeceği şeylerin beklentisiyle bizlere böyle şeyler gösteriyordu²⁴⁸.”

Aynı dönemde, balıkçılar Meksiko gölünde turna kuşuna benzeyen ama aslında öyle olmayan bir kuş yakalarlar: Balıkçılar hayvanı Montezuma’ya götürürler ve Montezuma bu tuhaf kuşun kafasının üzerinde bir ayna olduğunu fark eder. Söz konusu ayna gökyüzünü ve yıldızları gösterir; oysa ki yıldızlar Meksika göğünden çoktan kaybolmuştur. Daha sonra yerliler aynanın üzerinde “Doğu’dan gelen, savaşı ve birbirlerini öldüren savaşçılar” görürler. Bergamo yöresinde görülen şeyler Meksika’da yeniden görülmüş olabilir mi? Montezuma’nın kâhinleri bu esrarengiz olayı açıklayamazlar ve gizemli kuş bir anda ortadan kaybolur. Türk veya Meksikalı bilicilerin Heinrich Martin kadar öngörülü olmadıkları iddia edilir; öyle ki, astroloji alanında bile Hristiyan dünyası daima bir adım önde olmalıymış gibi bir hava estirilir.

İmparatorlukların yıkılışı ve kehânet niteliğindeki işaretler konusuna böylesine önem verilmesi, Heinrich Martin’in, tarihsel görüşü açısından, Yeni Dünya’nın keşfine değinmeden önce (1492), tarihsel kronolojiyi bir kenara bırakarak Meksika’daki imparatorluğun yıkılışı (1521) konusuna neden öncelik verdiğini açıklamaktadır. Tarihsel sıralamayı bu şekilde değiştirmenin başlı başına bir anlamı vardır; Avrupalı gezginlerin ve tarihçilerin sahip olduğu Avrupa merkezcilikten ayrılan yerel bir bakış açısını ifade eder. “Hernan Cortés’in [bu ülkeye gelişinden]” bahsederken Heinrich Martin’in Meksikalılar’a özgü bakış açısını tercih etmesi tesadüf değildir²⁴⁹. Her iki tarih, Avrupa ve Meksika tarihi, sıra dışı olaylara ve gizemli işaretlere yönelik yorumlar bu ikisini bir araya getirene dek, birbirinden bağımsız fakat paralel bir takım olaylar dizisinden oluşmuştur. Heinrich Martin bu iki dünya arasında varolan bağı ortaya çı-

²⁴⁸ HM, s. 138.

²⁴⁹ A.g.e., s. 139.

kararak, kıtaları aşan bir nedenselliği açığa çıkarır ve iki ayrı tarihi İspanyol fethinin yarattığı etkiler üzerinden bir araya getirir. İspanyol istilasını haber veren olaylar Meksika'nın tropikal göğünde yazılıdır; benzer şekilde, Avrupa Meksika'daki imparatorluğun geleceğine işaret eden kehânet niteliğindeki olayları dillendirir. Astrolojik verilerin bir araya getirilmesi Meksika'nın İspanya'ya bağlanması sürecini hızlandırır ve dolayısıyla meşrulaştırır.

GLOBAL TARİH VE DÜNYANIN SONU

Heinrich Martin tarihle ve tarihçilerle ilgilenmekten çok zevk alsa da –“güvenilir yazarlara ait tarihî çalışmalara ve tarihsel hikâyelere” sıklıkla başvurur–, her şeyden önce, dünyada yaşanan olayları anlamaya çalışan ve yıldızların yardımıyla her şeyi çözebileceğine inanan bir astrologtur. Dolayısıyla, kendi uyguladığı sistemin önemini göstermek için dünya tarihini bilmeye ihtiyacı vardır: Tarihsel dönemlerin, toplumların, olayların ve durumların sergilediği çeşitlilik de onun yaptığı yorumları destekler. Fakat bu yorumlar Martin'i evrensel tarih alanına taşır yeniden; öyle ki, eski astrolojik yöntemlerin –ki Engizisyonun dikkatini çekmemek ve özgürlüğü zora sokmamak için ustalıklı kullanılması gerekir– dünyayı bilimsel bir sağlamlıkla ve matematiksel bir kesinlikle düşünmeye olanak verdiğine inanılır.

Astroloji Martin'in farklı toplumlara yönelik ilgisini de açıklar. Meksika yerlilerine ait tarihsel anlatıları veya dönemsel çalışmaları XV. ve XVI. yüzyıla ait Avrupalı kaynaklara eklemleme konusunda önsezi ve yetenek sahibidir. İspanyollar'ın gelişinden öncesine ait olan bu kaynaklar, yerlilere ait tarihin Avrupa ve Asya tarihiyle aynı yöntem üzerinden açıklandığını gösterir; zira her ikisinde de kehânet niteliğindeki bir takım işaretler korkunç olayları önceden haber verir. Böyle bir örtüşme, Meksikalılar'a ait kaynakların fantastik veya masalsı olarak değerlendirilemeyeceğini gösterir. Dolayısıyla, eski dünyadakine benzer diğer tarihsel anlatılar kesinlikle kabul edilebilir niteliktedir. Bunlar İncil'den, Antikite'den, Türkler'den veya Röne-

sans Avrupa'sından gelen kaynaklarla aynı paralelde ele alınmalıdır.

*Tarih Dizelges'i*nde evrensel bir tarih çalışmasının izleriyle karşılaşmamız, paradoksal bir biçimde, astronomi ve astroloji-den oluşan bu karma yapı sayesinde. Astronomik ve astrolojik bir çerçeve, evrensel bir öneme sahip bir açıklamalar sistemi, dönem ve bölge farkı olmaksızın uygulanabilir nitelikte bir okuma biçimi ve dünya halklarına ait tarihleri birbirlerine ekleme yöntemi sağlar. Ayrıca bu konu Avrupa'nın tekelinde değildir, zira sözelimi Çinliler gibi başka toplumlar da "büyük astrologlara" sahiptirler²⁵⁰. Burada evrensel bir sistem söz konusudur, çünkü bu sistem insanların davranışlarına ve dolayısıyla dünya üzerindeki bütün toplumların geleceğine dair yorumlarda bulunma olanağı verir. Matematik, astronomi ve astroloji, dünyaya dair "bilimsel" bir okuma olma iddiasında olan böyle bir okuma girişiminde karşılıklı olarak birbirlerine yarar sağlarlar. Bugün Martin'in söylediklerini izleme konusunda güçlük çekebiliriz, onun küresellik algılamasındaki temel bir noktayı paylaşmamıza rağmen: Meteorolojik ve astronomik tahminlere güvenme. Günümüzde bütün insanlığı küresel ısımadan kaynaklanan bir felâket beklentisiyle karşı karşıya bırakan şey meteorolojik tahminler değil midir? Heinrich Martin Meksiko'daki okurlarına, astronomi biliminin dünyanın her yerinde –henüz bilinmeyen ve ulaşılmaz olarak kabul edilen topraklarda dahi– Ay ve Güneş tutulmalarının tahmin edilmesine olanak verdiğini anlatır. Meksiko'da kullanılmak üzere yazılan *Lunario* adlı çalışması evrensel bir kaynak olarak görülür: "[Bunun] kullanım yöntemi dünyanın başka yerlerinde kullanılmasına [olanak verir].²⁵¹" XVI. yüzyılda dünya bilinci böyle bir bilimsel ve meteorolojik safhadan geçmiştir.

²⁵⁰ Bernardino de Escalante, *Discurso de la Navegación que los Portugueses hazen a los reinos y provincias de Oriente* Séville, 1577, s. 63.

²⁵¹ HM, s. 41, 104.

Bugün bakıldığında oldukça şaşırtıcı görünen başka noktalar vardır. Martin'e göre "küresel" tarih büyük siyasal ve dinsel dönüşümleri ayrıcalıklı hale getirir, zira bu dönüşümler Ahiret Gününün yaşanacağı zamanı, "evrensel Ahiretin benzersiz dönüşümünü"²⁵² haber verirler. Bütün astrologlar dünyanın sonu üzerine kafa yormayı sever. Bu eğilim kimi zaman oldukça özgün düşünceler ortaya koyar. Heinrich Martin, Hıristiyan İspanya'nın "yıkılışı" konusunu gündeme getirmekte ısrar eder; bu da İspanyol okurlarının sırtından soğuk terler boşanmasına neden olur. Beklenen felâket İberya Yarımadasının önemli bir bölümünün Müslümanlaştırılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu olay kral Rodrigo'nun acımasız hükümrânlığı sırasında yaşanmıştır. Rodrigo, Toledo'da adına Herkül Evi denilen ve "asma kilitlerle sıkıca kapatılan" bir sarayı yeniden açmayı düşünür. Krallığın ileri gelenleri, Rodrigo'ya bu mekânın açılmasının İspanya krallığına büyük kötülükler getireceğini anlatır ve resmî bir şekilde ona bu isteğinden vazgeçmesini tavsiye ederler. Söz konusu mekânın gizli hazineler barındırdığına inanan Rodrigo kararında ısrar eder. Asma kilitler zorla açılır ve sarayın içinde bir Herkül heykeli ortaya çıkarılır; heykelin elinde şöyle bir yazı vardır: "Ben, güçlü Herkül; bütün İspanya'yı fetheden ve ona sahip olan Geryoneus'u öldüren benim; İspanya benim sayemde insanlarla doldu ve senin yüzünden insansız kalacak." Heykelin yanı başında, Arap şövalyeleri betimleyen ve etrafında Yunanca bir yazı bulunan figürlerle dolu bir tablo vardır: Bu tablo kısa süre sonra gerçekleşen bir olayı haber verir: İspanya'nın Mağripliler tarafından fethi ve yıkılışı²⁵³.

İberya Yarımadası kaderin yeni bir sillesinden korkmalı mıdır? Aragona çanının acı çınlayışını ciddiye almak gerekir mi? Heinrich Martin, açık bir şekilde Habsburg İspanyası'nın yıkılışından bahsetmiş midir?

---

²⁵² A.g.e., s. 132.

²⁵³ A.g.e., s. 134.

VII

MONARŞİNİN KALBİNDEKİ İSLÂM

İspanya, İslâm denen sapkınlığın sütannesi
[*nutrix mahometicae pravitatis*]

Arnaud de Villeneuve,
De mysterio cymbalorum, 1301

Heinrich Martin'in saplantıya varan astrolojik düşünceleri onun İslâm'a ve Osmanlı'ya karşı duyduğu derin ilgiyi açıklamak için yeterlidir muhtemelen. Başarısız bir biçimde Hristiyanlaştırılan Afrikalı köleler veya gizlice bölgeye yerleştirilen Moriskolar dışında, XVI. yüzyılda Amerika kıtasında gerçek anlamda bir Müslüman varlığından söz edilemez. Hattâ Amerika dünya üzerinde İslâm'ın etkisinden uzak kalan tek bölgedir. Türkler'in Orta Avrupa'ya doğru ilerlemelerine gelince, bu durumun, okyanus ötesinde güvende olan Yeni İspanya'daki elitleri korkutacak bir yanı yoktur. Bununla birlikte, söz konusu elitlerin İberya Yarımadasının kalbini oluşturduğu bir monarşiye bağlı olduklarını unutmamak gerekir; zira İberya Yarımadası, en azından Hristiyanlığı İslâm dünyasına bağlayan yakın ilişkiler nedeniyle –nefret, iğrenme²³⁴ veya hayranlık, yakınlık ve

---

²³⁴ Örneğin temizlik saplantısı, bulaşma korkusu. Bkz. Andrew Wheatcroft, *Infiéis. O Conflito entre a Cristandade e o Islã*, São Paulo, Imago, 2005, s. 132.

alışveriş- İslâmiyet'ten fazlasıyla haberdardır. Yüzyıllara dayanan bu ilişkiler henüz öylesine güçlüdür ki, Şarlken'in İspanya'sında gerçek bir suçluluk duygusuna neden olurlar; öyle ki, Şarlken'in ülkesinde, "yeryüzünün İsa'nın düşmanı olan Yahudiler'in ve Muhammed'in uğursuz dinini barındırmaya ve korumaya devam ettiğini"²⁵⁵ ve dolayısıyla Tanrı'dan gelen cezayı hak ettiğini hatırlatan kehânetler dolaşır dururlar.

AL-ANDALUS'UN HATIRASI

Yüzyıllar süren Müslüman varlığını ve hâkimiyetini hesaba katmadan, Müslüman kökenli toplulukların Hristiyanlaşmasını, marjinalleşmesini ve yaşadıkları topraklardan çıkarılmasını göz önünde bulundurmadan, İberya Yarımadasının tarihi üzerine düşünmek mümkün müdür? İspanya'daki son İslâm devleti ancak 1492 yılında yıkılmıştır ve böylelikle yedi yüz yıldan fazla süren bir siyasal ve askerî varlığa son noktayı koymuştur. Burada bir işgal değil, gerçek anlamda bir varlık söz konusudur. İstanbul'daki anonim yazar, acı bir özlem duygusuyla birlikte, vaktiyle benzersiz bir yükseliş yaşamış olan Endülüs konusu üzerinde ısrarla durur. Endülüs'teki sanatçılar ve denizciler Müslümanlar'ın hatırasında yaşamaya devam ederler. Boğaz kıyılarında yaşayan birinin, Eski Dünya'nın batısına demir atmış olan bir başka İslâmiyet'le bu denli yakınlık duyması bizleri şaşırtır: "Kurtuba'daki o eşsiz cami dillere destan olmuştur, çünkü olağanüstü güzellikte bin bir türlü eşyayla süslenmiş ve güzelleştirilmiştir; eşsiz bir güzelliğe sahiptir ve kesinlikle kursesuzdur"²⁵⁶.

Müslüman varlığı bütün alanlarda kendini göstermişse, bunun nedeni öncelikle insanî bir gerçeklik olmasıdır; Hristiyan topraklar da dâhil olmak üzere iki farklı dünyanın sürekli olarak karşı karşıya ve yan yana olduğu alanlarda kendini hissetti-

²⁵⁵ Ramón Alba, *Acerca de algunas particularidades de las comunidades de Castilla*, Madrid, Editorial Nacional, 1975, s. 199.

²⁵⁶ A, s. 152.

ren insanlığa ait bir gerçeklik. Fakat XIII. yüzyılda, Hristiyan krallıklar İberya Yarımadasında çoğunluk haline geldiklerinde Müslüman nüfusunu korumuşlardır. Kastilya kralı X. Alphonso'ya göre "Mağripliler kendi inançlarını yaşarken bizim inançlarımıza hakaret etmeksizin, Yahudiler'le aynı koşullarda Hristiyanlar arasında yaşamalıdır²⁵⁷." Hristiyan egemenliği altında yaşayan Müslümanlar'ın ortak bir adı vardır: Onlara *mudejares* yani "geride bırakılanlar" denir. Aslında, yenilgiye uğramış olan bu topluluklar her türden kısıtlamalara ve çoğu zaman aşağılamalara maruz kalmışlardır; yaşam koşulları bölgelere ve krallıklara göre değişir fakat kendi camilerine ve okullarına sahip olmaya devam ederler. Ayrıca, XIV. ve XV. yüzyıllarda, *mudejara* özgü yaşam biçimi bütün Kastilya toplumunu derinden etkiler: Yaşam alanları, ev eşyaları, kıyafetler, yemekler ve ahşkanlıklar²⁵⁸.

Söz konusu İslâm varlığı, Lizbon'un 1147 yılında Hristiyanların eline geçmesine rağmen, XV. yüzyılda şehirde iki ya da üç caminin bulunmaya devam etmesini açıklar; bu durum, bir *mourisca* topluluğunun Portekiz'de yaşamaya devam ettiğini gösterir. Kral Manuel'in Mağripliler'in kendi krallığından sürülme emrini vermesi ancak 1496 yılında, uzak akrabaları olan Hristiyan kralların baskısıyla olmuştur. Ülkede kalmayı tercih edenler ancak Hristiyanlığı benimseme ve birer *Muladi*

²⁵⁷ Wheatcroft (2005), s. 127.

²⁵⁸ Leopoldo Torres Balbas, *Algunos aspectos del mudenarismo urbano medieval*, Madrid, Real Academia de la Historia, 1954; Carmen Bernis, "Modas moriscas en la sociedad cristiana española del siglo xv y principios del XVI," *Boletín de la Real Academia de la Historia* CXLIV, 2, 1959, s. 199-228; Cynthia Robinson, "Mudejar Revisited. A Prolegomena to the Reconstruction of Perception, Devotion and Experience at the Mudénar Convent of Clarisas, Tordesillas, Spain (fourteenth century A.D.)," *Res*, 43, güz 2003, s. 51-77 ; Jerrilynn D. Dodds, Thomas F. Glick et Vivian B. Man (ed.), *Convivencia: Jews, Muslims and Christians in Medieval Spain*, New York. G Braziller, 1992.

ya da Morisko olmak koşuluyla kalabilirler²⁵⁹. Bununla birlikte, altı yıl sonra bu kez Kardinal Cisneros Müslümanlar'ı Kastilya'dan kovarken, bunların birçoğu daha ılımlı koşullarda yaşamak umuduyla Portekiz'e sığınır.

İberya krallıkları o dönemde dikkate değer oranda Müslüman kökenli nüfuslar içeren tek Hristiyan topraklardır: 1530 yılında, Granada Krallığı'nda yaşayanların yarısı ve Valencia'da yaşayanların üçte biri Müslüman kökenlidir. Bu topluluklar çoğu zaman Türkler'den ve Berberiler'den her an yardım almaya hazır olan beşinci bir sömürge olarak görülen azınlıkları oluştururlar. Bunlar İslâm dinine sanıldığından daha çok bağ kalmışlardır. Giyinme ve yeme-içme biçimleri, danslar, törenler, ritüeller ve edebiyat –*escritas aljamiabas* ve *orações*–, bütün bunlar, Kastilya ve Portekiz yasalarının sürekli olarak önüne geçmeye çalıştıkları oldukça zorlu bir dirence tanıklık ederler²⁶⁰. Zorla Hristiyanlaştırılan İspanya ve Portekiz'deki Moriskolar yaklaşık yüz yıl boyunca Hispano-Müslüman geleneğin önemli bir bölümünü canlı tutmuşlardır. Gözlemciler bu konuda haklıdır; “Moriskolar tıpkı ilk günkü kadar Mağripliler²⁶¹.” L. P. Harvey gibi önemli bir uzman İslâm'ın böylesine kök salmış olmasını vurgulamak amacıyla Moriskolar yerine Müslümanlar'dan söz etmekte herhangi bir sakınca görmez. Moriskolar'ın İberya Yarımadası'ndan kesin olarak sürülmeleri ancak XVII. yüzyılın başlarında yani *Tarih Dizelgesin*'in yayınlanmasından birkaç yıl sonra gerçekleşmiştir²⁶². Reform Karşısı İs-

²⁵⁹ Pinharanda Gomes, *A história da filosofia portuguesa*, t. III, *A filosofia arabigo-portuguesa*, Lisbonne, Guimarães, 1991, s. 271.

²⁶⁰ *Mouriscas* gibi şenlikler varlığını sürdürür; Hristiyanlaştırılmış, folklorize edilmiş bir miras olarak.

²⁶¹ Antonio Garrido Aranda, *Moriscos e Indios*, Mexico, UNAM, 1980, s. 36.

²⁶² Gomes (1991, s. 273) 1603 ve 1618 yıllarında Portekiz'de Moriskolar için yapılan iki sayımdan söz eder. Damião da Fonseca, İspanya'nın Roma elçisi Francisco de Castro'ya ithaf edilen *Justa expulsión*

panya Ortaçağ'a özgü bir bir-aradalık ile kesin bir ayrılık arasında ikiye bölünmüştür.

XVI. yüzyılda, Hispano-Müslüman varlığı kent ortamında, kırsal alanda, birbirine karışan kültürler, zanaatlar, mimarlık ve süsleme sanatları düzeyinde kendisini her zaman hissettirmiştir. Birçok cami kiliseye dönüştürülmüş, birçok saray ve kale Hristiyanlar tarafından yeniden düzenlenmiştir. İşlevler değişse de dekorlar kalıcıdır. *Mudejar* sanatının zenginliği İberyalı ve Müslüman gelenekler arasındaki karşılaşmaların özgün yapısını ve Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlar'a ait sınırlar arasındaki geçişliliği ortaya koyar. Bütün sanatsal etkileşimlerde olduğu gibi, söz konusu karşılaşmalar bilinçli bir düzeyde gerçekleşirler; teknik bileşimlerle semboller düzeyinde aktarımları birleştirirler; fakat bunlar karşıt yapılar arasındaki güç ilişkilerine bağımlı kalırlar. Bununla beraber, yüzyıllar içerisinde karşılıklı olarak birbirlerini etkileyen şeyler yalnızca gerçekleşme biçimleri değildir; aynı zamanda düşünceler ve inançlar için de aynı şey geçerlidir. Hemen her yerde, Morisko toplulukları, Kuran'a bağlı kalmakla birlikte, yeni yaşama ve hayatta kalma biçimleri keşfetmişlerdir; bu yeni biçimler söz konusu toplulukları denizaşırı Müslüman dünya ile Hristiyan dünyası arasına yerleştirmiş ve Katolik ortodoksluk ile safsızlığın savunucularının aleyhine olmak üzere yakınlaşma ve bütünleşme olanaklarını artırmıştır.

Fakat Müslümanlar'ın bıraktığı miras her zaman bu denli somut değildir; aynı zamanda felsefi ve bilimsel niteliktedir. Astronomi, haritacılık, doğa bilimleri, tıp, botanik; İberyalıların ve özellikle Portekizlilerin Arap bilimini herhangi bir sınırlama olmaksızın kendi bilimlerine dâhil ettikleri birçok alan söz konusudur. Araplar'dan balestril gibi ölçüm aletleri alınır (*balestilha*, yükseklik anlamındaki *balisti* den gelir), parmaklar hesap birimi olarak kullanılmaya başlanır, Arapça haritalara ve

kılavuzlara başvurulur. Vasco de Gama bir Arap olan Ahmed bin Macid'i yanına almıştır. Denizcilikle ilgili bilgiler Sırların Sırrı ya da Arılıkların Arılığı adlı eserden esinlenilir; bu eser yanlış bir biçimde Aristoteles'e mâl edilmiştir, fakat aslında *Sir al-asrâr*²⁶³ başlıklı Arapça bir metnin Latince tercümesidir –ki *Sir al-asrâr* da Sanskrit edebiyatından doğmuş bir metindir. Mesue kusursuz bir eczacıdır ve çalışmaları XVI yüzyılda Latince'ye çevrilmiştir: *Textus Mesue* (1505), *De re medica* (1531). Eczacıların ya da *boticarios*un kullandığı ağırlık birimleri Arap kökenlidir: Portekiz'de *arrate*/XVIII. yüzyıla kadar ağırlık birimi olarak kullanılmaya devam etmiştir²⁶⁴. XVI. yüzyılda Portekiz'in en önemli hekimlerinden biri olan Garcia de Orta "Arap hekimlerin"²⁶⁵ bilgilerine başvurmadan vazgeçmez ve her fırsatta bu hekimlerden övgüyle bahseder. Üniversitelerin tıp bölümleri Farşlı El-Razi ve İbn-i Sina'yı takip eder; Arap-Latince versiyonu üzerinden Hipokrat'ı okur –*Ad Almanzorren*²⁶⁶. Batılı bilginlerin Araplar'a olan bu borcu ve aralarındaki yakınlık uzun süre boyunca neredeyse yok sayılmıştır. Bunları oldukları gibi kabul etmek bizleri tuhaf bir paradoksla karşı karşıya bırakır. Böylesine geniş kapsamlı bir alışveriş, İberya biliminin Kopernik tarafından astronomide kaydedilen büyük gelişmelerden, Paracelsus'un kimya biliminden veya Vesalius'un *Nova Anatomia*'sından (1543) uzak kalmasında rol oynamış olması muhtemeldir. Öyle ki, XVI. yüzyıldan itibaren, Müslümanlar tarafından yeniden ele alınan Antik döneme ait katkılar, Galen ve İbn-i Sina'dan hiçbir zaman vazgeçemeyen İberyalı bilginler için âdeta entelektüel bir prangaya dönüşmüş gibidir.

---

²⁶³ Gomes (1991), s. 190.

²⁶⁴ Bazı sözcüklerin izlediği yol bir kültürden diğerine geçişi açığa çıkarır; Latince *sublimatum* sözcüğü, Arapça'daki *sulaimanî*'ye kaynaklık eder ve bu da Portekizce'deki *solimão*yu verir.

²⁶⁵ Gomes (1991), s. 293.

²⁶⁶ A.g.e., s. 294.

Burada bahsettiğimiz Müslüman mirası hiç beklemediğimiz yerde dahi gizil olarak kendini gösterir: Tarih yazımında²⁶⁷, felsefi düşüncede ve Hristiyan mistisizminde. XVI. yüzyıldaki Hispanik Aristotelesçilik, Avrupa'daki diğer bütün örnekleri gibi, XII. yüzyılda yaşayan Yahudi düşünür İbn Meymün üzerinden, İbn Rüşd ve İbn-i Sina'nın sunduğu katkılarla oluşmuştur²⁶⁸. XVI. yüzyıl İspanyası'ndaki mistisizm Yahudi Kaba-la'sının ve aynı zamanda İslâm *gnosîsinin* katkıları olmaksızın anlaşılmaz²⁶⁹. Kuşkusuz Gazali gibi Müslüman mistikler Jean de la Croix, Avilalı Teresa veya Frei Tomé de Jesus'ün ataları değildir, fakat XVI. yüzyılda tinselciliğin doğuşu ondan önce gelen Hispano-Müslüman deneyiminin yaşandığı yüzyıllara çok şey borçludur. Ne var ki fazla yakınlık zararlıdır. Müslüman karşıtı polemikler ve Mağrip karşıtlığı, şimdiye kadar sözünü ettiğimiz ilişkilerin önemli bir bölümünü gölgede bırakan bir reddiyeye neden olur: Bilgili Hristiyan kimseler Ali ibn el-Rical'in (Abenragel) ve Ebu-Mazhar'ın (Albumazar) astrolojisi bilgisini takdir etmekle birlikte, Arap diliyle pek ilgilenmezler²⁷⁰ ve [Araplar'da] özgün bir felsefi düşüncesinin varlığını açık bir biçimde reddederler; hattâ özgür düşüncenin bizzat Muhammed tarafından yasaklandığını iddia etmeye kadar giderler.

İspanya ve Portekiz'deki Moriskolar'ın entelektüel yaşantısının XVI. yüzyılda sona erdiği söylenemez. Arap dilinin kulla-

---

²⁶⁷ João de Barros *Décadas* adlı eserini yazarken Müslüman kaynaklardan esinlenir (A.g.e., s. 280).

²⁶⁸ Alain de Libera, *Penser au Moyen Âge*, Paris, Seuil, 1991, s. 98-142.

²⁶⁹ Gomes (1991), s. 286.

²⁷⁰ Arapça eserleri bir araya getiren Bragança Teotónio de Bragança başpiskoposu gibi bazı istisnalar mevcuttur. Clenardo gibi hümanistler sürekli olarak Arapça ve İbranice'nin öğretilmesini salık verseler de pek başarılı olmazlar. *Tarigh* adlı eserin Pedro Teixeira tarafından çevrilmesi (Anvers, 1610) bir istisna olarak kalır, ki o da Kastilya dilinde yapılmıştır: *Relaciones del origen, descendencia y succession de los reyes de Persia...* (A.g.e., s. 281).

nımını kısa sürede kaybetmekle birlikte, konuştukları İspanyol lehçesini (*romanço*) yazmak için kendi alfabelerini kullanmaya devam ederler ve böylelikle *aljamia* veya *escrita aljamiadanın* doğmasına neden olurlar²⁷¹. İspanya’da, Moriskolar’ın Kastilyalı, Granadalı ve Aragonalı kardeşleri, bütün bir XVI. yüzyıl boyunca kendinden söz ettiren eserleri birbirlerine iletir veya çoğaltırlar. Dinî yazılar, kitaplar, hukuk metinleri ve daha nadir olmakla birlikte eğlence amaçlı olarak yazılan metinler gizli saklı yaşanan kültürlerin canlılığını ortaya koyar; bütün bunlar, Cervantes’in *Don Quichotte* adlı eserinde de yankı bulur; şöyle ki, Cervantes bu başyapıtının yaratıcısının Mağripli yazar Sid Hamid Benengeli olduğunu ileri sürer²⁷².

CONQUISTA VE RECONQUISTA FETİH VE YENİDEN FETİH

İstanbulu anonim yazar şunları yazıyor: “Pek değerli binlerce Müslüman’ın, büyük Ulema bilginlerinin, dindar ve adaletli insanların aşâğılık kâfirlerin ellerinde can verdiğini düşünmenin bizler için ne denli acı ve üzüntü verici olduğunu söylesek azdır.” Granada krallığının 1492 yılında yıkılması geleneksel olarak *Reconquista* döneminin başlangıcını ifade eder; bu tarih aynı zamanda Kristof Kolomb’un ilk keşif gezisine denk geldiğinden, Amerika’nın *Conquista*’sının ilk adımı olarak kabul edilir. Kastilya âdeta Tanrı’nın hikmetiyle İberya Müslümanlığı’na karşı savaştan, dünya imparatorluğunun fethine adım atmıştır. Rastlantılar bu iki olayı bir araya getirmiş ve dönemin çağdaş isimleri iki olay arasında bir yakınlık kurmuştur kaçınılmaz olarak. Papa tarafından kutsanan *Reconquista* ve *Conquista*’nın birlikteliği ilkesi, Kastilyahlar’ın Müslümanlar’a karşı

²⁷¹ A.g.e., s. 282.

²⁷² L. P. Harvey, *Muslims in Spain, 1500 to 1614*, Chicago et Londres, Chicago University Press, 2005, s. 122-203.

yapılan ve yüzyılları bulan bir savaşla denizlerdeki yayılmacılığı nasıl bağdaştırdıkları konusunda oldukça açıklayıcıdır²⁷³.

Bu yöndeki yeni girişimleri de kutsallaştırmak gerekecektir. Amerika'nın keşfi Tanrı'nın Katolik krallara verdiği bir işarettir. Yeni Dünya'nın ilk ve en önemli sözcüsü, evrensel bir anlam vererek denizlerde gösterdiği kahramanlığı yücelten Kristof Kolomb'dur. Kolomb'un "keşfi" kutsal kitaplarda önceden haber verilmemiş miydi? Adalet Güneşi olan Yehova'yı yücelten şu mezmurda bunu görürüz (18,5): "*In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terrae verba eorum*"²⁷⁴

²⁷³ *Inter Caetera* bülteni (4 Mayıs 1493) *Reconquista* ve *Conquista* arasındaki zincirlemeyi açık bir şekilde ortaya koyar. Bkz. Paulo Suess, *A Conquista Espiritual da América Espanhola*, Petropolis, Vozes, 1992, s. 249. Granada'daki yenilgiden sonra, İslâm Batı Akdeniz kıyılarını elinde tutmaya devam eder. Bu durum, 1494 yılından itibaren Fernando de Zarfa'nın, Sudan'dan gelen altınları taşıyan kervanların son durağı olan Melilla'yı ele geçirme isteğini açıklar. Portekiz bu yöndeki kaygı ve heyecanı paylaştıran bir başka taraftır. Kardinal Cisneros kendi haçlı planları için Manuel'in desteğini istemiştir. Portekizliler Granada'yı ele geçirememiştir, fakat henüz 1415'te Ceuta'da zafer kazanmışlardır: Yeniden keşiften keşfe geçiş İspanya'da olduğu gibi Portekiz'de de oldukça erken yaşanmıştır. Afrika kıyılarındaki ilerlemeler, Asya'da yeni Müslüman muhataplar ortaya çıkmadan önce, sürekli olarak siyahî Müslüman toplulukların yarattığı engellerle karşılaşır. Kral Manuel kendisini *Senhor da Guiné e da Conquista, Navegação, Comércio de Etiópia, Arabia, Pérsia e Índia, Além-Mar em África* kralı ilân ederken, aslî konumu Portekiz kontrolündeki toprakların mülkiyetinden ziyade bir fetih programına tekabül eder. Portekizliler'in Azamor'da kazandıkları zafer –Azemmour, Beyaz Burun'da– halk tabakalarında büyük heyecan yaratır. Yazar Gil Vicente, *Exhortação da Guerra* adlı eserinde, Kartaca savaşlarının kahramanı olan ve Afrika'nın Müslümanlar'dan alınacağını Hristiyanlar'a müjdeleyen Annibal'i anlatır –Akhilleus ise Haçlı seferlerini finanse etmek için Kilise'den mallarını satmasını salık verir.

²⁷⁴ Kudüs İncili'ndeki 19. mezmur; Tomaz ve Alves (1991), s. 128, n. 148.

yani “Onların sesi bütün topraklarda yükselir ve sözleri dünyanın sınırlarına kadar ulaşır.” Yeni Ahit’in son kitabı Apokalipt’te benzer bir ifade karşımıza çıkar (21,1): “*Et vidi caelum novum et terram novam*”, “Sonra yeni bir gökyüzü gördüm, yeni topraklar [...]. Ve Kutsal Şehri gördüm, Yeni Kudüs’ü²⁷⁵.” Cenovalı kâşif, “Aziz John’un betimlediği yeni gökyüzünü ve yeni toprakları” (Apokalipt, 19) haber vermek için Tanrı tarafından görevlendirilen bir haberci olduğuna ve Katolik kralların, İncil’i bütün dünyaya yaymak için Tanrı tarafından seçilen birer hizmetkâr olduklarına inanır. İslâmiyet’in bütün bunlarla ne gibi bir alâkası olabilir? “Siz majestelerine bildiririm ki, benim kazandığım her şey Kudüs’ün fethi için harcanacaktır.” Kolomb son derece sabit bir fikre sahiptir: İspanyol hükümdarlar Yeni Dünya’dan gelecek altınlar sayesinde Joachim de Flore’nin kehânetini gerçekleştirecek, Kutsal Topraklar’ın fethine çıkacak, Kudüs’ü ve Sion dağını yeniden kuracaklardır²⁷⁶. O halde, yeryüzündeki insanların Hristiyan olma zamanı yaklaşmıştır²⁷⁷. Dolayısıyla, Haçlı Savaşlarının devam ettirilmesi Yeni Dünya’nın keşfini ve sömürülmesini meşrulaştıracaktır. Amerika ile İslâm dünyasının kaderi 1492 yılından itibaren birleşmiştir –ki o dönemde batıdaki adalar henüz dünyanın dördüncü parçası haline gelmemiştir.

Conquista’nın varlığı *Reconquista*’ya son nokta koymak anlamına gelmez. Kristof Kolomb dördüncü keşif yolculuğunun

²⁷⁵ Is, 65, 17, ve 66, 22.

²⁷⁶ Milhou (2007), s. 385, 392; Phelan (1970), s. 37; Milhou (1983); Abbas Hamdani, “Colombus and the Recovery of Jerusalem,” *Journal of the American Oriental Society*, 99/1, 1979, s. 39-48.

²⁷⁷ Kudüs’ü yeniden kuracak olan kişinin İspanya’dan geleceği düşüncesini Joachim de Flore ve onun yorumcularından almıştır (Phelan (1970, s. 39). Kolomb, Joachim de Flore ile ilgili alıntıları Pedro de Aliaco’nun eserinden alır, *De Concordia Astronoinice Veritatis cum Theologia et cum Hystoria Narratione*. Bkz. Juan Gil, *Mitos y Utopias del Descubrimiento. I. Colon y su Tiempo*, Madrid, Alianza Universidad, 1989, s. 195-217.

başlangıcında (1502-1504), Faslılar tarafından Tanger'den yaklaşık kırk kilometre uzaklıktaki Arzila'da kuşatılan Portekizliler'in yardımına koşmayı düşünür. Kral Ferdinand'ın Aragonası Akdeniz kartını oynamaya devam eder. Bütün Hristiyanlık için bir sınır noktası haline gelen İspanya'nın efendisi konumunda bulunan, Granada Savaşında kazanılan zaferle taçlanan ve 1504'ten beri Napoli kralı olan Katolik Ferdinand Batı Akdeniz'i egemenliği altına almakta kararlıdır. Fakat kralın danışmanı olan Kardinal Francisco Jiménez de Cisneros da Haçlı Savaşlarının yeniden başlamasını savunan ateşli taraftarlardan biridir. Cisneros Muhammed'in dininin ortadan kaldırılmasını öğütler ve kendini çoktan Kudüs'te Ferdinand'a ve damatları olan Portekizli Manuel ile İngiliz Henry'e Ökaristi dağıtırken hayal eder. Başka bir zaman olsaydı ve Kardinal amaçlarına ulaşmış olsaydı, böyle bir şey bütün dünyayı baştanbaşa dolaşırdı. Fakat elde edilen sonuçlar görece sönük kalır. Bununla birlikte İspanyollar 1505 yılında Mers el-Kebir'i, 1509 yılında Oran'ı, ardından 1510 yılında Bejaya ve Trablus'u ele geçirirler. Joachim'den esinlenen kehânetler Cisneros'un gönlünde Tanrı'nın İslâm'ı yok etmek için seçtiği *pastor angelicus* selâmlar²⁷⁸. 1511 yılının yazında, kral Ferdinand, Fransa'ya karşı verilen savaşın kendisini kısa yoldan hedefine ulaşmaya zorladığı bir dönemde, Tunus'u almak üzere yola çıkmaya hazırlanır²⁷⁹. Böyle bir ortamda, Kastilya sınırlarını aşır Reform arifesindeki başka Avrupa merkezlerine ulaşan son derece coş-

---

²⁷⁸ Alain Milhou, "La tentación joaquinista en los principios de la Compañía de Jesús. El caso de Francisco Borja y Andrés de Oviedo," *Florensia, Bollettino del Centro Internazionale di Studi Gioachimiti*, yıl VIII-IX, 1994/1995, s. 194.

²⁷⁹ Joseph Pérez, *Isabelle et Ferdinand, rois catholiques d'Espagne*, Paris, Fayard, 1988, s.

kun bir atmosfer hâkim olmaya başlar. Luther'in başkaldırısından birkaç yıl öncesindeyizdir²⁸⁰.

XVI. yüzyıl boyunca, İspanya'nın Akdeniz'deki İslâm varlığına karşı verdiği mücadelede, karşı karşıya gelmeler dünyanın başka bölgelerine yayıldıkça, birçok sıçramalar olacaktır. Yüzyılın ilk yarısında, genişleme halindeki bir imparatorluğun başında bulunan Muhteşem Süleyman, Şarlken'in dünya çapındaki rakibi olarak görülmüştür; öyle ki, Türk hükümdar, Avrupa'yla olan sorunlu ilişkilere rağmen Mağrip'i yenilgiye uğratmıştır. Böyle bir ortamda, Akdeniz'deki Hristiyanlar'a ait kıyılarda ve Avrupa'nın kalbinde ortaya çıkan tehditler –Macaristan, Viyana kuşatmasından üç yıl önce, 1526 yılında Türkler'in eline geçer– Rönesans Hristiyanlarına adeta işkence yaşatır. Her bir hümanist kendi açısından meseleye eğilir: İtalyan Paolo Giovio *Türkler Üzerine Değerlendirmeler* (1531), Valencialı Luís Vives *Türk Hâkimiyeti Altındaki Hristiyanlar'ın Yaşam Koşulları* (1526) ve *Avrupa'daki Çekişmeler ve Türkler'e Karşı Savaş Üzerine Diyalog*'uyla (1527) kendi düşüncelerini dile getirirler²⁸¹.

Kastilyalılar, Aragonalılar ve Portekizliler, kendi territoryal hedefleri konusunda karşı karşıya olmasalardı, İslâm'a karşı savaşta birleşebilirlerdi. Tunus'un elden gitmemesi Aragonalıların İtalyası'nın (Napoli ve Sicilya) güvenliğini sağlamak açısından vazgeçilmez olsa da, Kastilyalılar Oran, Cezayir veya Bejaya'da²⁸² bulunan ve buradaki kıyıları yağmalayan Mağriplileri yok etmekte daha fazla çıkar görmektedirler. Portekizliler ise uzun zamandan beri öncelikli olarak Atlantik'te yer alan

²⁸⁰ Marcel Bataillon, *Erasmus y España, Estudios sobre la historia espiritual del siglo XVI*, Mexico, FCE, 1982, s. 55-56.

²⁸¹ Paolo Giovio, *Commentarii delle cose de Turchi*, Venise, Figliuoli di Aldo, 1531; Luís Vives, *De conditione vitae christianorum sub Turca*, Bruges, 1526; *id.*, *De Europae dissidiis et bello turcico dialogus*, Bruges, 1527.

²⁸² Pérez (1988), s. 310-311.

Fas'la meşguldürler. XVI. yüzyıl büyük yankı uyandıran zaferler ve yenilgilerle doludur. Şarlken iki önemli saldırı gerçekleştirir; bunlardan ilki Tunus'a karşıdır ve bütün Hristiyanlar tarafından selâmlanan bir başarıyla sonuçlanır; ikincisi ise Ceza-yir'e karşıdır ve bir felâketle sonuçlanır. 1571 yılında, Japonya'ya kadar "medyatize" edilen İnebahtı zaferi, bir anlığına da olsa, Katolik Hristiyanlar'ın Türkler'i ezmek üzere birleşebileceği yanılsamasına neden olur, fakat sonrası gelmez. Buna karşılık, 1578 yılında Portekiz'in Fas üzerine yaptığı büyük sefer Lizbon açısından birbiri ardına felâketlerle sonuçlanır: Kasr el-Kebir'de orduların bozguna uğraması, Lusitanya aristokrasisinin yenilgisi, kral Sebastien'in kaybolması ve kısa bir süre sonra, 1580 yılında krallığın İspanya tahtına bağlanması.²⁸³

Denizaşırı keşifler ve fetihler birbiri ardına gelirken, iki taraf arasındaki çatışmalar devam eder; fakat Hristiyan Avrupa birçoklarının hayalini süslemeye devam eden son haçlı savaşını organize etmede bir türlü başarılı olamaz. Hristiyan dünyanın Katolikler ve Protestanlar olarak bölünmesi ve Katolikler'in de kendi aralarında ayrışmaları –Fransa kralı Türk kartını oynar ve Venedik tarafsızlığı seçer– bu durumu büyük ölçüde açıklamaktadır. Haçlı düşüncesi kaybolmuş değildir, fakat bu düşünce daha ziyade sürekli olarak yeniden tasarlanan Hristiyan birliğine yönelik ideal bir model olarak görüldüğünden, Avrupalıların bilincini besler ve dünyayı kavrama biçimlerine yön verir. Meksiko, Lizbon, Goa veya Napoli'den hareketle Avrupalı güçlerin Türkler'e karşı verdiği savaşım, dünyanın Hristiyanlaştırılması konusundaki en temel araç ve yöntemlerden biri olarak görülmeye devam eder. İşte bu nedenle, İslâm dünyasını düşünmek kaçınılmaz olarak dünyayı düşünmek demektir; Eski ve Yeni Dünyayı.

İslâmiyet olmasaydı, onu icat etmek gerekirdi diyebiliriz. İspanyollar'ın yaptıkları fetihleri meşrulaştırmaya hizmet etmesi

²⁸³ Lucette Valensi, *Fables de la mémoire. La bataille des trois rois*, Paris, Seuil, 1992.

bunun nedenlerinden biridir. Başlangıçtan itibaren, Kolomb ve Ferdinand'ın Kudüs'ü *Conquistanın* nihai hedefi olarak kendini gösterir, zira Kudüs Yahudi-Hıristiyan dünyasının kayıp merkezi olarak kalmaktadır. Gerçekten de, Kutsal Topraklar'ın ele geçirilmesi, Kudüs'ün fethedilmesi ve İslâmiyet'e karşı zafer kazanılması için gerekli olan zenginlikleri sağlamak dışında, yeni keşfedilen topraklardan başka ne beklenebilir ki? Amerikan altını, son haçlı savaşını finanse etmek için adeta gökten yağar ve tek başına bütün savaşları ve sömürüyü meşrulaştırır. Bu açıdan, Portekiz Hindistanı'ndan gelen baharatlar kadar önemlidir. Katolik krallar "bütün dünyanın efendileri" haline geleceklerdir²⁸⁴. XVI. yüzyılda, Yeni Dünya'ya yönelik istilanın doğru bir temele oturup oturmadığı tartışılabilir. Fakat Avrupah teologlar Mağripliler'le Türkler'e karşı savaşın haklı ve meşru olduğuna inanıyorlardı, zira bunlar haksız bir biçimde Hristiyan topraklarını işgal etmekteydiler. Bartolomé de Las Casas, *Apologética Historia Sumaria*'da bu görüşü dile getirir²⁸⁵.

O halde, Morisko karşıtı ve Müslüman karşıtı olunabileceği kadar ateşli bir Yerli taraftarı da olunabilir. Yüzyılın sonunda, İspanya'da her zamanki gibi etkili olan Morisko karşıthğı Yeni Dünya'ya kadar yayılmıştır. Hristiyanlığı yayına işinde Meksika'daki en önemli isimlerden biri olan Fransisken Jeronimo de Mendieta, anıt niteliğindeki tarihî yazılarında, Katalan dava arkadaşlarından Francesc Eiximenis'in bir kehânetinden yola çıkarak ve bunu Yeni Dünya'da yaşayan insanlara uyarlar: Eğer İspanya'yı yeni acılardan, "büyük değişimlerden, yıkımlardan,

²⁸⁴ Milhou (2007), s. 387.

²⁸⁵ Bartolomé de Las Casas, *Historia apologética sumaria*, Meksiko, UNAM, c. II, 1967, s. 650; ayrıca *Obras*, Madrid, BAE, c. 110, s. 111b, 1542'de yazılan ve 1552'de yayımlanan *Octavo remedio*; Alain Milhou, "De la destruction de l'Espagne à la destruction des Indes: Histoire sacrée et combats idéologiques," *Etudes sur l'impact culturel du Nouveau Monde*, Paris, L'Harmattan, 1981, c. 1, s. 30.

düşmanlıklardan” korumak istiyorsak, sadece Mağripliler’in kökünü kurutmak yetmez, aynı zamanda Yerlileri Hristiyanlaştırmak ve yıkımlarına engel olmak gerekir. “Bu rezil milletin [Mağripliler’in] sonunu getirmeliyiz; her türlü araç ve yöntemlere başvurularak Muhammed’in diniyle birlikte sonsuza dek sürülmeli, yıkılmalı ve yok edilmelidir²⁸⁶.” Bu durumda, iyi bir Yerli, yani Hristiyan olmuş bir Yerli gerçek bir Mağripli ve Morisko karşıtı haline gelir; buna karşın, çoğunlukta olan diğer Avrupalılar için Yerliler ve Müslümanlar aynı derecede rezildirler.

BATMAN, İSLÂM’A KARŞI

Portekizliler bu konuda geri kalmazlar. 1504 yılında, kral Manuel tarafından Papa’nın yanına gönderilen Duarte Galvão, Kiliş’inin Türkler’e karşı savaşmayı ve Kudüs’ün yeniden fethedilmesini salık vermesi konusunda ısrarda bulunur²⁸⁷. Kutsal dava kral Manuel’in aklından çıkmaz: “Büyük kral Manuel Kudüs’ü ve İsmail’in ülkesini yeniden fethedecek ve evrensel yasanın hükmetmesini sağlayacaktır²⁸⁸.” Nihayetinde dönemin Portekiz’i para ve hayal üretme, mesiyani^{*} umutlar yaratma ve baharat avına çıkma konusunda ustadır artık²⁸⁹.

Ortaçağ Avrupası’nda, özellikle de İberya Yarımadasında, dünyanın fethinin ve evrensel hâkimiyetin İslâm’ı yenmekten

²⁸⁶ “*Según que ello mismos lo pronuncian por sus escrituras y doctores*,” Milhou (1981), s. 40; Jerónimo de Mendieta, *Historia eclesiástica indiana*, Mexico, Porrúa, 1971, c. I, böl. 5, s. 29.

²⁸⁷ Gomes (1991), s. 3,15.

²⁸⁸ Diogo Velho da Chancelaria, G. De Resende, *Cancioneiro geral* içinde (Gomes (1991), s. 323); Tomaz ve Alves (1991), s. 91-92, 126.

^{*} *Mesiyani*: Mesihçilikle ilgili; İnsanlığı kurtaracak ve Tanrı’nın Yeryüzü Krallığını kuracak bir Mesih’in geleceğine dair beklentiler (çn.)

²⁸⁹ Milhou (1994-1995), s. 206. Başlangıçta İsa Derneği’nin amacı Kutsal Topraklardaki Müslümanları Hristiyanlaştırmaktır; fakat hareketin ilk temsilcilerinin gittiği yer Hindistan olmuştur.

geçtiğini düşünür birçok insan. Bu aslında eski bir düşüncedir. İberya’da XIII. yüzyılın sonlarına kadar uzanır; Valencialı hekim Arnaud de Villeneuve’ün İspanya’yı “İslâm denen sapkınlığın sütannesesi” [*nutrix mahometicae pravitatis*] olarak gördüğü günlere kadar uzanır. Bu dönemde İspanya iç çatışmaların kurbanı olmuştur; “sinekleri yutan” (Moriskolar’ı), Afrika’ya egemen olan, Yaratığın başını ezen ve evrensel monarşiyi elde eden bir “yarasa” kralın gelmesini beklemektedir. Arnaud yaşadığı ortamda dolaşan, sıklıkla yeniden gündeme gelen, farklı şekillerde ifade edilen ve zamanın koşullarına uyarlanmak üzere sürekli yenilenen Joachimist kehânetlere karşı duyarsız kalmaz²⁹⁰. İşte XIV. yüzyıl boyunca, Kutsal Topraklar’a hâkim olmaya yazgılı bir Aragona kralı imgesi bu bağlamda kendini benimsetir. Bir asırdan uzun bir süre sonra ve Granada’nın düşüşünden yaklaşık yirmi yıl önce, 1473 yılında, bu kez Katolik Ferdinand İslâmiyet’i yıkacak olan yarasayla özdeşleştirilir. 1509 yılında Oran’ın ele geçirilmesinden sonra, Hristiyanlığın lideri mertebesine yükselip *pastor angelicus* olarak yani Hristiyanlığı düzene sokup İslâmiyet’i bitirecek olan şu gizemli şahsiyet olarak selâmlanma sırası Kardinal Cisneros’tadır²⁹¹.

Bu türden söylentiler Katolik Ferdinand’ın hâkimiyetinin sona ermesinden sonra da devam eder. Müslüman karşıtı sesler için de durum aynıdır. 1515 yılında, Osma kökenli bir adam Salamanca’daki bir hastanede can çekilmektedir. Buna rağmen, Müslümanlar’dan yana öngördüğü bir takım olumsuzlukları dile getirme gücünü bulacaktır: 1517’de Doğu’dan yükselen bir tehdit, 1518’de Granada’daki Müslümanlar’ın başkaldırısı ve bir sonraki yıl, Türkler’in Roma’ya gelişi ve Papa’nın kaçıışı²⁹². Büyük devletlerdeki ayaklanmalar, İspanya’daki ka-

²⁹⁰ Milhou (2007), s. 320-321.

²⁹¹ J. Garcia Oro, *El cardenal Cisneros. Vida y empresas*, c. II, Madrid, 1993 (BAC, c. 528), s. 537-590.

²⁹² Ramón Alba, *Acerca de algunas particularidades de las comunidades de Castilla*, Madrid, Editora nacional, 1975, s. 173.

yıplar, kanlı savaşlar, Yeremya'nın kehânetlerinin gerçekleşmesi: Müstakbel Şarlken'in hükümdarlığının başlangıcı oldukça çalkantılı olacak gibidir. 1520 yılında *Comunidades*'in genç imparatora karşı ayaklanması, Osmâ kökenli gizemli kâhine kısmen haklılık kazandıracaktır.

Böyle Müslüman karşıtı bir ortamda, akla gelebilecek en çılğın söylentiler ortalıkta dolaşır. Bunların birçoğunda, Hıristiyanlar Kuzey Afrika ve İskenderiye üzerinden Kudüs'ün fethine girişmeden önce bütün Mağripliler'in İspanya'dan "temizleneceği" ve Akdeniz'in karşı kıyılarına sürüleceği hayâl edilir²⁹³. Bir Portekiz eyaleti olan Beira Alta'da, Trancosolu bir kunduracının ortaya attığı kehânetler Kilise çevresinde ve halk arasında yayılır. 1500'lü yıllara doğru doğan bu adamın adı Gonçalo Andres Bandarra'dır. Bandarra, "deniz yollarının ve oradaki zenginliklerin kralı" *Encoberto*'nun, İslâmiyet'e karşı savaşım onu yenecek olan şu gizemli son hükümdarın gelişini haber verir. "Herkes yüce koruyucunun geldiğine inanacaktır"²⁹⁴. Birçoklarının umutla beklediği şeyi Bandarra müjdelar: "Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı, *Mafoma* hükümlerinin sonu ve Mekke'deki evin yok edilişi"²⁹⁵.

*Gördüm bir büyük aslanın koştüğünü
Ve onun yolculuk ettiğini
Ve yolunun üzerinde giderken
Gördüm yaban domuzunu aldığını [...]*

²⁹³ "[*Los Moros*] *non sabrán de sí que se fazer ni que consejo tomar sino que desearán mucho estar en el rreyno de aliemde, y ajuntarse an para el agua pasar y tanta será la gente de los moros agarenos que en los nabios entrarán que los navios con ellos se fundirán, y más de la tercia parte dellos morirán a espada y la otra terçia parte uiran...*" (A.g.e., s. 191).

²⁹⁴ Bandarra, 1541 yılında Lizbon'da mahkûm edilmiştir.

²⁹⁵ "Carta ao padre André Fernandes," 29 Nisan 1659, António Vieira, *Cartas*, João Lúcio de Azevedo (ed.), c. I, Coimbra, Imprensa da Universidade, 1925, s. 484-486.

*Ay bir gün göklerden düşecek
Ve onda gördüğümüze göre
Onunla olan herkes gidecek.*

Metinlerdeki anlatım şifrelidir; fakat kimsenin şüphesi yoktur: Bandarra'nın sözünü ettiği "Yaban domuzu" ya da "Salem Kralı" Türkler'den başkası değildir²⁹⁶.

İmparator Şarlken figürü de başka yerlerde başka beklentilerin somutlaşmasına neden olur. Sıradan halktan eğitimli elit çevrelere, İspanya'dan Yeni Dünya'ya kadar, Cezayir'e karşı sefer hazırlıkları (1541), Son Günlerin İmparator'u olarak, Kutsal Toprakları fethedip evrensel monarşiyi kuracak kişi olarak selâmlanan hükümdarın şahsiyeti etrafında yaşanan mesianik bir coşku ve heyecan dalgasına neden olur²⁹⁷. Söz konusu sefer felâketle sonuçlandığından, umutlar başka bahara kalır ve başka odak noktaları aranmaya başlanır.

Bununla birlikte her yenilgi umut kırıcı olmaktan uzaktır. 1578 yılında, Portekizliler'in Fas topraklarında yollarını kaybetmeleri, büyük hayalleri yeniden ateşleyen bir etken halini alır. Kral Sebastien'in Kasr el-Kebir yenilgisi sonrasında ortadan kaybolması, Haçlı savaşı, mesianik umutlar ve İslâm'a karşı mücadele arasındaki bağı yeniden canlandırır. XX. yüzyılda bile Brezilya'da etkisini gösteren Sebastiyancılık böylelikle doğacaktır. Peki ne anlama geliyor Sebastiyancılık? Her şeyden önce, kayıp kralın geri dönüşünü haber veren kehânetleri ifade eder²⁹⁸. Sebastien, Portekiz'i Kastilya egemenliğinden kurtaracak ve dünyadaki beşinci imparatorluğu kuracaktır. Siyasal açıdan Sebastiyancılık, Afrika'da yaşanan hezimetin neden olduğu ve II. Philippe'e Portekiz tahtını ele geçirip Portekiz ve İspanya krallıklarını birleştirme fırsatı veren kargaşa ortamına

²⁹⁶ A.g.e., s. 484-485.

²⁹⁷ A. Milhou (1994-1995), s. 196.

²⁹⁸ Sebastien'in herhangi bir mirasçısının olmadığını ve II. Philippe'in Portekiz tahtını ele geçirerek iki imparatorluğu kendi şahsında birleştirdiğini biliyoruz.

karşı gelişen bir harekettir. Sebastiyancılık, her türden halk hareketini ve siyasal hedefleri kayıp kral teması etrafında bir araya getirir. Birçokları Bandarra'nın sözünü ettiği *Encoberto*'nun yakında geri dönmesi muhtemel olan kral Sebastien olduğuna inanır. Ölmüş olması bir yana, talihsiz hükümdar bütün dünyayı dolaşmakta ve yeniden krallığını elde edeceği günü bekleyerek Türkler'e karşı savaşmaktadır²⁹⁹. 1578 yılında Müslümanlar tarafından yenilgiye uğratılan kayıp kral intikamını almak için kısa zamanda ortaya çıkacaktır. Bu arada, kralın yaptığı söylenen hazırlıklar tarihsel anlatılarda yerini alır. Heinrich Martin'in verdiği kronolojide hayali Sebastiyenlerin yankı bulunduğunu görürüz: "Aynı yıl [1585], iki kral Portekiz'de ayaklanır; her ikisi de don Sebastían olduğunu iddia eden birer keşiştir; oysa birisi bir dokumacının, diğeryse bir taş ustasının oğludur. Beriki asılarak idam edilir, diğeryse kürek cezasına çarptırılır.³⁰⁰"

Müslümanlar açısından da durum oldukça kritik bir hal alır: Kasr el-Kebir savaşının ertesinde, Mağripliler tarafından Arapça harflerle yazılan ve "Aziz Petrus ve Aziz Pavlus Evinin yıkılışına dair kehânetlerle" dolu belgeler ortalıkta dolaşır³⁰¹. Buna karşın, Portekizli Moriskolar talihsiz Sebastien'in geri gelişine

---

²⁹⁹ Joao de Castro, *Discurso da Vida do Sempre Bem Vindo e Aparecido Don Sebastiao* (Paris, 1602) başlıklı söylevinden önce, *Da Quinta e Ultima Monarquia Futura con Muitas Outras Coisas Admiráveis dos Nossos Tempos* başlıklı metni kaleme almıştır (Paris, 1597). Bu metinlerde hayallerden veya havada kalan düşüncelerden başka bir şey yoktur. Joao de Castro, sahte bir Sebastiao olan Marco Tulio Catizone'nin iddialarını destekler; bu kişi Kalabriyah eski bir keşiştir ve Portekizli sürgünler arasında bir dönem yaşadığı Venedik'te görülmüştür.

³⁰⁰ HM, s. 268.

³⁰¹ Gomes (1991), s. 325.

bel bağlarlar ve gizlenen kralın kendilerini Kastilya kralından kurtaracak olan Mehdi olduğuna inanırlar³⁰².

YIKIM VE YENİDEN İNŞA

Bu yöndeki beklentiler ve umutlar öylesine canlı ve köklüdür ki, İspanya'daki Hristiyanlar açısından, İslâm dini egzotik bir fantazma veya geçmişte kalan bir anı olmaktan uzaktır. Denizlerde tutsak alınan veya kıyılarda baskına uğrayan birçokları Cezayir, Tunus, Fas ve hattâ İstanbul'da uzun yıllar kölelik yapma tehlikesiyle karşı karşıyadır. İnebahtı Savaşından sağ olarak kurtulan Miguel de Cervantes beş yıl boyunca bu “zorunlu turizmi” acı bir deneyim olarak yaşar; *Don Quichotte*'un önemli bölümlerinden birini ve *Cezayir Hamamı* gibi bazı komedya-ları yazmak üzere bu deneyimden esinlenir. Bu bağlamda, birçok İspanyol fiziksel ve psikolojik olarak kölelik koşullarını yaşarlar.

Daha önce belirttiğimiz gibi, İslâmiyet İberya Yarımadası üzerinde her zaman mevcut olmuştur. Zorla Hristiyanlaştırılan fakat Afrika'daki Mağripliler'le Türkler'den her an yardım istemelerinden şüphelenilen birçok Morisko topluluğu içerisinde kendine yer bulmuştur. 1568 yılında Granada'daki Moriskolar başkaldırı yolunu seçtiğinde, bir beşinci sömürge korkusu bütün zihinleri meşgul eder. Bu korku tamamen temelsiz de değildir; zira isyancılar Cezayir ve İstanbul'la³⁰³ temas kurarlar ve kıyılardan içeriye sızarak yardıma gelen Türkler'den destek dahi alırlar. Granada'daki Morisko isyanı 1571 yılında bastırılır, fakat Yarımada'daki Müslüman varlığı uzun süre tehdit edici olmaya devam eder ve olumsuz senaryolara neden olur. Bundan kurtulmak için, 1580'li yıllarda, kitlesel olarak denizde boğdurmalar veya Yeni Topraklar'da dondurucu soğukların

³⁰² Müslümanlar'daki Mesihçilik –Mehdicilik şeklindeki Batı Müslümanlığı– Yahudi ve Hristiyanlar'daki Mesihçiliğe yakındır, bkz. Gomes (1991), s. 324.

³⁰³ Harvey (2005), s. 230.

yaşandığı bölgelere sürgün etme gibi son derece korkunç çözümler dahi göz önünde bulundurulur. “Özellikle yetişkinler, genç erkekler ve kadınlar kısırlaştırılırsa, hepsi oralarda yok olur gider³⁰⁴.” Moriskolar “nihaî çözümden” kurtulsalar da ülke dışına sürülmekten kaçamazlar. 1609 yılında, III. Philippe döneminde, bütün Moriskolar İspanyol krallıklarından sürülürler. Birkaç yıl süren ve önemli tedbirler gerektiren bu operasyon, uzun yıllar süren birlikteliğe ve çatışmalara son verecektir; fakat Hristiyan kıyılarında Müslüman tehdidi varolmaya devam edecektir. Uzun bir süre boyunca denizleri bulandıran *Moros*’lar ve Türkler sonunda birer köle, Hristiyan köylerinde köylüler ve balıkçılar haline gelecektir. Tabi bu durum karşılıklı olacaktır.

Yerel gerçekliklerden ayrılmaz olan küresel boyut kalıyor geriye. Kuzey Afrika ve Orta Afrika’da, Mozambik’ten Kızıldeniz, Hindistan, Maluku ve Filipinler’e kadar hemen her yerde, İberyalılar ve Müslümanlar karşı karşıya bulunurlar. Dinî olduğu kadar siyasi ve ticari bir rakip olan İslâmiyet, uzun süreden beri bilinen ve korkulan evrensel düzeyde bir karşıtlık konumundadır. Eğer paradoksal olarak Monarşinin en büyük düşmanları diğer Hristiyanlar yani Fransa’daki Katolikler, Almanya, İngiltere ve Hollanda’daki heretikler olmasaydı, kısacası Türkler’den daha zararlı ve her türden yenilginin sorumlusu olan yeni rakipler olmasaydı, her şey çok daha kolay olurdu³⁰⁵.

Yakın veya uzak, fantazma veya gerçek olsun, kötülüğün vücut bulmuş hali ve “Tanrı’nın verdiği bir bela³⁰⁶” olan İslâmiyet oldukça karmaşık bir rol oynamaktadır. Yok edilmesi gereken bir hedef mi yoksa yok edici bir etken midir? Kötü Hristi-

³⁰⁴ A.g.e., s. 295-296.

³⁰⁵ İngiliz maceracı Sherley öncelikle Protestan hareketini yok etmek için İspanya’ya Türkler’le anlaşmayı önerir. Bkz. *Peso Politico do Todo el Mundo d’Anthony Sherley, ou Un Aventurier Anglais au Service de l’Espagne*, Xavier-A. Flores (ed.), Paris, SEVPEN, 1963.

³⁰⁶ HM, s. 231.

yanlar'ın üzerine abanan Tanrı'nın eli de olabilir, sabırsızlıkla yok edilmesi beklenen bir hedef de olabilir. İberyâ Yarımada'sının Müslümanlar tarafından istila edilmesi, zamanında kral Rodrigo'nun işlediği günahları cezalandırmak için vuku bulan bir olaydır. Müslümanlar İberyâ'yı yeniden fethedebilir miydi? Bartolomé de Las Casas "Hindistan'ın yıkılışını" ilân ederken, öngördüğü formül basit bir maddi yıkım düşüncesinin ötesine geçer. Hristiyan İspanya'yı harabeye çeviren istilânın anısını yeniden canlandırır; daha da önemlisi, bu kez Türkler tarafından gerçekleştirilecek yeni bir yıkım tehdidinin ağır basmasına izin verir.

İspanya Mağripliler tarafından bir kez yıkıldı; her ne kadar Kont don Julian'ın kızını zorla alan kral Rodrigo'nun işlediği günahın buna neden olduğu söylene de, bütün bir halkın işlediği günahların, yakınlarına verdikleri zararların ve yaptıkları kötülüklerin en büyük neden olduğuna inanmak daha doğrudur [...]. İnsanlara şöyle dendiğini duyduk: "Hindistan'da (Amerika) işlendiği söylenen günahlar nedeniyle Tanrı'nın İspanya'yı yıkmaması için O'nun rızasını kazanın!"¹⁰⁷

Yıkılma veya yok olma şeklindeki *leitmotiv* İberyalılar'm zihinlerinde bir saplantıya dönüşmüştür. Bütün bir XVI. yüzyıl boyunca ve de XVII. yüzyılda, "İspanya'da yaşanan yıkımın" yeniden gerçekleşeceği korkusu bazı kafaları meşgul etmeye devam etmiştir." *Comuninades'in* Şarlıken'e karşı ayaklandığı dönemde, Tanrı'nın, zenginler tarafından Yahudiler'le Mağripliler'e karşı gösterilen aşırı hoşgörüyü Deccal'ı göndererek ve İspanya'da yeni bir yıkıma yol açarak cezalandıracağı yönünde söylentiler yayılır. Las Casas tarafından ortaya atılan İspan-

¹⁰⁷ Alain Milhou, "De la destruction de l'Espagne à la destruction des Indes (Notes sur l'emploi des termes *destruyr*, *destruir*, *destruymiento*, *destrucción*, *destruydor* de la Primera Crónica General a Las Casas)," *Mélanges à la mémoire d'André Joucla-Ruau*, Aix-en-Provence, Université de Provence, 1978, s. 907-919.

ya'nın yıkımı meselesi, İberya Yarımadası'ndaki Moriskolar tarafından açık bir şekilde dile getirilmiştir: "Saint Isidore'un bir kitabında, Türkler'in bütün bu toprakları fethedeceğini ve bugüne kadar buralarda hiç görülmeyen ve bilinmeyen belaları beraberinde getireceğini görüyoruz³⁰⁸." İhtiyatsız ve düşünce-siz yalvaçlar, "Avusturya hanedanının yok olacağını ve yeni bir Davud'un İspanya tahtına geçerek ülkeyi yeniden düzene kavuşturacağını" haber vermek üzere II. Philippe ile III. Philippe döneminde İspanya'yı baştanbaşa dolaşırlar³⁰⁹. Bütün bunlara tanık olanlar, bu türden aşırılıklara kapılmamakla birlikte, İspanya'nın yeniden düzene kavuşturulmasının gerekliliği konusundaki ısrarlı tutumlarından dolayı, muhtemel bir yıkımın yaklaşmakta olduğu düşüncesine neden olurlar³¹⁰.

MEKSİKO'YA DÖNÜŞ

Bu türden kuruntu ve saplantılar, imparatorlukların yerini başka imparatorlukların alacağı yönündeki eski teori kadar, İspanya ve Amerika tarihleriyle de ilgilidir. *Dizelge'*de, yıkılma ve yok olma ifadeleri sıklıkla yer alır ve bunlar açık bir biçimde Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilendirilmiştir³¹¹. Artık sıradanlaşmış bir takım değerlendirmeler bu ifadelere eşlik eder –ki bu sıradanlık görüntüsü söz konusu ifadelerdeki aldatici belirsizlikleri örtmeye yetmez. "Bugünkü devletler öylesine hızlı geliyor ki, hiçbir zaman aynı noktada kalmıyorlar; tam tersine, yükselip inişe geçiyorlar, dünyadaki tüm diğer şeyler gibi çoğalıp azalıyorlar ve her birinin Tanrı tarafından belirlenen bir

³⁰⁸ Alain Milhou, "De la destruction de l'Espagne à la destruction des Indes: Histoire sacrée et combats idéologiques," s. 29, 25-46 (*Études sur l'impact culturel du Nouveau Monde*, c. I, Paris, 1981, s. 31-46).

³⁰⁹ A.g.e., s. 46.

³¹⁰ Örneğin *Restauracion Politica de España* (1619) adlı eserin yazarı Sancho de Moncada; Jean Vilar (ed.), Madrid, Instituto de Estudios Ficales, 1974.

³¹¹ HM, s. 227.

süresi ve sınırı vardır [...]. Bir krallık, bir monarşi veya herhangi bir devlet büyüklüğünün sınırına ulaştığında, yani büyümesi ve gelişmesi son bulduğunda düşüşe geçmeye başlar." Giovanni Botero birkaç yıl sonra *Devlet Mantığı* adlı eserinde aşağı yukarı aynı şeyleri yazar: Bir kralın hükümdarı olduğu krallığı bulunduğu noktada tutabilmesi, onu büyütüp genişletmesinden çok daha zordur.

Bu değerlendirmeler "büyüklüğünün sınırına ulaşmış" bir Katolik monarşiye rahathkla uyarlanabilir. Fakat kralın ve Engizisyon'un sâdik bir hizmetkârının Meksiko'da böyle bir konuya açıkça değinmesi riskli olurdu. *Dizelge'*nin satırları arasında yapılacak bir okuma, Osmanlı Monarşisinin düşüşünü ısrarla gündeme getirerek ve imparatorlukların zayıflıkları üzerinde durarak, Heinrich Martin'in, o dönemde İspanya tahtındaki gidişatın neden olduğu kaygıları okurlarıyla paylaşmak isteyip istemediği sorusunu sormamıza neden olur. Hollanda'ya karşı verilen bitimsiz bir savaş, Fransa'nın güçlenmesi ve yaşanan mali sıkıntılar hiç de iyi şeylerin habercisi değildir. Martin dünya meselelerini yakından izler ve bunlara karşı duyarsız kalması söz konusu değildir. Kendi içinde ve okurlarının gözündeki Türkler'in imparatorluğu İspanyol Monarşisinin bir aynası değil midir? Böyle bir ortamda, mevcut durumda yaşanacak sıradan bir değişiklik halinde, Osmanlı tehdidi İspanya tahtının üzerinde sallanan Demokles'in kılıcına dönüşür. Ve Ebro'da çalınan çan, sıkıntı ve karmaşa içindeki zihinlerde sürekli olarak çınlar.

VIII

YENİ DÜNYA'DA İSLÂMİYET

[Meksika'daki] Yerliler'in kimi âyinlerine ve geleneklerine bakarak, İspanyollar şöyle bir düşünüp onların Mağrip kökenli olduklarını söylerler.

Motolinia, *Memoriales*, 1971, s. 14.

İslâmiyet ve Türkler Meksika'da yaşayanlar için ne ifade ediyor? Müslüman topraklarından binlerce kilometre ötede bulunan Meksikalılar her türlü tehlikeden uzakta hayatlarının en iyi dönemlerini yaşarlar. Meksika'da İslâm kimliği belirsiz bir rakipli olduğu kadar tehlikesiz bir düşmandır; zira dünyanın bu bölümünde doğrudan veya dolaylı, yakın veya uzak herhangi bir tehdit oluşturmaz³¹². İstanbul'daki anonim yazarın yaptığı fetih çağrılarını belki bunun dışında tutabiliriz; fakat bu çağrılar herhangi bir etki uyandırmamıştır; aynı şekilde, İspanyol Amerikası'nı istila etmeye yönelik İngiliz ve Faslılar'a ait planlar da etkisiz kalmıştır. XVII. yüzyılın henüz başlarında, kraliçe Elizabeth Fas sultanıyla, tropik bölgelerde savaşmaya alışkın olduğu düşünülen Afrikalı birliklere dayanan bir fetih ve sömürgeleştirme programı hazırlama konusunda görüşmeler yapılar³¹³.

---

³¹² Sylviane A. Diouf, *Servants of Allah: Africans Muslims enslaved in the Americas*, New York, New York University Press, 1998.

³¹³ Nabil Matar, *Turks, Moors and Englishmen in the Age of Discovery*, New York, Columbia University Press, 1999, s. 9.

Doğrusunu söylemek gerekirse, İspanya tahtı Batı Hindistan’a yönelik her türlü Morisko göçünü yasaklamış olsa da (ipekböceği yetiştiriciliğini geliştirmek için dahi olsa³¹⁴), söz konusu toplulukların üyeleri ya da Morisko kökenli İspanyollar çatlakların arasından sızmayı başarırlar³¹⁵. Diğerleriyle istekleri dışında oradadırlar. Türk ve Mağripli köleler Karayıpler’de zorunlu hizmettedirler³¹⁶. Afrika’dan getirtilen siyahlar Müslüman kökenli inançları, pratikleri ve kültürel objeleri beraberlerinde götürürler: Brezilya’da görülen büyümlü nazarlıklar veya *bolsas de mandinga*, azımsanmayacak ölçüde bir kültürel dolaşıma işaret eder³¹⁷. Bununla birlikte, karma nitelikte belirgin bir halk varlığına benzer herhangi bir şey söz konusu değildir. Yahudiler ve Protestanlar’dan farklı olarak, Moriskolar Yeni Dünya’daki Engizisyon açısından önemsiz bir hedef kitesidir. Meksika’da, İberyâ Yarımadası’ndaki Moriskolar’la Hristiyanlar arasında hâkim olan sert ve kalıcı sürtüşmelere benzer herhangi bir şey yoktur³¹⁸.

PEYZAJDAKİ MAĞRİPLİLER

Eğer İslâmiyet Yeni Dünya’da belli bir varlık gösterebildiyse, bu varlığı her şeyden önce –ve paradoksal bir biçimde– Müslüman İspanya’nın bir bölümünü beraberlerinde götüren Hristiyan istilacılara borçludur. Yeni Dünya’nın fatihleri ve sömürge-

³¹⁴ Woodrow Borah, *Silk Raising in Colonial Mexico*, Los Angeles, University of California Press, 1943, s. 9.

³¹⁵ Alpujarraslı Müslüman bir Morisko, José Toribio Median, *Historia del tribunal del Santo Oficio de la Inquisición en México*, Mexico, Ediciones Fuente Cultural, 1952, s. 134.

³¹⁶ Matar (1999), s. 100.

³¹⁷ Laura de Mello, *O diabo e a terra de Santa Cruz*, São Paulo, Companhia das Letras, 1987, s. 216-226, ve João José Reis, *Rebelião escrava no Brasil*, São PAULO, Comanhia das Letras, 2003, s. 159.

³¹⁸ Louis Cardaillac, *Morisques et chrétiens. Un affrontement polémique* (1492-1640), Paris, Klincksieck, 1977.

ciler, *mudejar* dünyasının alışkın olduğu gelenekleri, adetleri ve zanaatları birlikte oraya taşımışlardır. Sömürge mimarisinde ve Meksika'daki manastır duvarlarında bunun sayısız izlerini görmek mümkündür: Cennet bahçelerini andıran bitki süslemeleri, birkaç asır önce Arap-Hıristiyan topraklarında ortaya çıkan süsleme geleneğiyle buluşur³¹⁹. Meksika'nın ilk valisi olan Antonio de Mendoza, Tendilla kontunun oğludur. Hıristiyan kralar kendisini, yeniden fethinin ertesinde Granada krallığının yönetimi ve "entegrasyonu" görevlendirmiştir³²⁰. İspanya'daki Müslümanlar'la kurulan ilişkilerin kazandırdığı deneyimler Meksika'nın efendisine yardımcı olacaktır.

Conquistadores başlangıçta Müslüman bir Amerika mı hayâl etmişti? Daha ilk andan itibaren, Meksika'daki tuhaflığı anlamaya çalışan İspanyollar, Meksika'yı en iyi bildikleri şeyle karşılaştırdılar: Zaman ve mekân açısından fazlasıyla yakın oldukları Müslüman dünyası hakkında bildikleri ya da bildiklerini sandıkları şeyleri yeni keşfedilen topraklara uyarladılar³²¹. Keşif

---

³¹⁹ Rafael López Guzmán, Lázaro Gila Medina, Ignacio Henares Cuellas ve Guillermo Tovar de Teresa, *Arquitectura y carpintería mudéjar en Nueva España*, Mexico, Azabache, 1992; Robinson (2003); Jeanette Favrot Peterson, *The Paradise Garden Murals of Malinalco. Utopia and Empire in Sixteenth Century Mexico*, Austin, University of Texas Press, 1993.

³²⁰ Louis Cardaillac, "Le problème morisque en Amérique," *Mélanges de la Casa de Velazquez*, XII, 1976, s. 283-306; Aranda (1980).

³²¹ Kuzey Afrika ile ilgili ve birçok açıdan Hindistan üzerine yazılanlarla benzerlikler taşıyan tarihsel anlatıların rolü konusunda, bkz. Mercedes Garcia-Arenal, Diego de Torres'in *Historia de los Xarifes* adh eseri için yazdığı giriş yazısı, Madrid, Siglo XXI, 1980; Miguel Angel A. de Bunes, *La Imagen de los Musulmanes y del Norte del Africa en la España de los Siglos XVI y XVII*, Madrid, C.S.I.C., 1989; aynı yazardan "El Descubrimiento de America y la Conquista del Norte de Africa, dos Empresas Paralelas en la Edad Moderna," *Revisita de Indias*, XLV, 1985, s. 225-233; Müslüman topluluklarla ilgili karşılaştırmalar Asya'dan uzak topluluklar için de geçerlidir. Juan

dönemindeki Meksika böylece çoğu zaman Müslüman Afrika veya Müslüman İspanya görünümü kazanır. 1517 yılında, Yucatan kıyılarında keşfedilen ilk büyük yerleşim yeri “Büyük Kahire” olarak adlandırılır; kuşkusuz bunun nedeni, Memlûklerin’in başkentinin o dönemde bütün gezginlerin hayranlığını kazanmasıdır³²²; “tek bir bütün halinde bulunan bu şehir [...] Paris’ten üç kat daha büyük ve beş kat daha kalabaktır³²³.” Üç yıl sonra, Tlaxcala ve Cholula ile ilgili olarak Cortés’in *Carta de Relación*ın ikinci bölümünde yaptığı betimlemeler Granada’nın prizmasından geçer. Tlaxcala şehri “Granada şehrinden çok daha büyüktür; ayrıca, fethedildiği sırada Granada’da bulunanlara oranla daha iyi yapılara ve daha kalabalık bir nüfusa sahip olması nedeniyle çok daha güçlü bir şehirdir ve bölgedeki ürünlerle çok iyi ikmal edilmiştir.” Tlaxcala’da yaşayanlar “son derece tertipli ve aklı başında insanlardır; Afrika’daki en nitelikli insanlardan bile daha üstündürler.” Yerlilere ait bir diğer görkemli kent olan Cholula’da yaşayanlar Afrikalılar’a benzer davranışlara sahiptirler; “buradaki soylular giysilerinin üzerinde maşlah taşırlar, fakat Afrikalılar’ın giydiğinden farklıdır, zira ellerin olduğu bölge açıktır; bununla birlikte, imâlat biçimi, kullanılan kumaşlar ve yamalara bakıldığında, Afrika’da kullanılanlarla tamamen aynıdır.” Kent manzarası pek güzeldir. Cortés şöyle anlatır: “Bir caminin tepesinden baktığımda, şehirde yer alan dört yüz otuz tane kule saydım ve bunların hepsi camilere aittir.” Cholula kısaca böyledir. Meksiko da camilerle dolu gibi görünür³²⁴. Montezuma’nın tahsildarları onun

---

Gonzalez de Mendoza’ya göre Çinliler: “*Morenos como los de Fez o Berberia*” (bölüm II, *Historia del Gran Reino de la China*, Roma 1585).

³²² Merle (2003), s. 104.

³²³ *Le Voyage et itinéraire de oultre mer fait par frere Jehan l’henaud*, C. Schefer (ed.), Paris, E. Leroux, 1884, böl. II, s. 46-48.

³²⁴ Cortés (1963), s. 45, 51, 73.

“*almojarifesi*” haline gelirler; toplanan vergi ve hara ların ko-
yuldu u ambarlar ise birer “*alholies*”tir³²⁵.

Yeni Dünya’yla kurulan devamlı ilişkiler kafa karışıklıklarını
ortadan kaldırır, fakat İspanyollar, yeni topluluklarla karşılaş-
tıkları her seferde eski kurumlarla ilgili alışkanlıkları sürdürür-
ler. Sınır bölgelerinde yaşayan g  be yerlilerden oluşan, s -
m rge hâkimiyetine ve Hristiyanlaştırılmaya karşı duran şişi-
mekler’i örnek verebiliriz: şişimekler’in hızlı saldırıları ve at
kullanmadaki ustalıkları onları birer “al rabes” haline getirir³²⁶.
Yüzyılın sonunda, aynı mantıkla hareket edilerek, şili’deki Aro-
kanlar’ın başkaldırısı İspanya’daki Moriskolar’ın 1568 yılındaki
isyanlarıyla özdeşleştirilir. Daha sonra Coronado bölgede yap-
tı ı sefer sırasında, Yeni İspanya’nın kuzeyindeki uç noktalarda
bulunan toplulukları Türkler’e benzetecektir³²⁷. Brezilya’da,
Doğu’ya ve Müslümanlar’a yönelik referanslar çok daha dikkat
 ekici bir biçimde ve uzun süreli olarak kendini gösterir. Mı-
sır’daki Meml kler, Portekizliler’le yerlilerden doğan mezezlere
kendi isimlerini verirler: *Mamelucolar*. Mamelucolar yerlilere
karşı başlatılan avda öylesine acımasızdır ki, Kahire’de bulu-
nan, acımasızlıkları ve saldırganlıkları nedeniyle efsane haline
gelen paralı askerlere benzetilirler. Bu adlandırma bütün s -
m rge dönemi boyunca devam etmiş gibi görünüyor, zira ilgili
kaynaklarda, XVIII. yüzyılda Amazon bölgesinde bulunan k le
Mamelucolar’ın varlığından söz edilir³²⁸.

³²⁵ Luis Weckmann, *La herencia medieval de M xico*, Mexico, FCE, 1984, c. I, s. 145; Gonzalo Fern ndez de Oviedo, *Historia general y natural de las Indias*, Madrid, 1851-1855, IV, s. 220-221.

³²⁶ Weckman (1984), I, s.145. Araplar esmer tenleri nedeniyle de yer-
lilere benzetilir, in Merle (2003), s. 143.

³²⁷ Matar (1999), s. 99.

³²⁸  rne in Kasım 1525 tarihinde çeker işletmelerinde çalışan köleler
olan “*inamelucos e cafuso *” (Archivo Historico Ultramarino, Lizbon,
ACL CU 013, Cx.9, D. 786) ya da Mayıs 1727 tarihinde yapılan k le
talebi “*tapuia ou mameluca*” ile ilgili açıklamalar (a.g.e., Cx.10, D.
909).

Amerika çok daha derinlikli bir noktada İslâmiyet’le ilişkilendirilir; bu önemli nokta, Kastilyalılar’ın birbiri ardına giriştikleri fetih ve yeniden fetihler üzerinden Yeni Dünya’yla kurdukları ilk dönemdeki ilişkilerin doğasıyla ilintilidir. Ortaçağ’daki *Reconquista*, Hristiyanlar tarafından dinsizlere karşı sürdürülen kutsal bir savaştır. İberyâ topraklarındaki bu haçlı savaşları “Murabıtlar’ın itici gücü” olan İslâm dınındeki Cihadın karşılığı olmuştur³²⁹. Amerika’daki *Conquista* da isyankâr yerlileri Hristiyanlaştırmaya yönelik haklı bir savaş olma iddiasındadır. Açık bir şekilde kutsal bir savaş olarak sunulmamakla birlikte, tuhaf bir biçimde din ve savaş bir araya getirir³³⁰. Bununla ilgili birçok örnek mevcuttur. Yerlilerin *Morolar*’a (Mağripli) ve *Conquista*’nın haçlı savaşlarına benzetilmesi, Santiago Matamoros (Mağripliler’in cellâdı Santiago) inanışının Yeni Dünya’daki varlığını açıklamaktadır. 822 yılında Santiago, Clavijo savaşı sırasında beyaz bir at üzerinde görünür. Mucizevî bir müdahaleyle Aragona kralı Ramire’nin birliklerini Müslüman saldırılarından kurtarır. Daha sonra İberyâ Yarımadası’nda ve ardından Amerikan niteliği kazandığı yer olan Okyanusun diğer kıyısında bu mucize tekrar yaşanır³³¹. 1535 yılında, Peru’nun istilası sırasında, Yeniden Fethin havarisi Cuzco’da ortaya çıkar. Şehir o sırada yerliler tarafından kuşatılmıştır ve *conquistadores* kutsal şahsiyetten yardım dileyerek bu umutsuz duruma karşı hareket geçer. Santiago dilekleri kabul eder. Olağanüstü bir yıldırım darbesiyle gökyüzünden iner; yerlilerin kalesi Saqsahuaman üzerine saldırıya geçen bir şımşek

³²⁹ Wheatcroft (2005), s. 123.

³³⁰ J. T. Johnson ve John Kelsey (ed.), *Cross, Crescent and Sword*, New York, Greenwood, 1990, Wheatcroft (2005), s. 396; J. T. Johnson, *The Holy War Idea in Western and Islamic Traditions*, University Park, Pennsylvania State University Press, 1997.

³³¹ Wheatcroft (2005), s. 199; bkz. ayrıca R. A. Fletcher, *Saint James’s Catapult: The Life and Times of Diego Gelmírez of Santiago de Compostela*, Oxford, Oxford University Press, 1984.

ona eşlik eder. İspanyollar kurtarıcılarını hemen tanır; büyük bir şaşkınlık yaşayan yerlilerse Tanrıları Illupa'nın kendilerini cezalandırmak üzere göklerden geldiğine inanırlar. Kılıcını çeken Santiago, sayısız çingirakla süslenmiş beyaz bir ata biner. Yerlileri derhal kuşatmayı kaldırmaya zorlar ve *conquistadores*'e zaferi sunar. Cuzco şehrini kutsal sahibi haline gelen Santiago, Matamoros olan adını, yerel kontekste daha uygun olan Mataindios ("Yerliler'in Cellâdı") adıyla değiştirir. Cuzco'daki katedrale ve ülkedeki diğer kiliselere asılan, etrafındaki bütün yerlileri öldürerek zafer kazanan bir azizi betimleyen tablolar yaşanan bu olağanüstü olayı ölümsüzleştirirler³². Atın ve kılıcın kudreti, göklerden gelen doğaüstü güç, yıldırımlarla özdeşleştirilen ateşli silahların gücü: İspanyol Amerikası İberya'daki *Reconquista*'nın mimarını kendine mâl eder; oysa Yarımada'nın birliğini sağlamak Santiago'nun öncelikli meşguliyeti olmaktan uzaktır.

SIERRA'DA HAÇLI SAVAŞI

Meksika'da olduğu gibi Peru'da da, bir kez kaybeden yerlilerin tekrar kazananlar kampına katılacağı düşünülür. Vaktiyle putperest olan yerliler, din değiştirmenin getirdiği bütün zorunluluklarla birlikte Hristiyan olurlar: İspanyol kilisesine itaat etmek, tek eşli olmak, Yahudileri, putperestleri ve heretikleri ihbar etmek ve Müslümanlar'la savaşmak. Bütün bunlar, dünyanın önemli bir bölümünü İberyalılar'ın eline bırakan Papalık emirlerini içeren mektuplara ve bu yöndeki zihniyete uygun olarak gerçekleşir.

---

³² Teresa Gisbert, *Iconografía e mitos indígenas en el arte*, La Paz, ed. Gisbert et Cia, 1980, s. 197-198; Irene Silverblatt, "Political Memories and Colonizing Symbols: Santiago and the Mountains Gods of Colonial Peru," Jonathan D. Hill, *Rethinking History and Myth. Indigenous South American Perspectives on the Past*, Urbana ve Chicago, University of Illinois Press, 1988, s. 174-194.

Sömürgeleştirme faaliyetinin başlangıcı olan böyle bir dönemde, misyonerlerin yerlileri Haçlı düşüncesine kazandırmaya çalışmaları şaşırtıcı olmasa gerek. Bunun yanında, *Morolar’a* karşı savaşın önemini yerlilere aşlamak, gerçek düşmanlarının kim olduğunu anlatmak ve İberyalılar’ın İslâmiyet karşısında duydukları korkuları ve fantazmaları onlara aktarmak gerekir. Böyle bir program bugün fazlasıyla bir kuruntu gibi görünebilir, zira Haçlı düşüncesi, Amerika tarihinden bambaşka bir tarihsel yapıya yönelik bir din ve kutsal savaş anlayışına ve bu yöndeki mirasa gönderme yapar.

Meksika’da, mimetik bir yaratımın bir parçası olan bu “imgesel sömürgeleştirmenin” etaplarını yakından izlemek mümkündür. İspanyollar Yeni Dünya’ya elleri boş olarak gelmezler. Amerika’ya varır varmaz, İberya’da uzun süreden beridir varolan pratikleri uygulamaya başlarlar: Mağripliler’le Hristiyanlar arasındaki mücadeleleri canlandıran savaş oyunları, düellolar, gösteriler. 1524 yılında –belki daha erken tarihlerde– Cortés Nikaragua yolu üzerinde bulunan Coatzacoalcos’ta bu türden sevinç gösterileriyle karşılanır³³³. Yenilgiye uğrayan ya da müttefik haline gelen yerliler, Hristiyan inancının ne anlama geldiğini tam olarak bilmemekle birlikte, izleyici olarak egzotik kutlamalara katılmaktan memnundurlar. Dahası, bu türden gösteri ve kutlamaları, kendi toplumlarındaki dinî bayramlarda veya kurban törenlerinde sergilenen ritüel savaşlara benzetirler. Sömürgecilerin bölgeye yerleşmesiyle ve Hristiyanlaştırma faaliyetinde kaydedilen ilerlemelerle birlikte çok daha tutkulu projeler ortaya çıkar. 1539 yılında, Şarlken ile I. François arasında imzalanan Nice Mütarekesi şerefine yapılan kutlamalar, Meksika’nın başkentindeki görkemli şenlikler için iyi bir bahane olur. Kutlamalar, Meksiko’nun kalbinde Haçlı savaşlarına özgü dekorların yükseldiği son derece şaşırtıcı bir mizansen halini alır:

³³³ Max Harris, *Aztecs, Moors and Christians. Festivals of Reconquest in Mexico and Spain*, Austin, University of Texas Press, 2000, s. 118.

Rodos Adası'nda bulunan Hristiyanlar'ın Türkler'e karşı savaştığını görürüz bu vesileyle. Temsili savaşçılar, bir bölümü Kudüs'teki Saint-Jean şövalyelerinin ve bir bölümü de Türkler'in kılığına giren *conquistadores*'tir. Halkın çoğunluğunu oluşturan yerliler, tekerlekler üzerine yerleştirilerek sahnede hareket ettirilen gemilerin ve dekorların hazırlanması için gereken işgücünü sağlarlar. Dominiken kılığına giren ve tavuk yakalayıp yolmakla meşgul olan bazı yerliler de gemilerin üzerine tünemiş halde izleyicinin karşısına çıkarlar.

Gösteriler Meksika'nın başkentinde yaşayan halkı adeta büyüler ve ezeli rakipleri olan Tlaxcala'daki yerlileri çok daha görkemli gösteriler yapmaları gerektiğine inandırır. Burada tarihsel kontektsten bahsetmek yerinde olur. Tlaxcala şehri İspanyol istilasından diğer şehirlere oranla daha az zarar görmüştür; zira Fetih sırasında avantajlı olan tarafı yani *conquistadores*'in tarafını seçmiştir. Daha sonra Tlaxcalalılar kendilerini iyi birer işbirlikçi olarak gösterdiklerinden, Tlaxcalalılar'ı Hristiyanlaştıran Fransiskanlar onları desteklemeye karar verirler. Tlaxcalalılar, Meksiko'da yapılan kutlamalarla rekabet edebilecek bir "Kudüs fethi" gösterisi sahnelerler. Yalnızca "imparatorluk şehri" Tlaxcala'nın prestiji değil, aynı zamanda çilekeşler olarak tanınanların varlığı ve halkın Hristiyanlaştırılmasına verilen destek önemli bir etken olarak ortaya çıkar. Oldukça geniş bir meydanda binlerce figüran, başkentini üzerini örten dekor ve süslemeler, daha önce görülmemiş kişi temsilleri: Papa, kardinaller, imparator, "Babil" sultanı, Meksika valisi, Hernan Cortés, onun vekili Pedro de Alvarado ve diğerleri. Tlaxcala yerlileri çağdaşları olan kişileri büyülemeyi başarırlar. İspanyollar, Yeni İspanya'daki Avrupalılar ve yerliler, Karayipler ve Peru'dakiler –tabi hepsi Tlaxcalalılar tarafından temsil edilir– Mağriplileri, Yahudileri ve Suriyelileri'i bir araya getiren Sultan'ın güçlerini kıyıma uğrattırlar günlerce. Hristiyan Avrupa ile Yeni Dünya Müslümanlar'la savaşır ve Kudüs'ü ele geçirir. Sonunda Sultanı yenilgiyi kabul etmeye ve Hristiyan olmaya zorlarlar. Ortaya konulan gösteri aynı zamanda anakroniktir.

Müslümanlar’ın lideri “Büyük Babil Sultanı” yani Kahire sultanı olarak gösterilir; oysa o dönemde Memlûkler’in başkenti yirmi yılı aşkın bir süreden beri Osmanlı hâkimiyetindedir. İslâm ordusunun askerleri *Turcolar* değil *Morolar* yani Mağripliler’dir. Söz konusu anakronizm Tlaxcala temsilinin alegorik boyutunu vurgular. Fakat başka bir etkisi daha vardır. Yerlilerin topraklarında temsil edilen şey Haçlı Savaşları dönemindeki Ortaçağ Doğusu ve Fransisken milenarizmidir. İslâmiyet cephesinde “derin” Amerika, daha donanımlı olan ve Doğu Akdeniz’deki Türkler’e karşı uzaktan uzağa mücadele veren Meksiko’dan açık bir şekilde ayrılmaktadır³⁵⁴. Batılı bir başkentin politik ve güncel bakış açısıyla yerlilerin yürüttüğü kampanyalar-daki tutarsız bakış açısını bir araya getiren bu iki yönlü İslâm portresinin parlak bir geleceği olacaktır. Bu durumun neden olduğu karmaşalarla aynı düzeyde olmak üzere: Tlaxcala’daki yerliler, bugün dünyadaki birçok toplumda olduğu gibi kedilere ait olmayan bir tarihle güdümlenen bu insanlar, geçmişe saplanıp kaldıklarını ve buna karşın Meksiko’daki soydaşlarının modern insanlar olduğunu bilmekten uzaktırlar.

Orta Doğu’nun temsil edildiği bu tiyatro sahnesinde “Amerikan” birliklerinin gönderilmesi teması oldukça şaşırtıcıdır – Perulular’la ve Karayıplı yerlilerin kostümlerini taşıyan savaşçılar Meksikalılar’dan yana savaşır. Bunun nedeni, söz konusu temanın yakın dönemde yaşanmış olayları çağrıştırmaya ihtimalinden ziyade, kıta genelinde yaşayan yerlilerin İslâmiyet’e karşı savaşın ana kahramanları haline gelmeleridir. Yerliler kelimesinin tam anlamıyla “haçlı” rolünü oynarlar; ulaşmaları gereken temel hedefe –Kudüs şehrine– ulaşmak ve özel hedefleri olan Müslüman güçleri yenmek için çalışırlar. Yerliler yeni müttefikleri olan ve İspanya’nın gücüne güç katmaya gelen Almanlar,

³⁵⁴ Toribio Benavente Motolinía, *Memoriales*, Edmundo O’Gorman (ed.), Mexico, UNAM, 1971, s. 106-113; Delno C. West, “Medieval Ideas of Apocalyptic Mission and the Early Franciscans in Mexico,” *The Americas*, c. XCLV, Ocak 1989, n° 3, s. 293-313.

İtalyanlar, Romalılar, Fransızlar ve Macarlar'la yakınlık kurarlar. Tlaxcala "temsili" kestirmeden giden fakat oldukça etkili bir jeopolitiğe dayanır: Yerli kalabalıkların önünde iyilerle kötülerini aynı mekânda karşı karşıya getirir; "müttefikleri" –Yerli Amerikası ile imparatorluk Avrupası– son derece açık bir mizansen içerisinde *Morolar*, Türkler ve Yahudiler'in karşısına çıkarır: Salınedeki pozisyonlar, amblemler ve kostümler temel göstergeleri oluştururlar. Rodos ve Akdeniz Meksiko'daki gösterilerin dekorunu oluştururken, Tlaxcala'daki temsilde savaş alanları, Kutsal Topraklara –Yehuda, Suriye, Şam– giden hacıların anlatılarında betimlenen bölgeyle özdeşleşir. Fakat yerlilerin gözünde Kudüs, Meksikolu sanatçıların bir tür gerçekçilik kaygısıyla –*"tan al natural"*– betimledikleri Rodos şehrinde farklı olarak, mukavvadan yapılmış bir tahkim bölgesine verilen bir isim olarak kalır –Ege kökenli birçok *conquistadores*'ın Rodos'taki varlığı sanatçılardaki gerçekçilik kaygısını açıklamaktadır muhtemelen³⁵. Tlaxcala'da her şey somut göstergelerden ziyade sözlü anlatımdan geçer. Nahuatl dilindeki uzun söylevler eylemleri yorumlar, grup hareketlerini yönlendirir ve Haçlı Savaşlarıyla Hristiyanlığın sahip olduğu değerlere yönelik vurgular yapar.

Orta vadede, bu tür faaliyetlerin başarısı –Meksiko ve Tlaxcala– *Moros y Cristianos* kapsamındaki etkinliklerin Meksika ve Filipinler'deki yerlilere ait köylerde giderek daha fazla tekrarlanmasıyla kendini gösterir. Yüzyılın sonlarında, Meksiko şehrinde Rodos savaşıyla ilgili bir *remake* sergilenir; bir lagünün yakınlarında inşa edilen bir şatodan Türkler'e karşı yapılan savunma organize edilir³⁶. Bu etkinliklerin başarısı günümüzde de kanıtlanmıştır; fakat uzun zamandan beri kutlamalar öz-

---

³⁵ XVI. yüzyılda acınacak bir halde bulunan Kudüs, İsa'nın yaşadığı dönemdeki Kudüs'e oranla gezginlerin ve hacıların ilgisini pek çekmez. Bkz. Merle (2003), s. 110, Antonio de Lisboa ve Diego de Merida ilgili alıntılar.

³⁶ Rangel (1980), s. 34.

gün anlamını kaybetmiştir ve *Morolar* birçok kez kimlik değiştirmiştir. Gizil bir düşmanın varlığı her zaman avantaj sağlar: XIX. yüzyılın sonlarından itibaren, bağımsız ve cumhuriyetçi bir Meksika’ya karşı başarısız bir saldırı düzenleyen III. Napolyon’un Zuavlar’ı Haçlı Savaşlarındaki Mağripliler’in yerini alır çoğu zaman; Müslümanlar’ın sembolü Hilal ise istilacıların üç renkli bayraklarıyla yer değiştirir³³⁷.

XVI. Yüzyılın ilk yarısında, *made in Tlaxcala* olarak İslâmiyet keşişlerin çıkarlarına fevkalade hizmet eder: Hristiyanlaştırma politikalarını savunmalarına, yerli topluluklardan aldıkları büyük desteği ifşa etmelerine ve onların eskatolojik merakını uyandırmalarına olanak verir: “Kudüs’ün düşüşü” yaklaşmakta olan bir tarihin hızlandırılması ve öne alınması demektir. Fransisken Motolinía’ya göre, “Kudüs’ün fethi” yakın geleceğin şimdiden sahnelendiği bir gösteridir. Bu dindar adam imparatora yazdığı bir mektupta şöyle der: “Umalım ki Tanrı bu kehâneti bugün gerçek kılsın!”³³⁸ Kutsal Toprakların fethedilmesine yönelik mesihanik ve milenarist senaryoyu Tlaxcala topraklarında sahneleyen keşiş, Yerliler’le Amerikalılar’a eskatolojik oyunda yani dünya denen satranç oyununda sahip oldukları yerleri verir. Zorunlu olarak İslâmiyet’in yok edilmesinden geçen bir yer³³⁹. Peki Yerliler İsrail’deki kayıp kabilelerin soyundan geliyor olabilir mi? Dünyanın sonunun yaklaştığını haber vermek için yeniden ortaya çıkmış olabilirler mi?³⁴⁰ Tlaxcala’daki kutlamalar, Papa X. Léon’u kral Katolik Ferdinand’ın yanına gönderen bir kehânette haber verilen projeyi gerçekle-

³³⁷ Alfonso Alfaro, *Moros y cristianos. Una batalla cósmica*, Mexico, Artes de México, CONACULTA, 2001.

³³⁸ Motolinía (1971), s. 106.

³³⁹ Barbara Fuchs, *Mimesis and Empire. The New World, Islam and European Identities*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, s. 74-75.

³⁴⁰ Mendieta Ezra’nın IV. kitabını bu şekilde yorumlar. Garcia da aynı fikirdedir (1607).

tiriyor olabilir miydi? “Büyük kral don Carlos [...] büyük bir orduyla denizi geçecek, Kaldeliler’e boyun eğdirecek, Büyük Türk’ü, Filistinliler’i, Han’ı ve barbarları yok edecek ve Kudüs’teki kutsal mabedi ele geçirecek. [...] Büyük kral neredeyse bütün dünyanın efendisi olacak³⁴¹.” Amerika’da yaşananlar söz konusu kehâneti destekleyecektir³⁴². Meksika’nın kalbinde Kudüs’ün alınışını canlandıran yerliler tarihin akışını hızlandırırlar. Her türlü canlandırma kısmi bir tamamlanma niteliğindedir: Her bir canlandırma coşkulu bir bekleyiş ile eyleme geçme süreci arasına bir ara etap ekler. Keşifler muhtemelen böyle hissediyordu ve böylelikle yerlileri ve tarihi değiştirmeye çalışıyorlardı. Yerlilere gelince, onlar bu deneyimi oldukça yoğun bir şekilde yaşıyorlardı ve Avrupa’da yaşanan deneyimi canlandıran birer oyuncu olmanın ötesindeydiler. Büyük keşif öncesinde yaptıkları kutlamaları henüz geride bırakmış olan bu insanlar için, kendilerine telkin edilen canlandırmalar basit bir temsil olmanın ötesindedir. Gizil olan gerçekle birleşir, tıpkı vaktiyle Tanrı’nın *ixiptla*-imgesi Tanrı’nın bizzat kendisi olduğu gibi.

AMERİKA’NIN İMDADINA YETİŞEN TÜRKLER

Türkler 1530’lu yıllarda Mağripliler üzerinden Meksika sahnesine adım atarlar. Yüzyılın ikinci yarısında da Türkler unutulmuş değildir. İnebahtı zaferiyle (571) ilgili kutlamalar sömürge alanlarında, yerlilere ait metinlerde ve kodekslerde izler bırakmıştır. *İnebahtı Savaşı Kolokyumu*’nda, Türkler’in yerel nitelikte bozuk bir Fransızca’yla Meksiko kamuoyu karşısındaki yenilgisini üzüntüyle dile getirdiğini görürüz³⁴³: “Muhammed,

³⁴¹ Alba (1975), s. 205.

³⁴² *Monumenta mexicana*, Felix Zubillaga (ed.), Rome, Institutum Societatis Jesus, c. I, bel. 62, s. 142-143.

³⁴³ Fernan González de Eslava, “Colóquio de la batalla naval que el serenísimo príncipe Don Juan de Austria tuvo con el Turco,” *Coloquios espirituales y sacramentales*, Othón Arróniz Báez (ed.), Mexico, El Colegio de México, 1998, s. 495.

sen Hıristiyanların beni yenmesini istemek? / Benim yardımına neden gelmemek? / Sözünü niye tutmamak? / Ne demek gerek? / Ben camide ibadetimi yapmak [...] / Şimdi Türki kaybetmek benim kalbi yakmak..." Yankı uyandıran bir başka olay, Tunus'taki Hıristiyanlar'ın 1574 yılında katledilmesi ve bunun II. Selim'in birliklerine mâl edilmesi, yaklaşık bir yıl sonra Meksiko'da, Colegio Máximo de San Pedro y San Pablo'da sahnelenen bir tiyatro gösterisine esin kaynağı olur.

Fakat Türkler de Tanrı'nın verdiği bir belâdır. Her türlü milenarist senaryo özenle sahnelenir. Böyle bir senaryo yerleşik iktidarın aleyhine dönebilir her an; tabi eğer iktidar müminlerin ve Tanrı'nın beklentilerine cevap vermiyorsa. Geçmişte Hıristiyan İspanya Müslümanlar tarafından cezalandırılıp yıkılmıştı zaten. O halde, yakın gelecekte bir gün yalnızca İberya'nın ve bütün Avrupa'nın yıkılmakla kalmayıp, aynı zamanda Amerika'nın Eski Dünya'daki yıkımdan kurtulan Hıristiyanlar için bir mabet olacağını düşünmemek için bir engel var mıdır? Kili-se tarihi insanları böyle düşünmeye iter: Başlangıcından beri Kilise, tıpkı güneş gibi, doğudan batıya, Kudüs'ten Roma'ya ve kim bilir Roma'dan da Yeni Dünya'ya doğru sürekli bir hareket halindedir. Zaman ve mekân üst üste biner: "İlk zamanlar Kili-se dünyanın başlangıcı olan doğuda filizlendiği gibi, şimdi de yüzyıllar sonra dünyanın sonu olan Batı'da yeşerebilir"⁴⁴.

Kuşkusuz bu düşünceler Yeni İspanya ve Peru'yu baştanbaşa dolaşmıştır; fakat taşıdıkları ciddiyet bugün bile sınırlı sayıda kaynağın nüfuz edebileceği bir ketumluk sergiler. 1578 yılının Nisan ayında, Lima'daki Engizisyon mahkemesi, bir Domini-ken olan Francisco de la Cruz'u idama gönderir. Üç dönem Lima üniversitesinde yöneticilik yapan ve başkentteki çevrelerde önemli bir konumu olan bu şahsiyet telafisi imkânsız bir suç işlemiştir. Bu teolog yalnızca Bartolomé de Las Casas'ın sömürge sistemine yönelik saldırılarını yeniden gündeme getirmekle ve Peru valisinin ölkesine hedef olmakla kalmamıştır; fakat

---

⁴⁴ Motolinía (1971), s. 157.

aynı zamanda, yıkıcı nitelikte mesihanik ve milenarist düşünceler ortaya atmakla suçlanmıştır. Mahkeme önünde yaptığı ve yakılarak öldürülmesine neden olan itiraflara baktığımızda, Osmanlı'nın Amerika karşısındaki rolü konusunda nasıl düşündüğünü ve dünyayı, özellikle Yeni Dünya'yı nasıl tasavvur ettiğini anlıyoruz. Francisco de la Cruz Peru kralı, Papa ve hattâ İsrail kralı olmayı bekler; zira yerlilerin uzun zamandan beri kaybolduğu düşünülen Yahudi kabilelerden geldiklerine inanır. Aziz Petrus'un tahtı Yeni Kudüs'te (Lima) yeniden yükselecek ve en az bin yıl orada kalacaktır. Roma ve İspanya işledikleri günahların bedelini ödeyerek yıkıldıklarında, Peru İberya Yarımadası'ndan rahatlıkla ayrılacaktır: "Tanrı Avrupa'yı Türk'ün eliyle yok etmek istiyor." Papa'yı ele geçirip İtalya, Fransa ve İspanya'ya saldırarak bu bayağı görevi yerine getirmek Osmanlı'ya kalmıştır. Avrupa Hristiyanlığı kırk iki günde yeryüzünden silinecektir. O andan itibaren, Eski Dünya'yla olan deniz bağlantıları kesilecek ve onlarla birlikte, Avrupalı milletlerle kurulan her türlü ilişki son bulacaktır. Soyutlamacı bir nitelikte ve bir bakıma "küreselleşme karşıtı" –ve fazlasıyla barışçıl– bir bakış açısı içeren bu söylem, Amerika'yı Avrupa-Osmanlı ikilisinden ayırarak tarih sahnesinin ön saflarına taşır.

Verilmek istenen mesaja kaynaklık eden şeyler bizlere yabancı değildir: Apokalips, Eski Ahit'teki peygamberler, Danyal, Abdullah, Habakuk, İşaya ve Ezehyel; Yahudi kaynaklı ve astrolojik göndergeler sürekli birbirine karışır. Peru'daki yerlilerden alınan destekler daha özgün bir durum ortaya koyar: Yerlilerde dünyanın altüst olacağına yönelik inanç, *Pachacuti*, gelecekte yaşanacak büyük değişimlerin kaçınılmazlığına duyduğu inanç konusunda Francisco de la Cruz'u rahatlatır. Daha sonraları Heinrich Martin'de görüleceği gibi, çeşitli kehânetlerin desteklenmesi amacıyla yerel geleneklerden yararlanılır.

Dominiken teologun bu cılgın ütopyası uzun süre etkili olacaktır. Hristiyanlığın Yeni Dünya'ya taşınmasını içeren ve Las Casas'ın yazılarında tohum halinde bulunan, bir öngörü niteliğindeki bağımsızlık düşüncesine değinmek yerinde olacaktır.

Francisco de la Cruz’un Amerikası, bütün kehânetlerin tamamlandığı zamanki Amerika’dır. Yeni bir “vaat edilmiş toprak” ve aynı zamanda Türkler’den ve İslâmiyet’ten³⁴⁵ kurtulanlar için bir sığınak olan Yeni Dünya, milenarizm dalgasının yeniden yayılması için XVII. yüzyıldaki Püritenler’i bekleyecektir. Her halükârda, Lima’da “Kudüs’ün fethi” açısından önemli bir adım atılmıştır: Yeni Dünya’daki güçler *Morolar’a* karşı önemli bir müttefik olmaktan çıkıp bütün dünya için bir kurtuluş yolu haline gelir³⁴⁶.

RÖNESANS ÜÇGENİ

İspanyol Dominikenler ve Fransiskanlar dışında, başta İngiliz Protestanlar olmak üzere çeşitli topluluklar, mucizevî bir şekilde İslâmiyet’ten korunmuş bir kıtanın sahip olduğu gençliğin ve yeniliğin etkisine kapılırlar³⁴⁷. Londra ya da Plymouth’daki heretikler açısından Amerika’ya giden yol yine İslâmiyet’ten geçer.

Rönesans İngilizleri kendi topraklarında sergilenen şatafatlı gösterilerde “Mağripliler ve Hristiyanlar” oyununu oynamakla yetinmezler; İslâm imgesi, Katolik monarşiden çekip kurtardıkları Amerika’yı da tehdit etmektedir. Onlarla birlikte, İslâm dünyası, Avrupa ve Amerika toprakları arasında oluştuğunu gördüğümüz üçlü yapı yeni bir boyut kazanır³⁴⁸. Bu üçlü yapıya yeni bir taraf eklenecektir. XVI. yüzyılın son dönemlerinden itibaren, Elizabeth yönetimi altında yaşayan tebaadan giderek daha çok insan Yerli Amerika ve Müslüman Akdeniz şeklinde

³⁴⁵ Vidal Abril Castelló, Francisco de la Cruz, *Inquisición, Actas I & II*, Madrid, CSIC, 1992-1996.

³⁴⁶ Davide Bigalli, *Millenarismo e America*, Milan Cortina, 2000; Frank Graziano, *The Millennial New World*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1999.

³⁴⁷ Bkz. Serge Gruzinski, *Les Hommes-Dieux du Mexique*, Paris, Éditions des Archives contemporaines, 1985; Graziano (1999).

³⁴⁸ İberyâ Üçgeni konusunda, Fuchs’un değerlendirmelerine bakınız.

ikili bir deneyim yaşar. Başlangıçta birçok insan, daha yakın, daha tanıdık, macera sevenler için daha çekici, okyanuslardaki sonsuz derinliklerden ve Atlantik ötesindeki “çöllerden” (*wilderness*) daha güvenli olan Akdeniz’i Yeni Dünya’ya tercih ediyor gibidir. Kuşkusuz İngilizler, Karayipler’e yaptıkları bas-kınlar sırasında serbest bıraktıkları Türk veya Afrikalı köleler dışında, Amerika’da Müslümanlar’la karşılaşmazlar; fakat nihayetinde Yerli-Amerikan dünyası İngilizler’in gözünde çok daha tehlikeli bir yerdir; ahlâktan yoksun olan ve İncil’in emirlerine karşı gelen insanlarla dolu ve tamamen şeytana teslim olmuş bir yerdir³⁴⁹. İngilizler’in komşuluk ettikleri yerli topluluklar kısa sürede İslâmiyet’e özgü uğursuz görüntüler yansıtan birer ayna haline gelirler. Mağripliler ve yerliler en nitelikli insanların gözünde bile birbirine karışır. Bu yöndeki saplantılar ve önyargılar, Müslüman silüetinin giderek Amerikalı yerlilerin silüetiyle örtüştüğünü gösterir. Türkler’deki sapkınlıklar üzerine olduğu gibi yerlilerin sapkınlıkları üzerine de hikâyeler uydurulur. Bunların sahip olduğu yaşam tarzı iğrenç olarak görülür ve aşağılanır. Mağrip’te ya da Virginia’da kendini satan ve sonunda Müslüman veya Yerli olup çıkan Avrupalılar’dan bahsedilir. İngilizler, nefret ettikleri İspanyol rakipleri gibi, yerlilere karşı verilen haklı savaşı ve İslâmiyet’e karşı yapılan kutsal savaşları yüceltmeye başlarlar.

Bununla birlikte, yerliler tam anlamıyla birer Mağripli olarak görülmezler. Amerika’daki yerliler azınlığa ve yokluğa indirgenirken, Berberi veya Türkler –uzun bir süre boyunca– İngilizler’e zor bir hayat yaşatacaklardır. Yeni-İngiltere büyük adanın Filistin’i olacak mıdır? Londra Sevilla ve Lizbon’un yerini almaya başladıkça, Kuzey Amerika, seçilmiş bir halka ayrılan vaat edilmiş toprak görünümü alır. “Virginia’da Kudüs’ü inşa etmek üzere” Tanrı tarafından seçilen bir halk³⁵⁰. Meksika’da doğup Peru’da zirveye ulaşan eskatolojik beklentiler İngiliz

³⁴⁹ Matar (1999), s. 130, Joseph Mead’le ilgili alıntı (1586- 1638).

³⁵⁰ A.g.e., s. 133.

sömürgelerinin izinde yeniden ortaya çıkar; fakat bu kez yerliler bu beklentinin kalbini oluşturmak bir yana, beden ve ruh olarak bunun dışında tutulurlar. Avrupa / Amerika / İslâmiyet üçgeninde, Amerika bileşeni yerli nüfusunu dışarıda bırakacaktır. Yerliler, Püritenler’in kendi Salem’ini kuracakları vaat edilmiş toprakları ele geçirmesi amacıyla yok edilen “Mağripliler” haline gelirler. Roller değişken gibidir: Yerliler Mağripli ve Mağripliler ise yerli olabilirler. Amerika’nın kuzey batısındaki yerli topluluklarla kurdukları ilişkilerden hareketle, İngilizler daha sonraları XVIII. yüzyıldaki Müslüman devletlere uygulayacakları sömürgeci bir söylemi oturtmaya çalışırlar. Böylelikle bir sömürge anlayışından diğerine geçilir. Amerika’da kazanılan sömürgecilik deneyimi Müslüman Doğu’ya karşı kazanılacak gelecek başarıların habercisidir. Britanyalılar açgözlü politikalarını Mağrip’e çevirmelerine olanak verecek araçları buradan temin ederler ve Aydınlanma Çağı’nda sistematik olarak uygulayacakları yeni sömürgeleştirme biçimleri ortaya koyarlar³⁵¹.

Böylelikle, İslâm topraklarıyla Amerika’yı Hristiyan, fetihçi, Katolik ve Protestan Avrupa’ya bağlayan “Rönesans üçgeninin” her seferinde yeniden oluştuğunu görüyoruz. Bu üçgen, bugüne kadar sahip olduğumuz dar kapsamlı geçmiş anlayışıyla çatışması açısından bizlere şaşırtıcı gelebilir. Peki Heinrich Martin ile İstanbul’daki anonim yazarın sahip oldukları merak duygusunu, İberya dünyası ile Türk dünyasını aşan daha geniş bir çerçeve içerisinde değerlendirmeden nasıl anlayabiliriz? Taşındığı gerçeklik nedeniyle kendini dayatan küresel bir çerçeve. Okyanusu geçen İspanyollar’la Portekizliler, yüzyıllar boyunca başkalarıyla kurdukları ilişkilerin İslâmiyet karşısında ve İslâmiyet sayesinde, her türlü savaş ve alışveriş ilişkisi üzerinden kurulduğunu unutmazlar. Birçoklarına göre, yaşanan deneyimler her türlü tasavvurdan daha etkili bir şekilde, Berberistan kı-

³⁵¹ Burada Daniel Defoe ve onun *Plan of the English Commerce* adlı eseri aklımıza gelebilir. Bkz. Matar (1999), s. 170-172.

yılarını Amerika kıyılarına yaklaştırmıştır. Cezayir'deki zindanlarda köleliği ve İslâmiyet'i tanımış olan Miguel de Cervantes gibi bir asker Atlantik ötesine göç etmeyi düşünmemiş olabilir mi? Bu isteği gerçekleştirmemiştir, fakat onun gibi kaç kişi Berberistan kıyılarından Veracruz veya Kartagene kıyılarına kadar dolaşmıştır ki? Ayrıca İberyalılar bunu yapabilen tek topluluk değildir; İngilizler, İtalyanlar, Hollandalılar veya Fransızlar da pekâlâ böyle bir deneyim yaşamış olabilir. XVI. Yüzyıl boyunca, İslâm topraklarıyla Amerika toprakları arasında pek çok fiziksel, duygusal, gizil veya gerçek bağ kurulmuştur.

Amerika / İslâmiyet / Avrupa: Bu üçgende yer alan Müslüman bakış açısı dikkatimizden kaçır çoğu zaman. Karayip-ler'de tutsak düşen ve Amerika, Müslüman Afrika ve Akdeniz arasında daha başka gizil ilişkiler kuran Müslüman köleler yerli toplulukları nasıl görüyorlardı acaba? Yeni Dünya'dan gelen zengin avların peşinde dolaşıp Akdeniz'i köpürten Berberi gemileri aklımıza gelir hemen. XVII. yüzyılda, Portekizli Cizvit Antônio Vieira, Brezilya'nın dünyanın geri kalanıyla kurduğu ilişkileri tehlikeye sokacak her türlü saldırıdan korkar. İstanbul'daki Türkler'e gelince, onlar dünyada yaşanan tehlikelere karşı kayıtsız değillerdir. *Morolar* ile yerlilerin Avrupalılar'ın gözünde birbirinden farksız olması, İstanbul'daki anonim yazarın Yerli-Amerikan toplulukların kaderiyle daha yakından ilgilendiği anlamına gelmez. Boğaz kıyılarından bakıldığında birer yamyam ve putperest olan yerlilerin Hristiyanlar'a tercih edilir bir yanı yoktur ve Hristiyanlar birer kâfirden başka bir şey değildir. Hristiyanlar ile Müslümanlar'ın göz diktiği denizlerde ve kara parçalarında farklı bakış açıları karşı karşıya gelir, birbiriyle örtüşür veya zıtlaşır. Amerika / Avrupa / İslâmiyet –bir başka ifadeyle Yeni Dünya / Latin Hristiyan dünyası / Afrika veya Asya'daki Müslüman dünya. Dünyayı ve onun kaderini düşünmek için bu kadarı yeterlidir.

IX

DÜNYAYI DÜŞÜNMEK

Sultan Badur geceyi Portekiz, Brezilya, Osmanlı, Arabistan veya İran'da geçirmek istediğinde, biraz *bangua* [afyon] yemesi yetiyordu.

Garcia da Orta, *Coloquios dos simples*,
“Cóloquio Octavo”, 1563.

“Orada saat kaç?” İnsan binlerce kilometre uzaktaki toprakları ve oralarda yaşayanları neden merak eder? İster Türk olsun ister Amerikalı, bir insanın uzak diyarlara ilgi duyması bir taraftan o kişinin irade sahibi olduğunu gösterirken, diğer taraftan sancılı ve karmaşık bir sürece işaret eder; başkalarını ne denli merak ediyorsa, kendi eylemleri ve beklentileri konusunda da o kadar kaygılı ve ihtiyatlıdır. Böyle bir eğilim içeren bir bakış açısı aynı zamanda üstü örtülü fakat oldukça temel bir kaygıya boyun eğer: İberyalılar tarafından gerçekleştirilen keşiflerle altüst olan bir dünya tasavvuruna⁵² belli bir tutarlılık ve anlam kazandırma kaygısı. Bu durum, entelektüel temelleri ve dinsel belirlenimleri konusunda sarsıntı yaşayan Latin Hıristiyanlık için olduğu kadar, İspanyollar'la Portekizliler'in dünya üzerinde kaydettiği ilerlemeler nedeniyle dengesi bozulan Osmanlı İmparatorluğu için de geçerlidir. XVI. yüzyılın başlangıcından iti-

---

⁵² Heidegger'deki *Weltbild* anlamında. Bkz. Martin Heidegger, *Chemins qui ne mènent nulle part*, *op. cit.*, s. 116.

baren, Katolik Monarşinin hüküm sürdüğü farklı alanlarda, coğrafyacılar, misyonerler, kraliyet görevlileri, yerel bir kimliğe sahip elitler –Avrupa kökenli veya değil– ve kimi zaman mace-racılar, zamanla bütün dünyaya hâkim olan yeni, değişken ve istikrarsız bir gerçeklikle karşı karşıya olduklarının bilincine varmışlardır. Bazıları daha önce görülmemiş bir nitelikte olan bu evrensellik üzerinde düşünmeye çalışmıştır. Bunlar, Avrupa’da olduğu gibi Avrupa dışında da, içindeki yaşadıkları veya ilgi odakları olan alanları bu evrensellik içerisinde tanımlamaya ve onun içerisinde yerleştirmeye çalışmışlardır.

YENİ BİR DÜNYA İMGESİ

İnsanların önlerinde birçok yol açılır. Avrupa açısından bakıldığında, en bilge yol, *Dünya Sahnesi*’nde olduğu gibi barışçıl ve Avrupa merkezci bir bakış açısını öne çıkarmaktır. Ortelius’un *Atlas*’ının ön yüzünü süsleyen güzel ve gururlu Avrupa görünürde hiçbir çatışmanın olmadığı bir gezegene hükmeder. Kozmografya, coğrafya ve haritacılık özellikleri taşıyan ve Anvers’ten başlayan bu yol muzaffer bir modernitenin gelişini harırlar; Atlantik ve Kuzey Avrupa modernitesi. Katoliklik ile Protestanlık arasında yer alan ve XVI. yüzyılda olunabileceği kadar bilimsel olan bu modernite, kendisini bizlere daha da yaklaştıran güven verici bir içtenlik hedefler. Fakat o dönemin Avrupa’sında, kendi dünya imgelerini insanlığa dayatma hakkını tartışan başka anlayışlar söz konusudur. Katolikler açısından bakıldığında, sözgelimi bir Cizvit öğrencisi olan Piyemonteli Giovanni Botero’nun *Evrensel İlişkiler* adlı yapıtı, Reform Karşıtı hareketin damgasını vurduğu bir dünya anlayışına kaynaklık eden yüklü miktarda bilgiye dayanır⁵⁵³. Yaşadığı dönemin en yetenekli düşünürlerinden biri olan Katolikliğin bu ateşli savunucusuna göre İberyalılar dünyayı kurtaran kişilerdir. Porte-

---

⁵⁵³ 1591 yılında yayımlanan ve farklı dillere çevrilip birçok kez basılan *Evrensel İlişkiler* Protestan ülkelerde olduğu gibi Katolik ülkelerde de yaygın olarak başvuru bir eserdir.

kizliler'le Kastilyalılar'ın yaptıkları fetihler olmasaydı, Müslümanlar "dünyanın efendisi olurlardı artık"³⁵⁴. Dünya üzerindeki bir avuç Hristiyan için kaygı duyan Botero, İslâmiyet'in kılıcı olan Osmanlı'nın –İspanya da Roma Hristiyanlığının kılıcıdır– siyasi ve askerî gücü karşısında duyarsız değildir³⁵⁵. Hayranlıkla karışık bu tespit, Botero'nun yeniden Haçlı Savaşı çağrısında bulunmasına engel olmadığı gibi, Arapça'nın sistematik kullanımına dayanan, İslâm dinindeki hataları ifşa etmeye ve İslâmi pratikleri gülünç göstermeye yarayan dilsel bir karşı saldırı gerçekleştirmeyi hayâl etmesine de engel olmaz.

Yine Katoliklik açısından fakat bu kez daha az Ortodoks bir Katoliklik açısından bakıldığında, bir Dominiken olan Tommaso Campanella'nın *İspanya Monarşisi* adlı çalışması, İspanya tahtının geleceğiyle ilgili mesihanik ve milenarist bir yorum sunar. Campanella şunları yazıyor: "Şurası açıktır ki, Türk imparatorluğunu yıkan dünyanın efendisi olacaktır." Peki Türkler "dünyanın efendisi" olmak istemiyor mu? "[Türkler] kendisine dünyanın efendisi diyor, tıpkı İspanya kralının kendisine Katolik yani dünyanın efendisi demesi gibi; öyle ki bunların ikisi de dünya egemenliği için birbirleriyle yarışıyor"³⁵⁶. Tommaso Campanella Avrupa dışında temel olarak gördüğü iki büyük alana işaret eder³⁵⁷: Bunların birincisi özel bir dikkat gerektiren Os-

³⁵⁴ Giovanni Botero, *Relationi universali*, Brescia, 1599, Prima parte, s. 270, ve Maria Matilde Benzonin'in çalışması, "*L'apertura del mondo*," *Pierre Martyr d'Anghiera et les réseaux d'information sur le Mexique, l'Amérique espagnole et le Monde dans l'Italie du XVI. siècle*, doktora tezi, Paris, EHESS, 2006, s. 333.

³⁵⁵ *Evrensel İlişkiler*'in beşinci ve sonuncu bölümünde.

³⁵⁶ Campanella (1997), s. 27, 206, 321.

³⁵⁷ A.g.e., s. 317. Afrika hızlı bir şekilde keşfedilip İran Türkler'e karşı potansiyel bir müttefik olarak görülürken, Hitay bir kenara bırakılır "[...] zira Hitay İspanya'nın izlediği güzergâhta yer almaz." Bkz. Noel Malcolm, "The Crescent and the City of the Sun: Islam and the Renaissance Utopia of Tommaso Campanella," *Proceedings of the British Academy*, 2007, 125, s. 41-67.

manlı İmparatorluğu'dur; ikincisi ise "diğer yarım küre" yani İspanya'nın "haklı" bir biçimde sahibi ve hâkimi olduğu "Yeni Dünyadır"³⁵⁸. Dahası Campanella'nın dünya turu Amerika'da son bulur.

Protestanlar açısından bakıldığında, İngiliz Walter Raleigh'in *Dünya Tarihi* adlı eseri, Hristiyanlık ile İslâmiyet arasındaki karşıtlığı tarihsel devrimin temel itici gücü olarak görür³⁵⁹. Raleigh İngiliz sömürgeciliğinin temellerini atmaya çalışırken, Botero evrensel bir Katoliklik için mücadele eder; Campanella ise Kutsal Metinler'deki kehanetlerden İberya emperyalizmine giden yolu bulmaya çalışır. Bütün bu Avrupalılar –ve daha başkaları– büyüyen bir dünyanın meydan okuyuşuna cevap vermek ve Amerika'nın kaderini çizmek amacıyla inançları, düşünceleri ve her türden araçları harekete geçirirler.

GERÇEK Mİ YOKSA GİZİL Mİ?

Geç Rönesans dönemine ait bu türden düşünceler ve kurgular bizleri neden ilgilendiriyor? Bunların önemli bir bölümü, Latin Hristiyanlığını Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmiyet'in karşıtı olarak sunan dolaylı fakat etkin nitelikte şematik bir dünya anlayışından hareketle, Amerika'nın ve dünyanın kaderi ve geleceği konusuna eğilir. İyi ve kötünün karşıtlığı şeklinde indirgemeci bir nitelikte olan bu şema çeşitli biçimlerde imgelemimizi şekillendirmeye devam etmiştir, zira basın-yayından, sinema, televizyon ve internete kadar birçok alanda her yönüyle sayısız

³⁵⁸ A.g.e., s. 339.

³⁵⁹ "Raleigh's importance is that he employed a secular and critical approach to a study of world history which was in a very large part a study of Biblical history; and that he did it in English in a work which was a bestseller," Christopher Hill, *Intellectual Origins of the English Revolution Revisited*, Oxford, Clarendon Press, 1997, s. 168.

kez ele alınmıştır. XVI. yüzyılda olduğu gibi, bugün de her iki taraf birbirini şeytan ilân etme noktasında birleşmiştir³⁶⁰.

XVI. yüzyılda öteki, Endülüs'teki Hıristiyan istilacı veya Hint Okyanusu'ndaki Müslüman tâcir olarak, tiksintiyle karşılanan davetsiz bir misafir olmuştur çoğu zaman³⁶¹. Kısa sürede Amerika topraklarına intikal eden ve yerlilerin zihinlerine işlenen *Moros / Cristianos* şeklindeki antagonizma, yukarıda sözü edilen düalist şemanın birçok versiyonundan yalnızca biridir. Meksiko'da, İstanbul'da veya Napoli'de, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya sahnesinde can alıcı bir rol oynadığı düşünülür. Meksiko veya Napoli'den bakıldığında tehdit olarak algılanan şey Türkler ve İslâmiyet'tir; öyle ki İslâmiyet dünyanın her yerinde Katolikler'in ufkunu karartıyor gibidir. Oysa İstanbul'da, anonim yazar ve onun arkadaşları, Osmanlı'daki strateji otoritelerinin karşı çıktığı bir düşünceyi paylaşmaya çalışırlar. Bütün bu coğrafyalarda, dünyanın geleceği, İberyâ monarşisiyle Osmanlı İmparatorluğu veya bunların savundukları dinler arasında yaşanan acımasız bir çatışmalar bütünü olarak tasavvur edilir. Campanella şunları yazar: "Silahlar dine karşı hiçbir şey yapamaz; bir dine karşı koyabilecek tek şey ondan daha iyi bir dindir ancak; silahsız veya daha kötü bir din bile olsa; yeter ki o din halk tarafından sevilsin ya da daha üstün silahlara sahip olsun"³⁶².

Söylevler ve saplantılı fikirler, dünya üzerindeki güç ilişkilerine dair daha pragmatik ve bilinçli bir saptamaya eşlik ederler. Diplomatik ve askerî alanlardaki güç dengesi gerçekte nasıldır? Hıristiyan-Müslüman düellosu Fransız kralının Türkler'le çetlitli anlaşmalar yapmasına, İngilizler ve İspanyollar'ın İran'la flört etmesine, Portekizliler'in Büyük Babür'le görüşmesine ve

³⁶⁰ William O. Beeman, *The "Great Satan" versus the "Mad Mullahs."* *How the United States and Iran demonize each other*, Westport, Praeger, 2005.

³⁶¹ Tomaz ve Alves (1991), s. 138.

³⁶² Campanella (1997), s. 47.

bütün bu ülkelerin Çin'in devasa gücünü görmesine engel olmaz³⁶³. Öyle ki, İslâmiyet'e ya da Batı Hıristiyanlığı'na yönelik reddiye, devamlı surette çok daha karmaşık bir jeopolitiğe ekleniyor gibidir.

İnebahtı savaşında kazanılan zafer, dünyanın Hıristiyan bölümünde sevinç gösterilerine neden olmuştur; fakat İspanya açısından bu zaferin arkası gelmemiştir ve hattâ Akdeniz'de Türkler'le yaşanan büyük çatışmaların sonunu haber vermiştir³⁶⁴. Belli bir küreselleşme döneminin uyandırdığı küresel isteklerin ötesinde, "evrensel" egemenler –Sultanlar veya İspanya kralları– kendi güçlerinin sınırlarını öğrenirler³⁶⁵. Haçlı Savaşma yönelik istekleri yatıştıran İnebahtı zaferi II. Philippe'e daha yakın ve daha tehlikeli rakiplere karşı koyma olanağı verir: İğrenç Elizabeth'in İngilteresi, isyan bayrağını çeken eyaletlerdeki Hollandalılar, Huguenotlar'ın inatçı Fransası. Haçlı Savaşı taraftarları Avrupa arenasının temel öncelikte olduğunu çok iyi bilirler. Giovanni Botero, kâfirlerden ziyade Protestan rakiplere karşı bir oluşum olarak görünen Katolik ve Roma merkezli bir dünyanın sözcüsü haline gelir. Dünyanın Katolikleştirilmesi sürecinde, sömürgeleştirilen toplumların manevî kurtuluşuyla pek ilgilenmeyen İngilizler'le Hollandalılar'ın başka bir açıdan tehlike arz eden girişimlerine karşı mücadele edilmelidir.

Aynı durum Protestan tarafı için de geçerlidir. İspanya'nın Roma İmparatorluğu'nun düşüşünden beri Avrupa'da ortaya

---

³⁶³ Uzun bir süre gündelik algıda ve kurgusal düzlemde gündemde kalan "Türk saplantısı" konusunda, bkz. Giovanni Ricci, *Obsessione Turca. In Una Retrovia Cristiana dell'Europa Moderna*, Bologne, Il Mulino, 2002.

³⁶⁴ Milhou (1994-1995), s. 193-239.

³⁶⁵ Hint Okyanusu'nda Cihad çağrısı yapan Zain el-Din Ma'bari'nin dile getirdiği beddualar Portekizliler'le Müslümanlar arasında varolan ilişkilerin taşıdığı gerçeklikle kesinlikle örtüşmez. Bkz. Subrahmanyam (1995), s. 194.

çıkan en büyük güç olduğunu gizlemeyen Raleigh, İngiltere, Fransa ve Hollanda'nın bu durumla başa çıkmanın yollarını bulacağını ümit eder³⁶⁶. Fransa'ya sığınan Campanella ise fikir ve taraf değiştirir: İspanyollar'm yeni Kiros'unu yücelttikten ve Türk tehdidini ifşa ettikten sonra, İspanyol monarşisine karşı Fransız monarşisini tutar ve müstakbel XIV. Louis'nin büyük bir hâkimiyet kuracağı kehânetinde bulunur. XVII. yüzyılın arifesinde, İspanyol-Türk savaşı artık geride kalmıştır. Son Haçlı Savaşı değildir gizlice hazırlanan; Avrupa kıtasını kasıp kavuracak olan Otuz Yıl savaşlarıdır. Avrupalı güçler arasındaki evrensel rekabetler, Brezilya'dan Angola'ya, Hint Okyanusu'ndan Meksika kıyılarına kadar denizleri ve savaş alanlarını kan gölüne çevirir. Türk tehdidi sona ermiş değildir ve Orta Avrupa üzerinde yoğunlaşır –ikinci Viyana kuşatmasının tarihi 1683'tür. Diğer alanlarda ise gizil bir tehdit olarak kalır ve İslâmiyet'e karşı Haçlı Savaşı çağrısında bulunmaya devam eden nostaljik söylemlerde düzenli olarak boy gösterir.

Bu durumda, iki ayrı dünya anlayışının karşı karşıya geldiği gizil alan kalıyor geriye. Bu gizil alanın göz ardı edilmemesi gerekir. İslâmiyet, İspanyol Amerikası, Portekiz Asyası ve Batı Avrupa'dan hareketle oluşturulan dinamik bir dünya anlayışının yaratılmasına hizmet eder. Hristiyanlığa özgü değerleri geçerli kılmaya yaradığı gibi, Hristiyanlığın fay hatlarının açığa çıkmasına hizmet eder; ki buradaki Hristiyanlık kendi bünyesindeki çatlakları gidermek ve “sapık dine” karşı birleşmek açısından, Osmanlı tehdidini daha fazla ciddiye alma konusunda kazançlı çıkar. Giovanni Botero'nun *Relazioni Universali* adlı eserindeki İslâmiyet başka bir şey midir? Bu bağlamda Yeni Dünya nerede duruyor? Botero'ya göre, “öteki yarımkürenin” keşfi dünyanın hayranlığını kazanmıştır; fakat dünya üzerindeki toplumların dinsel birliğine doğru giden en önemli aşamayı oluşturan şey Amerika'nın Hristiyanlaştırılmasıdır; zira bu

³⁶⁶ Hill (1997), s. 144; Walter Raleigh, *History of the World*, c. VI, 1820, s. 369.

durum Batılılaşmaya dair örnek bir model sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Yeni Dünya Müslüman dünyanın tam tersini temsil eder.

Bu yöndeki bütün tasavvur biçimlerinde, İspanya İmparatorluğu'nun istisnai bileşeni olan Amerika, ilgili kimselerin gözünde büyük bir ağırlığa sahiptir: Sir Walter Raleigh³⁶⁷ ve İstanbullu anonim yazara göre Amerika fethedilmesi gereken bir yerdir; Heinrich Martin ve Campanella'ya göre ise güçlendirilmesi gereken bir kaledir. Kimileri için de vaat edilmiş bir toprak veya sığınılacak bir kıtadır. Campanella'ya göre, eğer Türkler dünya hâkimiyeti yarışında başarılı olursa, İmparatorluk ile Papalık Yeni Dünya'ya geçer ve Avrupa yıkılır. Yaklaşık çeyrek yüzyıl sonra, Campanella'nın yazdıklarında, Batı liderliğinin Atlantik ötesine taşınması tezini ölümü pahasına savunan Dominiken Francisco de la Cruz'un düşünceleriyle karşılaşmak oldukça ilginçtir. İslâm topraklarıyla Amerika, küreselleşme yolunda olan bir dünyadaki imgelemi besleyen iki güçlü kaynaktır: Özellikle Hristiyanlar açısından –son derece radikal bir biçimde– birbirine göndermede bulunan iki önemli kaynak.

XVI. yüzyılda oluşan dünya bilinci din ve inançları yayma çabasıyla doğrudan bağlantılıdır ve bunun tek nedeni XV. yüzyıldaki Papaların İberyâ merkezli küreselleşmeyi peşinen onaylamaları değildir. İstanbul, Lima veya Meksiko'da dinsel kaygılar tartışmasız bir biçimde dünyaya dair kavrayışın en önemli itici güçlerinden biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun beklenen düşüşü, İslâmiyet'in Amerika'da rövanşı alacağı beklentisi ya da Eski Dünya'nın Türkler tarafından yok edileceği düşüncesi, evrensel tutkulara sahip, fetihlere susamış ve dinel dönüşümlere kilitlenmiş bir Tektanrıcılık simetrik ve antitez niteliğindeki birer ifadesidir. O halde semavî dinler, küreselleşme dönemindeki etkisi küçümsenemeyecek evrensel bir perspektif ve açıklamalar çerçevesi sunmuş ve sunmaya devam etmektedir. Ortak bir insanlığa ait olma duygusu ve yaratılışla başlayan

³⁶⁷ Hill (1997), s. 143; Raleigh (1820), c. II, s. 91-92.

binlerce yıllık bir tarihin paylaşılması, kaçınılmaz olarak indirgemeci bir evrensellik üzerinden dünyayı düşünmeye iten yorumlama biçimlerinin ortaya çıkışını hızlandırır. Aynı sonla biten bir dünya: “Dünyanın sonu yakındır, geriye yalnızca tek bir sürü kalacaktır [*unum ovile*]. [...] O zaman İsa kıyamet için gelecek ve bu dünyanın sonu olacaktır [*et sic finis*]³⁶⁸.”

GELECEĞİN BARINDIRDIĞI GİZEMLER

Gerçek veya gizil olsun, XVI. yüzyılda Hristiyanlık ile İslâmiyet’in mücadelesi yıldızlarda ve kehânetlerde okunur. Astrolojinin dünya üzerine düşünmemize yardımcı olabileceği düşüncesi bugün bizlere gülünç gelebilir, fakat Rönesans insanlarını, Katolikleri, Protestanları, Hristiyanları, Müslümanları ve Meksikalılar’dan Çinliler’e kadar herkesi büyülemiştir. Büyük Türk tarihçi Gelibolulu Mustafa Âli, *Tarihin Esası* adlı eserinde (*Zübdet-üt Tevârih*), 1577 yılında görülen büyük kuyruklu yıldızın Osmanlı İmparatorluğu açısından neden olduğu kötü sonuçlardan bahsetmeden geçmez.³⁶⁹ Bunun nedeni, o dönemde Antik Yunan, Roma ve Antik Doğu’dan kalan ve tüzel astrolojinin babası Klaudyos Batlamyus tarafından *Tetrabiblos*’ta (Dört Kitap) büyük bir başarıyla sentezlenen bilgilerin, her türlü inancın sınırlarını aşan Avrupa-Akdeniz merkezli ortak bir miras oluşturmasıdır. O dönemde astroloji bir “bilim” olarak kabul edilir ve düzenli olarak kendini yenilemeyi bilir. Astrolojik öngörülerin herhangi bir değere sahip olduğunu reddedebilenlerin sayısı çok daha azdır. Bu noktada, astroloji bilimine karşı çıkmaya, Aristocu temellerini yıkmaya ve dünyanın sonsuz olduğunu iddia etmeye cesaret edebilen fakat sonunda yakılarak ölüme mahkûm edilen Giordano Bruno’yu hatırlatmak gerekir.

³⁶⁸ Campanella (1997), s. 53, 35.

³⁶⁹ Bkz. Subrahmanyam (2005), s. 32; Asya’nın diğer ucunda, Çin İmparatorluk sarayında, imparatorun üstünlüğünü teyit eden astrolojik tahminleri daha sağlam temellere oturtmak amacıyla, Cizvitler’in bilimsel bilgilerine yönelik önemli bir beklenti söz konusudur.

Bununla birlikte Roma sonunda insanların zihinlerinde ve yaptıkları işlerde büyük bir temizlik yapacaktır. Tüzel astrolojiyi yasaklayan 5 Ocak 1586 tarihli karar, Kilise'nin tutumunda önemli bir değişim yaratır. Ancak, Trento Konsili sonrası oluşan yeni eğilimin Hristiyanlar tarafından benimsenmesi kolay olmayacaktır ve sözgelimi Heinrich Martin'in gezegen kavuşumlarının siyasi sonuçlarıyla ilgilenmesine ve bu yöndeki düşüncelerini sömürge otoritelerinin desteğiyle yayımlamasına engel olmaz. Aynı şekilde, Martin'den binlerce kilometre uzakta ve Engizisyon zindanlarında, Tommaso Campanella'nın, 24 Aralık 1603 tarihinde Ateş Elementi olan Yay Burcunda meydana gelen Jüpiter ve Satürn gezegenlerindeki "büyük kavuşumun" yarattığı etkiler üzerinde en az Martin kadar kafa yormasına engel olmayacaktır³⁷⁰. Aynı gökyüzü, aynı kaynak. Campanella, astrolog Antonio Torquato'nun Heinrich Martin'den birkaç yıl önce ortaya attığı öngörülerden yararlanır. Birçok Avrupalı gibi, her iki yazar da, bir hekim olan Ferrare'nin *De Eversione Europae Prognosticon* adlı eserinde (1480) Türkler'in din değiştireceğini haber verdiğini bilir.³⁷¹ Napoli'de bulunanlar "Ay İmparatorluğunun" –Türk İmparatorluğu– yok olmaya yazgılı olduğundan Meksika'dakiler kadar emindirler.

Astroloji çoğunlukla kutsal metinlerle bağlantılı bir yığın ke-hâneti ve öngörüü beraberinde getirir. Martin'de satır aralarında karşımıza çıkan ve Campanella'da derinlemesine işlenen eskatolojik temel, yalnızca dünyadaki bütünleşme sürecinin başlangıçta yarattığı meydan okuyuşlara cevap vermez. Eskatolojinin varlığı bile, Hristiyanlık ve İslâmiyet'teki imgelemleri –çoğu zaman bu iki dünya arasında yer alan Yahudi çevreler

³⁷⁰ HM, s. 215; Bu vesileyle Campanella "*articuli prophetales*"ın son bölümünü oluşturan *Pronostico Astrologico*yu kaleme alır. Bkz. T. Campanella, *Opusculi astrologici: Come evitare il Fato Astrale, Apologetico, Disputa sulle Bolle*, Germana Ernst (ed.), Milan, 2003, s. 11.

³⁷¹ Campanella (1997), s. 27 ve n. 42.

üzerinden– birbirine eklemleyen bağları ortaya çıkarır. Bu ortak yapı her türden duygusal tepkinin ve entelektüel oluşumun temelini oluşturur. Her alanda astrolojik spekülasyonlara dayanan ve XVI. yüzyıldaki büyük dönüşümlerden beslenen mesiyanik ve milenarist akımlar düşünüş, beklenti ve korku biçimlerini birbirine yaklaştıran ortak bir miras yaratır. Kehânet ve öngörüler bir toplumdan diğerine dolaşım halindedir: Anlam ve yönelim olarak değişken olmaları önemli değildir; her zaman kullanıma yani yeniden yorumlanmaya hazırdırlar. Toplumlar ve dinsel inançlar arasında varolan ayrımın ötesinde, arkaik ve mantık dışı görünmelerine neden olan bütün şeylere rağmen, aynı zamanda belli bir dünya bilincinin oluşumuna katkıda bulunurlar. Kehânet ve öngörülere dayanan bir literatürün yayıncılık üzerinden dünyaya açıldığı ayrıcalıklı yerlerden birinin Venedik olması tesadüf değildir. Bunun yanında, Meksika’daki yayıncılık faaliyetleri, en mantıklı gözlemleri en çılgın iddialarla birleştirerek –kimse bunda bir çelişki görmez– dünyanın tanınmasına ve nihai varoluş nedenlerine dair yorumlara önemli bir katkı sağlamıştır.

Modernitenin ve küreselleşmenin zaferine rağmen, astroloji ve kehânetler gezegenimizi tamamen terk etmiş değildir. Astroloji inatçı bir olgudur ve bunun tek nedeni geleceği söyleyebileceğine inanılan tek şey olması değil, aynı zamanda bütün kültürlerin ve zamanların ötesine geçebilmesidir. Yıldız fallarının, büyücülerin ve kâhinlerin hâlihazırda giderek artması, bu konuda kesin bir yargıya ulaşmayı engellemektedir. Okültizmin verdiği haz, *Da Vinci Şifresi* ve onun artçılarının dünya çapında yarattığı moda ve internet sitelerindeki artış, hızlı bir küreselleşmenin yaşandığı bir çağda bu türden bilgiye ulaşma yöntemlerinin –eskisi gibi olmamakla birlikte– varolmaya devam ettiğini kanıtlamaktadır. Arama motoru Google, 2008 yılının Nisan ayı rakamlarıyla, *yıldız falı* kelimeleri için 56 milyondan

fazla sonuç vermiştir³⁷². Hiç kuşkusuz, Heinrich Martin –ya da onun *alter egosu* [anonim yazar]– kendi çalışmaları ve gelecek- le ilgili kehânetleri için yayıncı ve okuyucu bulmakta pek zorlanmazdı –Türkler’le ilgili verdiği “yanlış” bilgileri yumuşatmak koşuluyla. Alman yazarımızın kendi öngörülerini ileri sürerken ve yaptığı spekülasyonları dramatize ederken takındığı kendinden emin tavrı çekiciliğinden hiçbir şey kaybetmiş değildir. Her halükarda, Nostradamus’un kehânetleri (4,5 milyon sonuç) ya da Joachim de Flore’un gelecekle ilgili öngörülleri –internette yayımlanmaya başladıkları günden bu yana- hiçbir dönemde bugünkü kadar okuyucu ve taraftar bulamamıştır kuşkusuz. İnternet ortamında dünyanın geleceği, İslâmiyet’in kaderi, imparatorlukların zaferi ya da dünyanın sonuyla ilgili sayısız spekülasyonlarla karşılaşmamız bizleri şaşırtmasa gerek.

Görüldüğü üzere, en uzak alanlarda bile Amerika ile İslâmiyet ilişkisini ortaya çıkaran şey Fransisken ve Dominiken milenarizmidir. Tanrı’nın ve Avrupa’nın baş belası olan Türkler’in kaydettiği ilerlemelere karşı Yeni Dünya seçilmiş bir insanlık için umut taşıyan ve Hristiyan-Avrupa mirasının kurtarıcısı olan bir sığınak olarak kendi gösterir. Fransisken Motolinía tıpkı Dominiken Francisco de la Cruz gibi bu yöndeki umutları yeşertir. XVII. yüzyılda ve hattâ Aydınlanma Çağı’nda başkaları da onlara ayak uydurur. Fransisken Jaboatao’nun *Orbe Novo Serafico* adlı eseri, Saint François ekolünün kılavuzluk ettiği bir Brezilya’nın kaderini ülküselleştirerek bu akımı yeniden canlandırır³⁷³. Amerika gerileme halindeki Eski Dünya karşısında arılığın sembolü ve İslâmiyet de şeytanî bir bostan korku-

³⁷² *Mesih* (messie) kelimesi içinse 14 milyondan fazla sonuç verir (Nisan 2008).

³⁷³ Bkz. Antonio de Leon Pinelo, *El paraíso, en el nuevo mundo* [1650], prologue Raúl Porras Barrenechea, Comité del IV Centenario del descubrimiento del Amazonas, Lima, 1943; Antonio de Santa Maria Jaboatão *Orbe seráfico novo brasileiro*, Lisbonne, 1761, ve Rio de Janeiro, Instituto Histórico e Geográfico Brasileiro, 1856-1862.

luğu olmaya devam eder. Meksika ve Peru’da karşılaşan mesiyanik ve milenarist akımlar bugün de varlığını sürdürür; öyle ki evrensel hâkimiyeti hedefleyen her türlü proje bu eski damarı yeniden canlandırıyor gibidir. Söz konusu akımlar İslâm dünyasında olduğu gibi, bir gün bütün Hristiyanların Müslüman işgalcilerden temizlenmiş bir Kudüs’te bir araya geleceği umu-
duyla İsrail’in desteklediği Beyaz Saray çevresinde de kendini gösterir. Irak’a karşı başlatılan savaşın Apokalips’teki kehânetlerden birinin gerçekleşmesi olarak görüldüğü ve küresel ısınmanın dünyanın sonunun yaklaştığına dair evrensel ve tartışmasız bir göstergeye dönüştüğü böyle bir perspektifte şaşırtıcı olan ne olabilir ki? Güç bir durumda bulunan Katoliklik karşısında Protestan kiliseler, İslâmi akımlar ve Asya dinleri, kimi zaman kaygı verici biçimler alan eskatolojik beklenti ve inançları beslemektedir. Paradoksal bir biçimde, eğlence olgusundaki masumiyetin ve gişe rekorlarının arttalanında, “kitle sineması” bu eğilimin yayılmasında önemli bir yer tutar. Hollywood stüdyoları, dünyanın bir ucundan diğerine sürekli olarak yeniden canlandırdıkları bu saplantıları imgelere dönüştürmüyor mu? *Yıldız Savaşları* serisi, *Matrix* üçlemesi, *Terminatör I, II* ve *III*, mesiyanik ve apokaliptik kahramanları yüksek sesle ve özel efektlerle güçlendirilmiş bir şekilde insanlara empoze ederler. Eski şemalar küreselleşmeden önce durmaksızın yeniden işlenir –Matrix’te kullanılan ifadeyle “*reloaded*.” Dünyayı düşünmek sınırları belirsiz bir eylemdir, her türden köktenciligi beslemiştir ve beslemeye devam etmektedir –büyük bir meydan okuma. Heinrich Martin’in bizlere devrettiği Canavar avı uzun zamandan beri sürmektedir³⁷⁴.

---

³⁷⁴ Serge Gruzinski, “Von *Matrix* zu Campanella. Kulturelle Métissagen und Mondialisierungen,” in Jens Badura (ed.), *Mondialisierungen. “Globalisierung” in Lichte transdisziplinärer Reflexionen* Transcript Verlag, Bielefel, 2006, s. 103-122.

DÜNYAYA BAKIŞ

Heinrich Martin ve İstanbullu anonim yazara ait çalışmaların yegâne amacı, büyük tektanrıci dinler ve çok sayıda ezoterik akımlar ile bizim dünyayı görme ve kavrama biçimimiz arasında kurulan güçlü bağlar konusunda bizleri uyarmak değildir. Dünyanın farklı bölümlerini bir arada ele alan bu çalışmalar – her biri kendi yöntemiyle– dünya üzerindeki toplumların ve bölgelerin çeşitliliğine ve bunları bir araya getiren bağlara dair açıklamalar sunarlar. Avrupalılar ve onlarla birlikte birçok toplum, iyi veya kötü de olsa başkalarından vazgeçmenin artık zor olduğunu keşfederler.³⁷⁵ Her iki yazarın çalışmaları Antik dünyadan, Hristiyanlık’tan ve İslâmiyet’ten doğan toplumların oluşturduğu ortak bir yörüngede yer alırlar. Burada, söz konusu toplumların kendilerini çevreleyen alanları tanımak ve bu alanlar üzerinde sahip oldukları kontrolü arttırmak üzere sırayla sahne aldıkları uzun bir dönem söz konusudur. XIII. yüzyıldan itibaren Batı Avrupalılar, Moğollar’ın hâkimiyetinde bulunan Asya’nın kapılarına dayanarak ilk kez dünyaya açılma girişiminde bulunurken, Arap tarihçiler ve coğrafyacılar onlardan yüzyıllar önce dünyayı keşfetmeye başlamışlardı.³⁷⁶ XV. yüzyılda, Portekizliler’le Kastilyalılar’ın yaptıkları keşifler sayesinde, Hristiyanlar’ın sahip olduğu bilgi dağarcığında büyük bir patlama yaşanmış ve Antik döneme ait coğrafi bilgilerden geç de olsa yararlanarak yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Bilme istenci ve arzusu ayrılmaz bir biçimde birleşmiştir. Campanella şöyle diyor: Eğer İspanya evrensel misyonunu elde etmeyi başardıysa, bunun nedeni İspanya’nın dünyayı tanıma arzusunu kanıtlamasıdır –*perché desidero di conoscerlo*. “Dünyayı tanımak ona sahip olmanın yarısıdır [...]. Kolomb dünyayı tanıma arzusunu derinden hissetmiştir –ki o Tanrı’nın oğludur³⁷⁷.”

³⁷⁵ Sloterdijk (2004), s. 854.

³⁷⁶ *Voyageurs arabes...* (2005).

³⁷⁷ Campanella (1997), s. 361.

XVI. yüzyıl boyunca, haritacılar ve kozmograflar giderek daha kesin ve daha iyi belgelendirilmiş bilgi araçları geliştirirler. O andan itibaren, sözlü, yazılı, yayımlanmış ve haritalandırılmış yığınla bilgi Avrupa ve Amerika'da ve dünyanın geri kalanında hızla yayılır. Osmanlı dünyası daha ziyade Akdeniz ve Müslüman Asya'ya yönünü çevirmiş görünmekle birlikte, bu sürecin dışında kalmayacaktır. Kozmografik, coğrafî ve proto-etnografik çalışma olmadan evrensel bir düşünce tasavvur edilemez. Her şey bir anda alınıp kullanılmamıştır kuşkusuz. Yıllardan yıla yeniden düzenlenen, eksiklikleri tamamlanan ve hattâ yeniden çizilen haritalarda görüldüğü üzere, devasa bir yığın oluşturan ve giderek artan bilgileri düzenleyebilmek mümkün müdür? Dünyayla ilgili sonsuz sayıda veriyi derlemek mümkün olmadığından günden güne karşılaştığımız bir zorluk değil midir bu? Heinrich Martin'in ya da İstanbul'daki anonim yazarın sahip olduğu geniş ufuk kalıyor geriye. Her iki yazarda da, dünyanın geri kalanının göz ardı edilemeyecek bir duruma geldiğine dair entelektüel ve tinsel bir kanı ön plandadır. Burada, ufuk çizgisini olabildiğince uzağa çekme kaygısıyla dünya üzerinde gezinen bir bakış açısı söz konusudur. Heinrich Martin hiç kimsenin gitmediği yerlerde, kimsenin yaşamadığı ve hattâ yaşanılmaz kabul edilen bölgelerde gerçekleşen tutulma olaylarını önceden öngörebilmeyi hayâl eder. İstanbullu anonim yazarsa, hiçbir Müslüman'ın gitmediği topraklarla ilgili betimlemeler yapmaya çalışır sayfalar boyunca. Bütün bunlar yapılırken, her seferinde, özgün entelektüel yapılar üzerinden kendisini ifade eden küresel bir dünya anlayışının kaotik bir biçimde ve bir tür deneme-yanılma yöntemiyle ortaya çıktığını görürüz.

Çalışmamızın sonuna geldiğimiz bu noktada, yukarıda bahsettiğimiz türden farklı tanıklıkları birbiriyle daha fazla karşılaştırmak isteyebiliriz. Söz konusu tanıklıkların çağdaş niteliğini dikkate alarak ve birbirini tamamlayan ya da ayrılan yanlarını ortaya koyarak dünyaya dair bütünlüklü bir okuma yapabiliriz –ne sistematik olarak Avrupalı ne de salt Hristiyan nitelikte bir okuma. Ele aldığımız her bir metne özgü dinsel ve siyasal

tarafgirliklerin ötesinde, bu metinlerdeki küresel bir dünya anlayışı oluşturma çabası, onlardan yükselen sesleri bizim yaşadığımız XXI. yüzyıla fazlasıyla yakınlaştırır. Tarihçiler ve tarihle ilgilenenler, burada, ilkel yönelimlerden ve ulusalcı prangalardan kurtulmuş bir tarihle yüzleşme cesaretini bulacaklardır. Heinrich Martin ve İstanbullu anonim yazar, bugün modernitenin bizleri sürüklediği ulusal çerçevelerden bağımsız bir düşünüşe sahip olmuşlardır. Bu yazarlardan hiçbiri, XIX. yüzyılda ortaya konan ve günümüzde dünyamızı etkileyen büyük dönüşümler karşısında artık yetersiz hale gelen (demode dememek için böyle diyelim) geçmişi ve bugünü değerlendirme yöntemlerine yüz çevirecek bir yapıda olmamıştır. Daha da önemlisi, Meksiko'da veya İstanbul'da, küresellik kavramı Avrupa veya Atlantik'le sınırlı değildir. İslâm dünyası ve Amerika olmadan Avrupa olmaz... Avrupa-merkezcilik biçiminde bir eğilime kapılmadan devamlı olarak Eski Dünya'yla diyalog halinde olan söz konusu eserlerden çıkarabileceğimiz derslerden biri de budur belki de.

SONUÇ

ORADA SAAT KAÇ?

“Orada saat kaç?” Bu her şeyden önce kişisel bir soru, yani onca arşivi karıştırıp tozunu yutmaktan haz almamıza neden olan içsel bir sorgulama olamaz mı?

Anonim yazar ile Martin, kaleme aldıkları el yazmalarının sayfalarını doldurmak için harcadıkları enerjiden çok daha fazlasını başka dünyaları incelemek için harcamışlardır. Bu yazarların ortaya koyduğu entelektüel çabanın ardında gizlenen şeyleri bulup çıkarmak gerçekten çok hoş olurdu. Amerika Martin’in veya anonim yazarın imgeleminde neyi temsil ediyordu? Onların gözünde Avrupa ne gibi bir anlam taşıyordu? Yazarlar belli bir gizlilik taşımaya devam ettikçe, bu sorulara cevap bulmak giderek zorlaşıyor. Heinrich Martin’in anavatanı olan, doğduğu ve gençliğinin sonlarında geri döndüğü, Lutherçiler’in kiliselerini ziyaret ettiği şu soğuk ve heretik Hamburg onun için ne ifade ediyordu? *Dizelge*’ye damgasını vuran Katolik İspanya’nın Martin için taşıdığı anlam neydi? Meksiko ve Yeni İspanya’yı Alman yazarımızın hanesine eklediğimizde, zihninin derinliklerinde bir araya gelen üç ayrı dünyayı bulmuş

oluruz. Martin, Meksika'daki yaşamının sonuna geldiği dönemde ilginç suçlamalarla karşı karşıya kalır. Kıyamet gibi yağmurlar yaşadığı bölgeyi sulara gömer; fakat Martin, Meksiko vadisini kurutmak için açtığı devasa tünelin sulara kapılıp yıkılmaması için dua eder. Martin'in şehrin sular altında kalıp yok olmasını tercih ettiği söylenir; sanki bizim doktor Faust'umuz yok olup gitmeden önce "Yeni İspanya'nın kalbiyle" olan hesabını görmüş gibidir. Şehir uzun yıllar sular altında gömülü olarak kalacaktır. İstanbul'daki anonim yazara gelince; ısrarla kendi alanında bir öncü olduğunu göstermeye çalışırken, kimliğini gizlemesinin ne gibi bir amacı olabilir? Yeni Dünya üzerinde ısrarla durmasının ve ondaki bu Endülüs özleminin nedeni neydi? Peki, Türk ve Müslüman dünyasıyla ilgili olarak aklımızdaki soru işaretlerini çoğaltan bu gizli-kapaklı tutum neden kaynaklanıyordu?

Bu çalışmada incelediğimiz metinler yalnızca buzdağının görünen yüzünü oluşturuyor; zira yazarlarımız kendilerine pahalıya mâl olabilecek denetim ve yasaklardan ustalıkla kurtulmak zorundaydılar. Sevilla ve Hamburg arasında, Osmanlı İmparatorluğuyla Hristiyan dünyası ve aynı zamanda İspanyol Meksikası'yla yerli topluluklar arasında her şeye rağmen oluşan geçirgenlikler, her türlü siyasi ve dinî sınırları aşan gizli ilişkilerin sahip olduğu gücü tahmin etmemize olanak verir. XVI. yüzyıldan itibaren, Heinrich Martin ya da Miguel de Cervantes gibi binlerce insan, isteyerek veya istemeyerek Akdeniz, Atlantik, Pasifik ya da Hint Okyanusu'nu aşarak bir dünyadan başka bir dünyaya geçmiştir. Bütün bu insanlar, her seferinde yeniden sağlanan uzlaşma ve kaynaşmalarla yaratılan ve bugün yaşadığımız modern zamanların temelini oluşturan bir modernitenin ilk anlarını yaşamıştır.³⁷⁸

Toplumlar uzun süre bu tür gidiş-gelişlerden uzak durmuşlardır. Sonradan İberya Yarımadası'na geri dönen Amerikalı

³⁷⁸ Bartolomé ve Lucile Bennassar, *Les Chrétiens d'Allah. L'histoire extraordinaire des renégats, XVI.-XVII. siècle*, Paris, Perrin, 1989.

İspanyollar *Indianos* olarak kalırlar ve yeniden birer Avrupalı olarak görülmezler hiçbir zaman. Japonya'daki otoriteler ülke dışına çıkan Japonlar'ın ve sonradan Hristiyan olanların Japonya'da kalmasını yasaklarlar. Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan İspanya Yahudileri ve din değiştirenler için yeniden İberya Yarımadası'na dönmenin hiçbir anlamı kalmamıştır. Bütün bu insanlar farklı dünyalarda yaşamayı öğrenmiştir. Bağlı olunan kökenlerden mutlak olarak uzaklaşma ile etnik-merkezcilik arasında, açık veya gizli ilişki ve uzlaşılara yer vardır. Bugün hâlâ “en canlı” Rönesans yazarı olan Miguel de Cervantes'in Cezayir'de, Afrika'daki bu Babil'in kalbinde beş yıl yaşaması ve sanki bir parçasıymış gibi Müslüman dünyası hakkında onca şey yazması bir tesadüf müdür?¹⁷⁹

Bir dünyadan başka bir dünyaya geçiş, hem gidiş hem de geliş olarak, tam anlamıyla bir sınav ve inisiyasyondur. Mesafe ve zamanı azaltacak birçok araca sahip olduğumuz halde, bu durum bugün de geçerlidir. Fakat paradoksal bir biçimde, teknik olarak sahip olduğumuz bu avantaj, baş döndürücü bir yakınlık duygusu ile engellenemez bir ayrışma ve parçalama duygusu arasında hissettiğimiz karşıtlığı daha da güçlendirir. Alejandro González Iñárritu'nun çağrışımlarla yüklü *Babil* adlı sinematografik çalışması böyle bir keşfi ortaya koyar. Fas çölllerinden Meksika ile Birleşik Devletler'in tozlu yollarına ve Japonya üzerinden postmodern metropollere geçerek, González Iñárritu'nun kamerası, dünyanın neresinde olursa olsun insanları birbirine bağlayan görünmez bağları gözler önüne serer. Iñárritu'nun eseri, sırasıyla Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika'da yani “dünyanın dört bir yanında” geçen bir “komedyâ” olan *Don Quichotte*'taki papazın alaycı bir tavırla yaklaştığı bir kah-

---

¹⁷⁹ Cervantes ve Türkler konusunda, bkz. Ottmar Hegyi, *Cervantes and the Turks: Historical Reality Versus Literary Fiction in “La Gran Sultana” and “El amante liberal,”* Newark, Delaware, Juan de la Cuesta, 1992.

ramanlık gösterisi sunar³⁸⁰. *Babil*, bütünü daha iyi birbirine bağlamak amacıyla, olayların geçtiği her bir yeri kendi özgün yapısı içerisinde canlandırır; öyle ki, günümüzde tanık olduğumuz geçişlilikler bizleri bir dünyadan diğerine kaymaya ya da zikzaklar çizmeye itiyor gibidir –olay yalnızca farklı dünyaları bir araya getirmekle sınırlı değildir. *Peki orada saat kaç?* adlı filmdeki Tayvanlı kahramanın hiç bilmediği bir evrene alışmaya çalışırken yaptığı şey neyse, González Iñárritu’nun Meksika’yı filme alırken gösterdiği başarıyla Japonya ve Fas’ı canlandırarak yaptığı şey de odur. Basitleştirme veya tektipleştirme yoluna gitmeden farklı dünyalarda ve farklı zaman dilimlerinde yaşayabiliriz. Dört bir yandan bizi kuşatan ve bizlere hükmeden küreselleşmeyi ehlileştirmenin tek yolu bu değil midir?

---

³⁸⁰ Miguel de Cervantes Saavedra, *Obras completas, Don Quijote de la Mancha*, c. II, Mexico, Aguilar, 1991, s. 552.

KAYNAKÇA

KISALTMALAR

AGI: Archivo General de Indias (Séville)

BAE: Biblioteca de autores españoles

CSIC: Centra superior de investigaciones científicas (Madrid)

CONACULTA: Consejo nacional para las artes (Mexico)

FCE: Fondo de cultura económica

UNAM: Universidad nacional autónoma de México

Abboud, Soha, « Apocalipsis, resurrección y Juicio Final en la cultura islámica », *in* Adeline Rucquoi *et al.*, *En pos del tercer milenio. Apocalíptica, mesianismo, milenarismo e historia*, Salamanque, Ediciones Universidad, 2000, p. 43-77.

Abril, Castelló, Vidal *Francisco de la Cruz, Inquisición, Actas I. & II*, Madrid, CSIC, 1992-1996.

Acosta, José De, *Historia natural y moral de las Indias*, édité par Edmundo O'Gorman, Mexico, FCE, 1979.

Alam, Muzaffar et Subrahmanyam, Sanjay, (éd.), *The Mughal State, 1526-1750*, Delhi, Oxford University Press, 1998.

Alfaro, Alfonso, *Moros y cristianos. Una batalla cósmica*, Mexico, Conaculta, Artes de México, 2001.

Atkinson, Geoffroy, *Les Nouveaux Horizons de la Renaissance française*, Paris, Droz, 1935.

Aubin, Jean, *Le Latin et l'Astrolabe : recherches sur le Portugal de la Renaissance, son expansion en Asie et les relations internationales*, Paris, Centre culturel Calouste Gulbenkian, 2 vol., 1996-2000.

Balbuena, Bernardo De, *La grandeza mexicana y compendio apologetico en alabanza de la poesía*, édité par Luis Adolfo Domínguez, Mexico, Editorial Porrúa, 1990.

- Bataillon, Marcel, *Erasmus y España. Estudios sobre la historia espiritual del siglo XVI*, Mexico, FCE, 1982.
- Bennassar, Bartolomé et Lucile, *Les Chrétiens d'Allah. L'histoire extraordinaire des renégats, XVI-XVII siècles*, Paris, Perrin, 1989.
- Bernand, Carmen *Un Inca platonicien, Garcilaso de la Vega*, Paris, Fayard, 2006.
- Bigalli, Davide *Milenarismo e America*, Milan, Cortina, 2000.
- Binding, Paul *Imagined Corners : Exploring the World's First Atlas*, Review Headline Books, Londres, 2003.
- Braudel, Fernand *La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, Armand Colin, 1990.
- Broc, Numa *La Géographie de la Renaissance*, Paris, Comité des Travaux scientifiques et historiques, 1986 (édition italienne, 1996).
- Brotton, Jerry, *Trading Territories. Mapping the Early Modern World*, Londres, Reaktion Books, 1997.
- Brummett, Palmira *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, Albany, Suny Press, 1994.
- Bulnes, Miguel Angel De, *La imagen de los musulmanes y del norte de Africa en la España de los siglos XVI y XVII : los caracteres de una hostilidad*, Madrid, CSIC, 1989.
- Campanella, Tommaso *Monarchie d'Espagne et monarchie de France*,
 édité par Germana Ernst, Paris, PUF, 1997.
- _____, *Opusculi astrologici. Come evitare il Fato Astrale, Apologetico, Disputa sulle Bolle*, édité par Germana Ernst, Milan, 2003.
- Cañizares-Esguerra, Jorge, *Nature, Empire and Nation. Explorations of the History of Science in the Iberian World*, Stanford, Stanford University Press, 2006.
- Cantimori, Delio *Eretici italiani del Cinquecento e altri scritti*, édité par Adriano Prosperi, Turin, Einaudi, 1992.
- Cardaellac, Louis *Morisques et chrétiens. Un affrontement polémique (1492-1640)*, Paris, Klincksieck, 1977 (édition espagnole, FCE, 1979).

- Herrera Y Tordesillas, Antonio De, *Historia general de los hechos de los Castellanos en las islas i tierra firme del mar oceano*, 7 vol., Madrid, Emprenta real, 1601-1615.
- Hess, C. Andrew « Piri Reis and the Ottoman Response to the Voyages of Discovery », *Terrae Incognitae*, vol. 6, 1974, p. 19-37.
- Hill, Christopher, *Intellectual Origins of the English Revolution Revisited*, Oxford, Clarendon Press, 1997.
- Hongrie, Georges De, *Des Turcs, traduit et édité par Joël Schnapp*, Toulouse, Anacharsis, 2007.
- İdrîsî, *La Première Géographie de l'Occident*, édité par François Bresc et Annliese Neff, Paris, GF-Flammarion, 1989.
- İnalçık, Halil, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, vol. I, 1300-1600, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- Jardine Lisa et Brotton Jerry, *Global Interests. Renaissance Art between East and West*, Londres, Reaktion Books, 2000.
- Jonathan I. Israël, *Diasporas Within a Diaspora, Jews, Crypto-Jews and the World Maritime Empires (1540-1740)*, Leyde, Brill, 2002.
- Kafadar, Cemal, « The Ottomans and Europe », in Thomas Brady Jr., Heiko A. Oberman et James D. Tracy, (éd.), *Handbook of European History, 1400-1600 : Later Middle Ages. Renaissance and Reformation*, vol. I, Leyde, Brill, 1994, p. 589-635.
- Kagan, Richard L., *Lucrecia's Dreams : Politics and Prophecy in Sixteenth-Century Spain*, Berkeley, University of California Press, 1990.
- King, Willard F., *Juan Ruiz de Alarcón, letrado y dramaturgo. Su mundo mexicano y español*, Mexico, El Colegio de México, 1989.
- Lewis, Bernard, *Islam and the West*, Oxford, Oxford University Press, 1993.
- _____, *The Muslim Discovery of Europe*, W.W. Norton & Company 2001.
- Llaguno, J., *La personalidad jurídica del indio y el II Concilio Provincial Mexicano (1585)*, Mexico, Porrúa, 1963.
- Malcolm, Noel, « The Crescent and the City of the Sun : Islam and the Renaissance Utopia of Tommaso Campanella », Londres, *Proceedings of the British Academy*, 2004, vol. 125, p. 41-67.

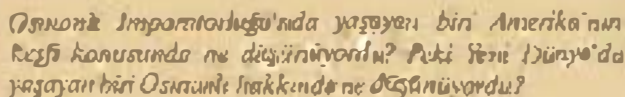
- Mantran Robert (éd.), *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris, Fayard, 1989.
- Martínez, Henrico, *Repertorio de los tiempos*, édité par Francisco de La Maza, Mexico, Secretaría de Educación Pública, 1958 (HM dans les notes).
- Mas Albert, *Les Turcs dans la littérature espagnole du Siècle d'or : recherches sur l'évolution d'un thème littéraire*, Paris, Centre de recherches hispaniques, 2 vol., 1967.
- Matar, Nabil, *Turks, Moors and Englishmen in the Age of Discovery*, New York, Columbia University Press, 1999.
- Mathes Valerie R., « Enrico of New Spain », *Americas*, vol. 33, 1, juillet 1976, p. 62-77.
- Maza, De La, Francisco *Enrico Martínez, cosmografo e impresor de Nueva España*, Mexico, Secretarla de Educación Pública, 1943 (réed. UNAM Mexico, , 1991).
- Mcintosh, Gregory, *The Piri Reis Map of 1513*, Athènes et Londres, The University of Georgia Press, 2000.
- Medina, José Toribio, *La imprenta en Mexico (1539-1821)*, t. I, Mexico, Unam, 1989.
- Merle Alexandra, *Le Miroir ottoman. Une image politique des hommes dans la littérature géographique espagnole et française (XVF-XVIF siècle)*, Paris, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2003.
- Milhou Alain, « De la destruction de l'Espagne à la destruction des Indes: histoire sacrée et combats idéologiques », *Etudes sur l'impact culturel du Nouveau Monde*, Paris, L'Harmattan, 1981-1983, t. I, p. 25-47, et t. III, p. 11-54.
- , *Colón y su mentalidad mesiánica en el ambiente franciscanista español*, Valladolid, 1983 (traduction française, *Colomb et le , messianisme hispanique*, Gap, Presses universitaires de la Méditerranée, 2007).
- , « La tentación joaquinista en los principios dela Compañía de Jesús. El caso de Francisco de Borja y Andrés de Oviedo », *Florensia. Bollettino del Centro internazionale di studi gioachimiti*, anno VIII-IX, 1994-1995, p. 193-239.
- Miquel André, *L'Islam et sa civilisation, VIF-XXe siècle*, Paris, Armand Colin, 1977.
- Motolinía, Toribio Benavente, dit, *Memoriales*, édité par Edmundo

- O'Gorman, Mexico, Unam, 1971.
- Moreno M.A. Corral, « La *Physica speculatio*, primer libro de fisica escrito y publicado en el continente americano », *Revista mexicana de fisica*, 50 (1), 2004, p. 74-80.
- Morga, Antonio De *Sucesos de las islas Filipinas* [Mexico, 1609], Madrid, Polifemo, 1997.
- Mota Y Escobar, Alonso DE LA, *Descripción geogràfica de los reinos de Nueva Galicia, Nueva León y Nueva Viscaya*, Mexico, Pedro Robredo, 1940.
- Parker, Geoffrey « David or Goliath? Philip II and his World in the 1580's », Geoffrey Parker et Richard L. Kagan (éd.), *Spain, Europe and the Atlantic World. Essays in Honour of John H. Elliott*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, p. 245-266.
- *The World is not Enough. The Grand Strategy of Felip II*, New Haven, Yale University Press, 1998.
- Perez, Joseph *Isabelle et Ferdinand, rois catholiques d'Espagne*, Paris, Fayard, 1988.
- Pertusi, Agostino *Fine di Bisanzio e fine del mondo. Significato e ruolo storico delle profezie sulla caduta di Costantinopoli in Oriente e Occidente*, édité par E. Morini, Rome, Istituto Storico per il Medio Evo, 1988.
- Phelan, John Leddy *The Millenial Kingdom of the Franciscans in the New World*, Berkeley, University of California Press, 1970.
- Polybe, *Histoire*, sous la direction de François Hartog, Paris, Gallimard, 2003.
- Prosperi, Adriano *America e apocalisse et altri saggi*, Pise Rome, Istituti Editoriali Poligrafici Internazionali, 1999.
- Rahman Farooqi Naimur, *Mughal-Ottoman Relations: a Study of Political and Diplomatic Relations Between Mughal India and the Ottoman Empire, 1556-1749*, Delhi, Idarah-i Adabiyat-i Delli, 1989.
- Ramusio, Giovanni Battista *Navigazioni et viaggi*, I., Tommaso Giunti, Venise, 1563.
- Rangel, Nicolás *Historia del toreo en Mexico*, Mexico, Editorial Cosmos, 1980.

- Reeves, Marjorie *The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages*,
Oxford, Clarendon Press, 1969.
- Reis, João José *Rebelião escrava no Brasil*, São Paulo, Companhia das Letras, 2003.
- Ricci, Giovanni Ossessione turca. *In una retrovia cristiana dell'Europa moderna*, Bologne, Il Mulino, 2002.
- Robinson, Cynthia « Mudejar Revisited. A Prolegomena to the Reconstruction of Perception, Devotion and Experience at the mudéjar Convent of Clarisas, Tordesillas, Spain (fourteenth century A.D.) », *Res*, 43, printemps 2003, p. 51-77.
- Rodríguez-Sala, María Luisa *El eclipse de luna. Misión científica de Felipe II en Nueva España*, Huelva, Biblioteca Montañana, Universidad de Huelva, 1998.
- _____, *Letrados y técnicos de los siglos XVI y XVII*, Mexico, UNAM, Miguel Angel Porrúa, 2002.
- Rubiés, Jean-Paul *Travel and Ethnology in the Renaissance South India through European Eyes, 1250-1625*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.
- Sandoval, Fray Prudencio DE *Historia de la vida y hechos del emperador Carlos V máximo, fortísimo, Rey Católico de España y de las Indias, Islas y Tierra firme del mar Océano*, édité par Carlos Seco Serrano, Madrid, Atlas, 3 vol., 1955-1956 (BAE, t. 80 à 82).
- Sansovino, Francesco *Historia Universale dell'Origine, Guerre et Imperio de Turchi*, Venise, 1564.
- Seyyidi 'Ali Re'is, *Le Miroir des pays. Une anabase ottomane à travers l'Inde et l'Asie centrale*, trad. Jean-Louis Bacqué-Grammont, Paris, Actes Sud, 1999.
- Schell Hoberman, Luisa « Enrico Martínez, printer and engineer », in David Sweet & Gary Nash (éd.), *Struggle and Survival*, Berkeley, University of California Press, 1981, p. 331-346.
- Schmidt, Benjamin *Beyond Innocence. The Dutch Imagination and the New World, 1570-1670*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
- Sloterdijk, Peter *Esferas II. Globos. Macroserologia*, Madrid, Siruela, 2004 [Francfort-sur-le Main, Suhrkamp Verlag, 1999].

- Stars and the End of the World in Luther's Time*, édité par Paola Zambelli, Berlin et New York, W. de Gruyter, 1986.
- Subrahmanyam, Sanjay « On World Historians in the Sixteenth Century », *Representations*, 2005, n° 91, p. 26-57.
- , « Taking stock of the Franks: South Asians Views of European and Europe, 1500-1800 », *The Indian Economic and Social History Review*, New Delhi, 42, 1, 2005, p. 69-100.
- Thornton, William *New World Empire: Civil Islam, Terrorism and the Making of Neoglobalism*, Lanham, Rowman and Littlefield, 2005.
- Tomaz, Luis Felipe F. et Jorge SANTOS ALVES, « Da cruzada ao quinto império », in *A Memória da nação*, Lisbonne, 1991 p. 81-165.
- Vitoria, Francisco de *Relectio de Indis. La questione degli Indios*, édité par A. Lamacchia, Bari, Levante Editori, 1996.
- , *De jure belli*, édité par Carlo Galli, Bari, Laterza, 2005.
- Vivero, Rodrigo DE Du *Japon et du bon gouvernement de l'Espagne et des Indes*, édit. par Juliette Monbeig, Paris, Sevpén, 1972.
- Voyageurs arabes, Ibn Fadlan, Ibn Jubayr, Ibn Battuta*, Paris, Gallimard, 1995.
- Weckmann, Luis La *herencia medieval de Mexico*, Mexico, FCE, 2 vol., 1984.
- Wheatcroft, Andrew *Infiéis. O Conflito entre a Crìstandade e o Islã*, São Paulo, Imago, 2005 (édition originale : *Infidels. A History of the Conflict between Christendom and Islam*. Londres, Penguin Books, 2004).
- Yerasimos, Stéphane *La Fondation de Constantinople et de Sainte-Sophie dans les traditions turques*, İstanbul et Paris, İletişim Yayınları, 1990.

[illegible]

Bu karışım, birbirlerinin varlığından habersiz bir şekilde birbirlerinin yaşadığı dünyaları yamurmak isteyen üç mahlûk için en uygun zemin zafıran bilinciyle gerçekleştirilebilir. İki ruhu bu dünyalara, (sıroloji); rahimlere ve mekâmlara dayanan bilgiler üzerindendir. yazımlardan dünyayı anlamak ve anlamı yanlıya bırakarak yazımları tanımlamak. Ve XVI. yüzyılda olduğu gibi, ilahîğin yazımlarının boyutlarına gelmiş olduğu dünyada da hâlâ arzuların ve arzuların gücü olduğu bir dünyada kesinlikle bir kez daha,